

ՆՈՐԱԿԱՆՔ

ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԱՇՈՑ ՄԱՐԿՈՄՅԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

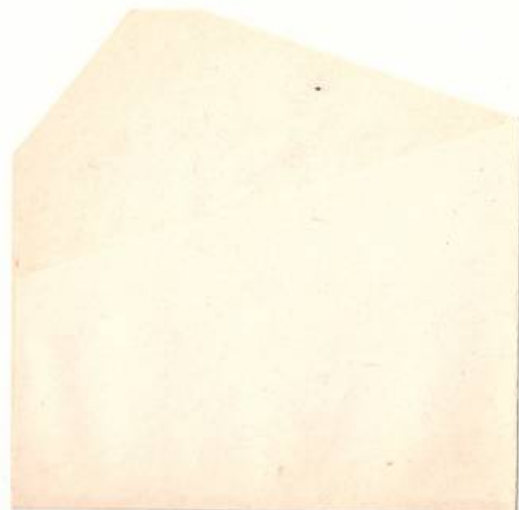
33
5-37

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ»
ԳՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿԱՄ

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Մարկույան Ա.

Մ 371

Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ. — Եր.: «Նորավանք» ԳԿԶ, 2005. - 250 էջ

Աշխատությունը վերաբերում է տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրների ամբողջ սպեկտրին և հնարավորություն է տալիս մտորել այնպիսի հարցերի շուրջ, ինչպիսիք են՝ ՀՀ տնտեսական անվտանգության ռազմավարությունը, տնտեսական անվտանգության գնահատումը, ապահովման ուղղություններն ու մեխանիզմները, երկրի տնտեսական շահերի ապահովումը տարածաշրջանում:

Տնտեսական մտաբանությունից և անվտանգության ժամանակակից մեկնաբանություններից բացի, գրքում ներկայացվել է տնտեսական անվտանգության որոշակի ընտրված ցուցանիշների (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական) և ամբողջ համակարգի վիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում և Հարավկովկասյան տարածաշրջանում:

Նախատեսված է անցումային փուլի, հատկապես՝ տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրներով զբաղվող մասնագետների, պետական կառավարման ապարատի տարբեր օղակների աշխատողների, գիտաշխատողների, ուսումնական հաստատությունների բարձր կուրսերի ուսանողների, ապաիրանների, հայտորդների և այլոց համար:

ԳՄԴ 65

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Ջարգացման արդի փուլում զրոյալացման գործընթացը յուրաքանչյուր երկրի առջև ոչ միայն նոր հնարավորություններ և հեռանկարներ է բացում, այլ նաև կարող է նոր վտանգներ, ռիսկեր և ճգնվումներ առաջացնել: Միջազգային իրադարձությունների մասշտաբները, դրանց արմատական, հաճախ նաև անկանխատեսելի, քառսային բնույթը և կանխատեսման ու հետագա կառավարման մեխանիզմների անբավարարությունը (հատկապես 2001 թվականի «սև սեպտեմբերի» դեպից հետո) հանգեցրին նրան, որ տնտեսական անվտանգության (այսուհետ՝ ՏԱ) հիմնախնդիրը միջազգային հասարակական մտքի և քաղաքականության մեջ մղվեց առաջնային դիրքեր:

Փորձը ցույց է տալիս, որ ՏԱ ապահովման հուսալի և արդյունավետ համակարգը կարող է երաշխիք դառնալ երկրի անկախության և ինքնիշխանության պահպանման, կայուն սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար:

Ժամանակակից աշխարհում ազգային անվտանգության խնդիրը ազգային քաղաքականության կերտման և ազգային զարգացման համար դառնում է հիմնարար: Բազմաթիվ երկրներ, ղեկավարելով իրենց քաղաքական համակարգը, առավել մեծ ուշադրություն են դարձնում այդ համակարգի անվտանգությանը՝ վերջինս դիտարկելով որպես անվտանգություն - կայունություն - զարգացում եռմիասնական համակարգի հիմքային բաղկացուցիչ:

Երկրի պետական անվտանգության և պաշտպանունակության ապահովումը զարգացման բոլոր ժամանակներում մեծապես կախված է եղել զարգացած և կայուն տնտեսություն ունենալուց: Կարելի է բերել բազմաթիվ օրինակներ, երբ երկրները պատերազմներում պարտություն են կրել զարգացած տնտեսություն չունենալու պատճառով: Այսօր պատմություն են դարձել այն ժամանակները, երբ ռազմականը, էթե ոչ միակ, ապա ամենավճարող ուժն էր երկրի անվտանգության ապահովման, ազդեցության նոր ոլորտներ ձեռք բերելու կամ եղածը պահպանելու գործում: Այժմ

երկրների համար հիմնական գեներն դառնում տնտեսության կառավարման տնտեսական մեթոդները: Շատ երկրներ, չունենալով մրցունակ գիտատեխնիկական ներուժ, ամբողջությամբ կախվածության մեջ են զարգացած երկրների տեխնիկայից և տեխնոլոգիաներից, միջազգային ֆինանսական կառույցներից, տնտեսությունները դարձել են մրցակցության կարևորագույն ասպարեզներ:

Հետախոզատիրական երկրներում 1990-ական թթ. անցումը շուկայական տնտեսության ուղեկցվեց բնականոն զարգացումը խաթարող ճգնաժամերով (կատակիզմներով): Եզված երևույթները դրսևորվեցին հատկապես տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում՝ այստեղից բխող սոցիալական լուրջ, երբեմն անդաճալի հետևանքներով: Ստեղծված իրավիճակում հայտնված երկրները, որոնք միջազգային հանրության կողմից որակվեցին որպես անցումային, դեռևս գտնվում են բարդ և դժվարին զարգացման պայմաններում, և դրանց մի մասում չեն բացառվում համակարգային ճգնաժամն ու սպառնալիքը երկրի համար: Հենց այդպիսի իրավիճակում է Հայաստանի Հանրապետությունը. նախորդ դարի վերջին տասնամյակի ամենախոշոր համակարգային վերափոխումները ընդգրկեցին հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը տնտեսությունը, քաղաքականությունը և զաղափարախոսությունը: Սոցիալ-տնտեսական բնագավառում ընթացող արմատական գործընթացները, կապված տնտեսական համակարգի հետ, առաջին պլան մղեցին տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրը, որի սրությունը պայմանավորված է մի խումբ պատճառներով, հատկապես՝ գործարարության տարբեր կազմակերպական կառույցների ձևավորմանն ուղեկցող և սեփականության բազմաձևության վրա ազդող բացասական գործոնների արգելադրությամբ (տնտեսության մենաշնորհացման բարձր աստիճանը, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ ցածր մակարդակ, գործազրկության և աղքատության բարձր աստիճանը, ներդրումների փոքր ծավալները, տնտեսության ցածր մրցունակությունը և այլն), շուկայական ներակառուցվածքների թույլ զարգացածությամբ, պետության կողմից շուկայական տնտեսության կարգավորման փորձի, նոր պայմաններում տնտեսությունը կառավարելու և գիտելիքների պակասով և այլն:

Բավականին տևական ժամանակ, երբ Հայաստանը գտնվում էր նախկին ԽՍՀՄ կազմում, որտեղ գործում էր կառավարման կենտրոնացված վարչաիրավաբանական համակարգը, պետական, ռազմական, տնտեսական և այլ բնույթի անվտանգության ապահովման խնդիրները սույն կենտրոնական մարմինների իրավասության էին վերաբերում և դրանք համապատասխան կենտրոնական գերատեսչությունների գործառույթներն էին:

ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո, բնականաբար, այդ գործառույթները պետք է անցնեին անկախություն և առաջած նրաստեղծ պետություններին, որոնք էլ ինքնուրույն պետք է հոգային իրենց անվտանգության հիմնահարցերը: Վերջինս ենթադրում է երկրի անվտանգության հստակ համակարգի ստեղծում՝ ներառյալ անվտանգության և անկախության սպառնալիքների հնարավոր դրսևորումների կանխատեսումը, անվտանգության գերակաությունների որոշումը, ինչպես նաև վտանգավորության աստիճանի որոշմանն ու գնահատման կառուցվածքի մշակումն ու կիրառումը:

Եշենք նաև, որ անվտանգության, այդ թվում՝ տնտեսական սպառնալիքների դեմ պայքարելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն խիստ մասնագիտական և քաղաքական միջոցառումների իրականացում, այլև հասարակության մեջ տիրող սոցիալ-հոգեբանական վիճակի փոփոխում և վերակառուցում:

1991թ. օգոստոսի 23-ին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից Հայաստանի անկախության հռչակագրի ընդունումով և նույն թվականի սեպտեմբերի 21-ի համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքներով կազմավորվեց Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունը: Հայ ժողովրդի հետագա կենսագործունեության ու զարգացման համար բախտորոշ այդ իրադարձության արդյունքում նրանկեսի 22-և նվաճեց իր ապագան ինքնուրույնաբար տնօրինելու իրավունքը: Դա իր հերթին ենթադրեց արտաքին ու ներքին քաղաքականությունների (այդ թվում՝ անվտանգության) ինքնուրույն մշակման և իրականացման ոչ միայն հնարավորությունը, այլ նաև անհրաժեշտությունը:

Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո անցած տարիների ընթացքում ոչ միայն չի ստեղծվել նման համակարգ, այլև չեն մշակվել ազգային անվտանգության հայեցակարգն ու հիմնա-

դրույթները, որոնք այդ համակարգի ձևավորման հիմքն են: Համեմատության համար նշենք, որ, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնությունում արդեն 1996 թվականից ինչպես նախագահի և կառավարության, այնպես էլ Պետական դումայի և Դաշնության խորհրդի մակարդակով ընդունվել են որոշումներ և հրամանագրեր, որոնք ներառում են ՏՄ հայեցակարգի, պետական ռազմավարության մշակման, օրենսդրական ապահովման, ճգնաժամային իրավիճակների հաղթահարման հիմնահարցերը:

Այնուամենայնիվ, սա չի նշանակում, թե մեր երկրում անվտանգության հարցերը չեն կառավարվում ու կարգավորվում և եղած ու նոր ծագող սպտոնալիքները չեն վերահսկվում ու չեզոքացվում: Պարզապես այս դեպքում համակարգված մոտեցումն անվտանգության տարբեր բնագավառների խնդիրների լուծման նկատմամբ բացակայում է, որը չի ապահովում և չի էլ կարող ապահովել դրանց արդյունավետ լուծումը, քանի որ տարբեր բնագավառների անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները սերտորեն փոխկապակցված և պայմանավորված են միմյանցով, ինչպես նաև ներթափանցված են մեկը մյուսի մեջ, և միայն համակարգային մոտեցումը կարող է բերել տեսանելի արդյունքների:

Նման պայմաններում առաջնային խնդիր է հանրապետությունում դեռ բացակայող ՏՄ ապահովման հայեցակարգի մշակումը, որտեղ հստակ պետք է սահմանվեն Հայաստանի ՏՄ ապահովման խնդիրներն ու դրանց լուծման մեխանիզմները և մեթոդները:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը, ներկայումս գտնվելով վերափոխումների շրջանում, ՏՄ սպառնալիքների առջև հայտնվել է առավել խցելի վիճակում: Այս պայմաններում սրվում է հանրապետության ՏՄ ապահովման խնդիրը, որի համար սպառնալիքներ են ոչ միայն բնական աղետները, այլև ենթոգիայի և հումքի կանոնավոր մատակարարումների և աղբյուրների սպառումը, գործընկեր երկրների տնտեսությունների զարգացման ցիկլային բնույթը և հատկապես դրանց անկումները, արժույթային ցնցումները, հիմնական ապրանքների գների թոփքային աճը և այլն:

Համաշխարհային տնտեսության զրոբալացումը և տնտեսական ինտեգրումը նոր մարտահրավերներ են առաջադրում հատ-

կապես զարգացող և նախկին համայնավարական երկրներին՝ դիմակայելու տնտեսապես զերիզոր պետությունների կցորդ դառնալու և «կուլ չգնալու» վտանգին: Նման պայմաններում ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրը մեծապես կախված է երկրի տնտեսության զարգացածության աստիճանից և տնտեսական աճի տեսլից:

Նախկին խորհրդային կայսրության կազմալուծումից հետո նորանկախ պետությունները պետք է ինքնուրույն լուծեին իրենց տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները, ինչը անցման և լայնածավալ կառուցվածքային վերափոխումների ժամանակահատվածում մղվեց երկրորդ պլան: Հայաստանի տնտեսական անվտանգության ապահովման խնդիրը դեռևս կարիք ունի գիտական հիմնավորման, այն պետք է դառնա հետազոտողների և մասնագետների ուսումնասիրության առարկա: Ըստ որում, տվյալ խնդրի վերաբերյալ հայեցակարգային մոտեցումները պետք է պարունակեն տարածաշրջանային, գիտատեխնիկական, սոցիալական, բնապահպանական և մի շարք այլ ասպեկտներ:

ՏՄ ապահովումը երկրի անկախության, ինքնիշխանության գլխավոր երաշխիքն է, հասարակության և անձի կայուն ու արդյունավետ գործունեության պայմանը: Այդ պատճառով ՏՄ ապահովումն ազգային տնտեսության հիմնական գերակայություններից մեկն է:

Աշխատությունում ներկայացված են ազգային անվտանգության կարևորագույն բաղադրիչի՝ ՏՄ հասկացությունը և բովանդակությունը, դրա դերն ու նշանակությունը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման և առաջընթացի ապահովման գործում, յուրովի և նոր մոտեցում է ցուցաբերվել ՏՄ ցուցանիշների ընտրությանն ու հարցի մեծությունների հաշվարկման մեթոդաբանության մշակմանը: Ելնելով հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների ՏՄ գնահատման ցուցանիշների վերլուծությունից բացահայտվել են դրանց ընդհանրությունները, առանձնահատկությունները և վտանգվածության աստիճանները: Որպես այդպիսի ընդհանուր գիծ, որը բնորոշ է բոլոր երեք հանրապետություններին, առանձնացված են աղբյուրային ցուցանիշների փաստացի մակարդակ-

ները, որոնք բազմակի գերազանցում են դրանց «բնական» մակարդակը (բնակչության 9%-ից ոչ ավելի): Այդ ցուցանիշով բոլոր երեք հանրապետությունները գտնվում են վտանգավորության ամենաբարձր՝ 9-րդ մակարդակի վրա: Հարավկովկասյան առանձին հանրապետությունների ՏԱ ցուցանիշները դասակարգված են խմբավորված են ըստ վտանգավորության աստիճանի:

Գարնոր տեղ է հասկացվել վտանգավորության ամենաբարձր մակարդակում գտնվող Հայաստանի Հանրապետության այնպիսի ցուցանիշների ուսումնասիրմանը, ինչպիսիք են բնակչության աղքատությունը և ժողովրդագրական խնդիրները, բնակչության եկամուտների և ծախսերի բաշխումն ըստ դեցիլային խմբերի, բնակչության սպառման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 25 տեսակ ապրանքների ռեսուրսները, բնակչության բնական տեղաշարժի ցուցանիշները, բնակչության միգրացիոն աճը, հանրապետության արտաքին պարտքի ցուցանիշները և դրանց սահմանային մակարդակները, տնտեսության ղյարացման մակարդակը, ներմուծման և արտահանման ծավալները, տնտեսության վնասաբերության աստիճանը, պարտավորությունների աճը և այլն:

Շուկայական տնտեսության անցման ժամանակահատվածում (1990-ական թթ. սկզբին) ՀՀ-ում ձևավորվեց ճգնաժամային իրավիճակ, որը բնութագրվեց արտադրության աննախադեպ անկմամբ, ինֆլյացիայի շատ բարձր տեմպերով, գործազրկության մակարդակի աճով, սպառման մակարդակի զգալի նվազմամբ, շուկայական ներկայացվածքների բացակայությամբ կամ ոչ լիարժեք ձևավորված լինելով, ոչ կայուն ֆինանսական շուկայով և որպես այս ամենի հետևանք բնակչության կենսամակարդակի կտրուկ անկմամբ: Այս ամենը ոչ միայն և ոչ այնքան շուկայական վերափոխումների արդյունք էր, որը պայմանավորված էր, շատ հաճախ, համապատասխան մեխանիզմների գործելու համար անհրաժեշտ օրենսդրական դաշտի թերի լինելով կամ որոշակի ոլորտներում ընդհանրապես չլինելով, այլև տարածաշրջանում ստեղծված բարդ և, ամենից առաջ, քաղաքական միջավայրի, ինչպես նաև անցյալից եկած մի շարք պատճառների հետևանք: Եվ

եթե հաշվի առնենք երկրաշարժից և Ղարաբաղյան հակամարտությունից քայքայված տնտեսությունում վերականգնողական աշխատանքների ծավալումը, ապա պատահական չէ, որ սկզբնական շրջանում նախկին խորհրդային երկրների նման Հայաստանում ևս ՏԱ գրեթե բոլոր համամասնությունները խաթարված էին: Հետագա տարիներին կայունության պահպանման և տնտեսական աճի ապահովման պարագայում հաջողվեց հասնել ՏԱ որոշակի մակարդակի, որը վտանգավորության սահմանում չէ, բայց բավականին հեռու է անվտանգ վիճակի սահմանագծից:

Ցանկացած պետության ՏԱ համակարգի ձևավորումը նպատակ ունի ապահովել զանգացման ինքնուրույնությունը և անկախությունը, ինչպես նաև ստեղծել համապատասխան մեխանիզմներ չեզոքացնելու կամ նվազեցնելու երկրին սպառնացող ներքին և արտաքին վտանգները: ՏԱ գնահատման ցուցանիշներով հնարավոր է դառնում երևույթի այս կամ այն կողմին վերաբերող քանակական կապվածության միջոցով կարևորել տնտեսական անվտանգության կառավարումը: Այդ գործընթացի արդյունավետության բարձրացման և ամբողջականացման առումով անհրաժեշտ է, ելնելով ՏԱ ցուցանիշների վտանգվածության աստիճանից, իրականացնել դրանց առողջացում և ցանկալի մակարդակի ապահովում: Դասված ցուցանիշի ռիսկայնության խորությունից և դրա մեծությունից, բնականաբար, տարբեր ժամանակահատված և միջոցներ կպահանջվեն այդպիսի նպատակամետ քաղաքականության իրականացման համար: Հանրապետության, որոշ ցուցանիշների համար՝ նաև տարածաշրջանային վերլուծություններով հանդերձ, ՏԱ առավել վտանգավոր գոտում գտնվող առանձին ցուցանիշների բարելավման ուղիների շարադրումը ներկայումս ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական կարևոր նշանակություն:

Եվ, վերջապես, որո՞նք են ՀՀ ՏԱ ռազմավարության հիմնադրույթները, ինչպե՞ս է այն գնահատվում, ո՞ր ուղղություններով և ի՞նչ մեխանիզմներով է այն ապահովվելու, և ինչպե՞ս ենք հաշվի առնելու երկրի տնտեսական շահերը տարածաշրջանում: Այս հարցերին է նվիրված ներկայացվող նյութը:

SU ապահովման ռազմավարության մշակումը Հայաստանի համար կարևորվում է նաև այն պատճառով, որ միջազգային տնտեսական հարաբերություններում մեր երկիրը ևս զերծ չէ տարբեր տեսակի ճնշումներից և զգում է իր խոցելիությունը կանխամտածված գործողություններից, որոնք սահմանափակում են երկրի տնտեսական ինքնուրույնությունն ու ինքնիշխանությունը:

Վերը շարադրվածի տեսանկյունից հրատապ են դարձել SU հասկացության, հայեցակարգային հիմնադրույթների քննարկումը, SU բնութագրումը ազգային անվտանգության համակարգում, SU գնահատման ցուցանիշների համակարգի մշակումը և մոնիթորինգը: Առաջնային հիմնախնդիր է հանրապետությունում դեռ բացակայող SU ապահովման հայեցակարգի մշակումը, որտեղ հստակ պետք է սահմանվեն Հայաստանի Հանրապետության SU նպատակը, հիմնախնդիրները և դրանց լուծման մեխանիզմներն ու մեթոդները, ինչպես նաև մեր երկրի և Հարավկովկասյան տարածաշրջանի մյուս երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը, համեմատական վերլուծությունն ու սպառնալիքների հայտնաբերումը և դրանց չեզոքացումը:

Գ.Ռ.Խ. Ի. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒՑԹՆԵՐԸ

1.1. Անվտանգության հասկացությունը, դրա սահմանումները, օբյեկտներն ու սուբյեկտները, նպատակներն ու գործառույթները

Անցանկալի արտաքին ազդեցություններից և ներքին ցնցումներից պաշտպանվելու պահանջը հիմնական պահանջմունք է ինչպես առանձին մարդու, ընտանիքի, այնպես էլ մարդկանց տարբեր խմբերի, հասարակության և պետության համար: Շուկայական տնտեսության ձևավորման պայմաններում անվտանգ ապրելու ոլորտն այնքան է նեղացել, որ այդ պահանջմունքի մշտական և զանգվածային անբավարարությունը բացասաբար է աղդարդառնում բոլորի կենսագործունեության վրա:

Ազգային անվտանգության և նրա օրգանական բաղադրիչի՝ SU հիմնահարցի գիտական ըմբռնման համար, նախևառաջ, անհրաժեշտ է բացահայտել *անվտանգություն* եզրը:

Ճնում անվտանգության ըմբռնումը դուրս չէր գալիս ամենօրյա պատկերացումների սահմաններից և մեկնաբանվում էր որպես մարդու համար վտանգի կամ չարիքի բացակայություն: Այսպիսի բացատրություն հանդիպում էր Պլատոնի աշխատություններում:

Արիստոտելը հասարակության կառավարման մեթոդների վերաբերյալ իր գաղափարների հիմքում օգտագործում էր բաղաբացիների անվտանգության չափանիշը¹:

Բնականաբար, անվտանգության հասկացությունը որոշակի զարգացում, զենեզիս է ապրել, սակայն հիմքում անվտանգության երևույթի ընկալումը մնում է նույնը, այն է՝ ինքնապաշտպանության և սպառնալիքի բացակայություն:

¹ Лесков М.А., Гомеостатические процессы и теория безопасности. Безопасность, N4, М., 1994, с. 66.

Միջնադարում անվտանգություն ասելով հասկացվում էր ցանկացած վտանգից իրեն պաշտպանված համարող մարդու ոգու հանգստությունը: Արևմտանվտայական պետությունների գիտական և քաղաքական շրջանակներում «անվտանգություն» հասկացությունը լայն տարածում գտավ Ջ.Լոկի, Ժ.Տ.Ռուտլի, Թ.Հոբսի փիլիսոփայական հայեցակարգերի շնորհիվ՝ շնանակելով հանգստության վիճակ, դրություն, որն առաջանում է իրական վտանգի (ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ բարոյական) բացակայության դեպքում:

Թունա Հոբսն իր աշխատություններում պետության և պետական քաղաքականության հիմնական խնդիր համարում էր պետության, հասարակության և անձի անվտանգությունը միաժամանակ՝:

Առաջին աշխարհամարտը հարուստ պաշար տվեց պետությունների ազգային անվտանգությունը կարևորելու խնամող, սակայն երկրորդ և երրան հաջորդած սառը պատերազմներն էին, որ պարտադրեցին երկրներին ստեղծել ազգային անվտանգության կուտ համակարգեր՝ իրենց օրենսդրությամբ և հատուկ մարմիններով: Առաջին անգամ ազգային անվտանգության մասին օրենքն ընդունվել է Միացյալ Նահանգներում 1947թ., որով ստեղծվել է Ազգային անվտանգության խորհուրդը: ԱՄՆ անվտանգության ամակարգը կամ գոնե նրա արտաքին կաղապարը օրինակելի է դարձել բազմաթիվ այդ թվում նախկին ԽՍՀՄ երկրների համար: Սակայն միշտ չէ, որ կաղապարը նաև նույն բովանդակությունն է պարունակում: ԱՄՆ-ի և Հայաստանի նման փոքր երկրների հանգամանքները, հետևաբար նաև անվտանգության խնդիրները էական տարբերվում են և պահանջում համապատասխան լուծումներ, ինչը անհնար է դարձնում այս երկրների ազգային անվտանգության համակարգերի համեմատության չափանիշներ գտնելը¹:

Ազգային անվտանգության՝ խնդրին առաջին անգամ մեծ ուշադրություն սկսեցին դարձնել արևմտյան գիտնականները Երկ-

րորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին մոտ: ԱՄՆ-ի կողմից ատոմային զենք ստեղծելը և կիրառելը լուրջ ահազանգ հանդիսացան մյուս երկրների համար և ստիպեցին մտանոգվել սեփական ազգային անվտանգության և գոյատևման խնդիրներով: ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի միջև ատոմային զենքի գծով մրցակցություններ ևս վասարակչության գալուց հետո գերտերությունների միջև մրցակցությունը ձեռք բերեց նոր որակ: Եվրոպական հետազոտողների կողմից կարևորվեցին ազգային անվտանգության ապահովման ոչ ռազմական գործոնները և, հատկապես, դրանց տնտեսական տարրը: Սա դարձավ ՏԱ գաղափարի զարգացման հիմնական ուղղությունը: Համարվում էր, որ տնտեսական ներուժն է որոշում ռազմական հզորության աստիճանը, որը հատկապես կարևոր էր գերտերությունների համար, քանի որ փոքր պետությունները կամ «խաղիչ դուրս» էին, կամ զինվում էին գերտերությունների հաշվին՝ կախված նրանց հանդեպ իրենց դիրքորոշումից: Բացի դրանից, ազգային տնտեսության հիմնական ճյուղերի անհամաչափ զարգացումն անուղակի բացասական ազդեցություն էր ունենում ռազմական հատվածի վրա՝ ռազմական և քաղաքացիական տնտեսությունների միջև բազմաթիվ կապերի (հուսքային, էներգետիկ, ենթակառուցվածքային և այլն) առկայության պատճառով:

Մասնավորապես, քիչ հայտնի է այն փաստը, որ ԱՄՆ նախկին նախագահ Քլինթոնը ստեղծել է, այսպես կոչված՝ ազգային տնտեսական խորհուրդ, որը տնտեսական ոլորտում ունի նույն դերը, ինչ ազգային անվտանգության խորհուրդը՝ արտաքին քաղաքականության մեջ: Հետաքրքիր է, որ ազգային տնտեսական խորհրդի շատ աշխատակիցներ աշխատում են նաև ազգային անվտանգության խորհրդում:

Ֆրանսիայում միաժամանակ գործում են մի շարք կառույցներ, որոնք պատասխանատու են ներքին անվտանգության խնդիրների համար՝ քաղաքացիական անվտանգություն և պաշտպանություն, հանրային անվտանգություն և պաշտպանություն, տնտեսական պաշտպանություն և այլն:

Խորհրդային շրջանում «պետական անվտանգություն» հաս-

¹ Trager F., Simone F., An Introduction to the Study of National Security // National Security and American Society: Theory, Process and Policy. Ed by Trager F., Kronenberg P., Lawrence, University of Kansas Press, 1973, p. 36.

² Ա.Աղայան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունները, էությունը, ձևավորումը, առաջնաերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 4:

³ Մ.Շանգելյան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնաերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 30:

կացությունը մտցվեց 1934թ., ընդ որում, այս հասկացությունն արտահայտում էր ամբողջ հասարակության և անհատի շահերի հանդեպ պրոլետարիատի դիկտատուրայի՝ պետության շահերի առաջնայնության մասին պաշտոնական տեսակետը: Եվ միայն 1950-ական թթ. մինչև 1980-ականների վերջը իրավագիտական և հատուկ գրականության մեջ նշված հիմնախնդրի խոր վերլուծության փորձեր կատարվեցին և մշակվեցին այդ հասկացությանը բնորոշ մի քանի մոտեցումներ: Մի խումբ հեղինակներ պետական անվտանգությունը դիտում են որպես պետականության և երկրում հասարակական կարգի ամրության, տարածքային ամբողջականության անխախտելիության և արտաքին ու ներքին քաղաքականության որոշման հարցում անկախության վիճակ¹: Գիտնականների մյուս խումբը պետական անվտանգությունը ներկայացնում է որպես հակառակորդի քայքայիչ գործունեությունից պաշտպանվածության վիճակ²: Մյուսները պնդում են, որ պետական անվտանգությունը թշնամական ուժերին հակադրվելու պետության ընդունակությունն է և ժողովրդի շահերի պաշտպանությունը³:

1980-ականների վերջին աշխարհում քաղաքական և տնտեսական իրադրության արմատական փոփոխությունները, Արևելքի և Արևմուտքի միջև առճակատման ավարտը պահանջեցին պետության անվտանգության ապահովման գոյություն ունեցող հայեցակարգի լուրջ վերանայում: Անվտանգության հիմնախնդիրներին նվիրված գիտական գրականության վերլուծության արդյունքում կարելի է զգրակացնել, որ անվտանգության ըմբռնման սահմաններն էականորեն ընդլայնվեցին, և եթե նախկինում անվտանգությունը դիտվում էր միայն պետության, այնուհետև և հասարակության նկատմամբ, ապա այսօր այն ավելի հաճախ դիտվում է եռամիասնության՝ անհատի, հասարակության և պետության նկատմամբ:

Ազգային զարգացումը հասարակության (ազգի) էվոլյուցիոն, բնականոն արդիականացումն է: Ազգային զարգացման հետ են կապ-

ված այն հիմնական արժեքները, որոնց սպառնալիքից ազատ վիճակը, առաջընթացն ու անվտանգությունն էլ պետք է ապահովվեն:

Ռեչպես վերը նշվեց, ՀՀ քաղաքական համակարգի հիմքում ընկած է Արևմուտքի արդիականացված հասարակությունների արժեքային համակարգը: Այն նթադրում է պահանջմունքներին, շահերին, արժեքների ձևավորում գերազանցապես «ներքինից»՝ անհատներից ու քաղաքացիական հասարակությունից: Դա վերաբերում է նաև անվտանգության պահանջմունքներին, շահերին ու արժեքներին: Ուստի համառոտ ներկայացնենք զարգացման այն միտումները, որոնք իրենց մեջ կրում են այդ արժեքային համակարգերը, որոնք այսօր դիտվում են արևմտյան հասարակություններում, և որոնք սպասելի են նաև հայ իրականության մեջ:

Այսպիսի արժեքային համակարգ ունեցող հասարակություններում պահանջմունքների ձևավորումն ընթանում է «պակասության հայեցակարգի» տրամաբանությամբ՝ հեղմելով երկու նախադրյալների վրա⁴: Առաջին՝ հասարակության մեջ առաջնաեղբայրները ձևավորվում են դեպի ինչ-որ բանի «պակասությունը» կողմնորոշվելուն համապատասխան՝ մարդիկ մեծ արժեք են տալիս նրան, ինչը հասարակության մեջ համեմատաբար քիչ է⁵: Եվ երկրորդ՝ մարդու (այդ թվում և այլ սոցիալական միավորների) անհատական արժեքային կողմնորոշումներն ու առաջնայնություններն արտացոլում են այն պայմանները, որոնցում ընթացել է նրա սոցիալականացումը: Այս համատեքստում անբարենպաստ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններում սոցիալականացած մարդիկ սովորաբար շեշտում են հասարակության այնպիսի ավանդական «նյութական» նպատակների արժեքը, ինչպիսիք են տնտեսական բարեկեցությունը, հասարակական անվտանգությունը, օրինականությունը և կարգը, կրոնական արժեքները և ուժեղ ազգային պաշտպանությունը:

Երբ հասարակությունը ձեռք է բերում ավանդական նպա-

¹ Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б., Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения, Вопросы экономики, N 12, 1994, с. 36-44.

² Там же.

³ Основы экономической безопасности, под ред. Е.А. Олейникова, Москва, 1997.

⁴ Ingleheart R., Culture shift in advanced industrial society, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1990.

⁵ Ingleheart R., Modernization and postmodernization, Ann Arbor, University of Michigan, forthcoming.

տակները, երիտասարդ սերունդն ուշադրություն է դարձնում «պոստ-կյութական» նպատակներին՝ ինքնարտահայտում, անձնական ազատություն, սոցիալական հավասարություն, ինքնաիրացում և կյանքի որակի պահպանում:

Այս բոլոր արժեքները, պահանջումները կապված են անվտանգության հետ և միասնաբար կազմավորում են անվտանգության արժեքային համակարգը: Որպես և՛ բնական, և՛ սոցիալական պահանջումներ՝ անվտանգությունը դառնում է անբակտիկ իրավունք, ինչն էլ պայմանավորում է համարժեք շահեր կառուցվածքային տարբեր մակարդակներում և կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում: Արանց կազմակերպված ամբողջությունն էլ դառնում է անվտանգության (քաղաքականության) արժեքաշահային հիմքը: Այսպիսին է արևմտյան արժեքային համակարգի զարգացման ընդհանուր միտումը¹:

Չարգացած երկրների տնտեսությունների արդյունավետության տարբերությունը դարձավ այդ հարաբերությունների լարվածության միջուկը: Պատճառն այն է, որ ՏՄ-ն հարաբերական կատարյալ է, և այս տեսանկյունից որևէ երկրի անվտանգությունը գնահատվում է՝ հաշվի առնելով նաև հակառակորդների և գործընկերների տնտեսական հզորությունը: Հետևաբար, մի երկրի տնտեսության աճի տեմպերի գերազանցությունը մյուս երկրի հանդեպ արդեն առաջացնում է տնտեսական վտանգ դանդաղ զարգացող երկրի համար:

Այսպիսի վտանգ կանխագայու դեպքում զարգացած երկրներն արագորեն արձագանքում են՝ կիրառելով ամենաբազմազան միջոցառումներ և վեր դասելով սեփական ազգային շահերը մյուսներից՝ լինի այլ երկիր, թե միջազգային ֆինանսական կազմակերպություն:

Միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններն իրենց հերթին, ըստ հայտարարվող նպատակների, կոչված են նպաստելու ազդեցող երկրների տնտեսական վերելքին և համաշխարհային տնտեսության մեջ միավորվելուն: Մակայն իրականում, ինչպես

¹ Մ.Մախարյան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, ապրանքներությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 39-40:

ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը, հաճախ դրանք իրենց գործունեությունը ծավալում են ի շահ գերտերությունների կործանիչ բացասական ազդեցություն թողնելով՝ «ազգայնություն» ստացող երկրի վրա: Այսպես, զարգացող երկրների տեսանկյունից ոչ ճիշտ ոլորտների զարգացման նպատակով ստացված վարկերը մի քանի անգամ հանգեցրել են համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամերի²:

Երկրի ՏՄ ապահովման տեսանկյունից աստիճանաբար իրենց դերը՝ որպես գործոն, մեծացնում են վերազգային կորպորացիաները (ՎԱԿ): Արդյունքում՝ ՎԱԿ և ազգային տնտեսության շահերի բախման դեպքում սովորաբար հաղթում է ՎԱԿ-ը, ընդ որում, ՎԱԿ-ի կողմից հաղթված երկրի տնտեսությունը հաճախ կրում է կենսամակարդակի էական անկում: Հարցի լուծման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև կառավարությունների վճռական դիրքորոշումը: Ակնհայտորեն առաջ է գալիս տարածաշրջանային և գլոբալ համագործակցության պահանջ, որի հիմքում պետք է դրվեն քաղաքական և տնտեսական սկզբունքներ:

Այս բոլոր գործընթացների հետ մեկտեղ անընդհատ խորանում է համաշխարհային տնտեսական միավորման գործընթացը: Հետևաբար, երկրների միջև փոխկախվածության աճն իրար է կապում ազգային ՏՄ և տարածաշրջանային ու գլոբալ խնդիրների լուծման շահերը: Մա վերաբերում է ոչ միայն տնտեսության առանձին վեցբրած, այլ նաև հիմքեր է ստեղծում շրջակա միջավայրի, համաշխարհային օվկիանոսի և տիեզերքի խնդիրների լուծման համար, որոնց նշանակությունը դուրս է գալիս նշված ոլորտների ազգային ինստիտուտների գործունեության շրջանակներից: Այսպիսով, համամարդկային խնդիրների լուծումը ևս մեկ գործոն է, որը կարող է իր ազդեցությունն ունենալ առանձին երկրների ՏՄ վրա: Մակայն, ընդհանուր առմամբ, այն ավելի շատ միտված է համընդհանուր անվտանգության գաղափարի զարգացմանը և գերակայությանը ազգայինի նկատմամբ:

² Ավելի մանրամասն տե՛ս Աշոտ Մարկոսյան, Դավիթ Հախվերդյան, Գրիգոր Լազարյան, Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում, Եր., «ԼՈՏՏ», 2002, «Գլուխ 10. Վերազգայնացումը որպես համաշխարհային տնտեսության զարգացման միտում», էջ 166-201:

Հատուկ ուշադրության են արժանի ՍՄ զարգացման և ղեկը 1990-ական թթ. հետո: Գերտերությունների մոտ սկսում է ընդգծվել տնտեսական ռազմավարության և անվտանգության քաղաքականության միավորման միտումը մի կողմից և ռազմական ուժի դերի մեծացմանն ուղղված քաղաքականությունը՝ մյուս կողմից: Ռազմավարական քաղաքականությունն առանց համակողմանի ազգային անվտանգության ապահովման դառնում է անիմաստ:

Գերտերությունները զորքա անվտանգության խնդիրների մոտենում են սեփական ՏՄ ապահովման տեսանկյունից: Դա արտահայտվում է նրանով, որ գերտերությունները ձգտում են իրենց սեփական արժանիքներն ապահովել մյուս երկրներում: Անտեսվում են նաև առանձին ազգերի ազգային առանձնահատկությունները: Այս հարցերը հակասություններ են առաջացնում նույնիսկ զարգացած կապիտալիստական երկրների միջև՝ դրսևորվում է տարակարծություն կապիտալիզմի մասին պատկերացումների հարցում:

ՏՄ տեսանկյունից այստեղ կարևոր է նշել, որ փոխկախված աշխարհում փոխշահավետ տնտեսական համագործակցությունը կարող է ամրացնել բոլոր կողմերի անվտանգությունը, սակայն ռեսուրսային սահմանափակումը թույլ չի տալիս անշեղորեն շարժվել այդ ուղղությամբ: Բացի այդ, տարբեր տարածաշրջանների միջև առկա է արդյունաբերական նոր ճյուղերի զարգացումը կարգավորող օրենքների տարբերություն, մասնավորապես, էլեկտրոնային առևտրի և ռիսկային (վենչուրային) կապիտալի մասով: Այստեղ նույնպես կա մտաեցումների տարբերություն տարբեր երկրների միջև:

Երկրի անվտանգության ընդհանուր ըմբռնումը որպես հասարակական հարաբերությունների վիճակ, և տեսական, և՛ գործնական առումով անհրաժեշտ է դարձնում այդ հարաբերություններին ամբողջ համակարգում առանձնացնել քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտատեխնիկական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ անվտանգություններ, որոնք կարող են հանդես գալ որպես երկրի անվտանգության տարբեր տեսակներ:

Երկիրը միասնական հասարակական օրգանիզմ է, որը բաղկացած է մի շարք ենթահամակարգերից (քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր և այլն), որոնցից յուրաքանչյուրում

առաջանում և զարգանում են հակասություններ: Հենց այդ հակասություններն են, որոնց սրման դեպքում վտանգի աղբյուր է ձևավորվում ոչ միայն և նույնիսկ ոչ այնքան հարաբերությունների այդ ոլորտի համար, որքան երկրի անվտանգության, հասարակության կենսական շահերի ամբողջության համար: Գործընթացների առաջացման և հակասությունների զարգացման հետագոյման հնարավորություն ունենալու, այդ գործընթացներն արդյունավետ կառավարելու և դրանց վրա ներգործելու համար հասարակությունը, պետությունը ստիպված են անվտանգության ոլորտի բոլոր հարաբերությունները դասակարգել ըստ առանձին տեսակների:

Անվտանգության հիմնախնդիրների հետագոտողները տալիս են դրա հետևյալ բնութագրերը. անվտանգությունը համակարգի որոշիչ հատկությունն է, որը բնութագրում է նրա կողմից ամբողջականության, կայունության, հարաբերական ինքնուրույնության պահպանումը և ինքնազարգացման հնարավորությունը՝ որպես ապակառուցողական ներգործություններից համակարգի պաշտպանվածության արդյունք: Այդ հատկանիշներից որևէ մեկի կորուստը բերում է համակարգի կործանման, իսկ արտահայտման աստիճանը թույլ է տալիս դատել անվտանգության ապահովման մակարդակի մասին¹:

Անվտանգությունը կարելի է ներկայացնել նաև որպես ռիսկերից, վտանգներից, սպառնալիքներից և մարտահրավերներից պաշտպանվածություն կամ օբյեկտի կայուն գոյության (զարգացման) վիճակ, որի դեպքում նրա կենսագործունեության որևէ բնութագրի անցանակալի փոփոխման հնարավորությունը հասցված է կվազագույնի:

Ըստ անվտանգության նեղ սահմանման, ազգային անվտանգությունը ներառում է տարածքի պաշտպանություն, արտաքին քաղաքականություն, հետախուզություն և հակահետախուզություն: Ինչպես տեսնում ենք, ազգային անվտանգության նեղ սահմանումը կենտրոնացված է համակարգի և արտաքին աշխարհի հարաբերությունների ոլորտում:

¹ Основы экономической безопасности, под ред. Е.А. Олейникова, Москва, 1997.

Մենք կարծում ենք, որ բարդ և զարգացող աշխարհում ազգային անվտանգություն երևույթն անհրաժեշտ է դիտարկել լայն տեսանկյունից, քանի որ անվտանգության համալիր բնութագիրը համապատասխանում է քաղաքական համակարգերի բարդ և զարգացող բնույթին (խոսելով քաղաքական համակարգերի մասին՝ տվյալ դեպքում նկատի չունենք պետությունները):

Ազգային անվտանգության համակարգի օբյեկտը ազգային վտանգներն են: Այլ կերպ ասած՝ դրանք ազգի գոյության դեմ ուղղված և (կամ) նրա նորմալ կենսագործունեությունը, առաջընթաց զարգացումը սահմանափակող վտանգներն են: Եթե դիտարկենք միայն վտանգի աղբյուրները, ապա դրանք կարող են լինել այլ հասկացության սուբյեկտների գործողություններ, այդ թվում՝ դիտարկության կատարվածները, կամ օբյեկտիվ, ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին գործընթացները: Ազգային վտանգները և, հետևաբար, ազգային անվտանգության համակարգային խնդիրը ծագում են, որովհետև առկա են երկու պայման:

Ազգը տարբեր համակցությունների շրջանակներում բազմաբնույթ հարաբերություններ ունի այլ սուբյեկտների հետ: (Մուրյեկոս առելով հասկանում ենք ազգեր, ազգերի դաշինքներ և որոշակի առաքելությամբ օժտված վերագրային կազմակերպություններ, որոնք ունեն նպատակ և այն իրականացնելու համար կատարում են գործողություններ):

Ազգերն ունեն նպատակ, կենսական շահեր կամ իրավունքներ, որոնք նրանք գիտակցում են և ձգտում իրականացնել:

Եվ իսկայես, բոլոր մեծ ու փոքր, հեռու ու մոտիկ սուբյեկտները, իրենց շահերից ելնելով, գիտակցված կամ ինքնաբերաբար կատարում են գործողություններ, որոնք կարող են տվյալ ազգի շահերի տեսանկյունից բացասական ազդեցություն ունենալ իրադրության վրա²:

¹ Մ.Շահելոյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 8-9:

² Ա.Աղայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 9:

Արտաքին և ներքին վտանգների ամբողջությունը հանդիսանում է ազգային անվտանգության օբյեկտը:

Լայն իմաստով ազգային անվտանգության սուբյեկտ է ողջ ազգը՝ իբր բոլոր ներքին սուբյեկտներով, սակայն դրանցից հիմնականները ազգային այն հաստատություններն են, որոնք ներգրավված են ազգային անվտանգության համակարգում: Ընդ որում, անվտանգության խնդրի բարդությաննից կախված՝ ցանկալի է բոլոր հաստատությունների ներգրավվածությունը ազգային անվտանգության համակարգում:

Ամփոփելով անվտանգության համակարգային առպելտը՝ հարկ է նշել, որ անվտանգությունը օբյեկտի սպառնալիքից ազատ վիճակն է, ինչպես նաև՝ սուբյեկտի կողմից այդ վիճակի ձեռքբերման, պահպանման ու ամրապնդման նպատակով օբյեկտի վրա ներգործության որոշակի մեթոդներով իրականացվող գործառույթ, այդ գործառույթ(ներ)ի իրականացումն ապահովող ու անվտանգության ձեռքբերման գործընթացն ուղղորդող համակարգ: Փաստորեն, ազգային անվտանգության համակարգում առաջնայինը արժեքները և նորմերն են, որոնք սահմանում, նախանշում են որոշակի պարտավորություններ, պարտականություններ և իրավունքներ՝ պայմանավորելով համարժեք դերակատարումների՝ գործառույթների, ինչպես նաև ինստիտուտների, փոխազդեցության և ներգործության եղանակների, մեթոդների ու մասնագիտացված հանրույթի բնույթը³:

Անվտանգության ապահովման միջոցները կարելի է դասակարգել ըստ անվտանգության բարատրամաբների: Կարող ենք առանձնացնել քաղաքական (դրա շրջանակներում՝ նաև ռազմական), տնտեսական, սոցիալական և մշակութային միջոցները:

Եթե վերը շարադրվեցին այն պահանջները, որոնք պետք է բավարարի ազգային անվտանգության հայեցակարգը, ապա մեթոդաբանական առումով խնդիր է առաջանում՝ անվտանգության բաղադրամասերից ո՞րը պետք է կազմի հայեցակարգի առանցքը,

³ Մ.Մախայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 9-10:

և որոնք պետք է համարյուն այն: Ինչպես տարբեր երկրների անվտանգության հայեցակարգերն են ցույց տալիս, առանցքը, այնուամենայնիվ, ռազմաքաղաքական բաղադրամասն է: Մյուսները դասավորվում են այդ առանցքի շուրջը և սպասարկում նրան: Անշուշտ, խոսքը չի վերաբերում ռազմատենչ անվտանգության հայեցակարգի մշակմանը, այլ, ինչպես նշվեց, անվտանգության ապահովման միջոցները ռազմաքաղաքական անվտանգության բաղադրիչին նրբորեն ծառայեցնելուն:

Օրինակ՝ 1999թ. մշակված «ԱՄՆ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը նոր հարյուրամյակի համար» փաստաթղթում, ինչպես նախկինում, առաջ են քաշված երեք գլխավոր նպատակներ՝ անվտանգության ամրապնդում, որը հասկացվում է իբրև բանակի մարտունակություն, Ամերիկայի տնտեսական ծաղկման օժանդակում և այլ երկրներում ժողովրդավարության աջակցությունն ու պահպանումը¹: Միևնույն ժամանակ, ԱՄՆ նախագահի սահմանադրական պարտականությունը և գլխավոր խնդիրն է ազգային անվտանգության պաշտպանությունը: Ընդ որում, այդ պաշտպանության օբյեկտ են համարվում ժողովուրդը, տարածքը և կենսակերպը, իսկ պաշտպանությունն պահանջից բարձրագույն արժեք է ճանաչված ամերիկյան ժողովուրդը: Այսինքն՝ առաջնային օբյեկտ են համարվում սոցիալական համակարգի տարածքային, սոցիալական հիմքերը:

Ռուսաստանի փորձը բավականաչափ հետաքրքիր է անցումային մյուս հասարակարգերի համար: Տարբեր տարիների ընթացքում Ռուսաստանի Դաշնությունում ընդունվել են ազգային ան-

վտանգության վերաբերող մի շարք իրավական ակտեր: Այդ թվում՝

1. Ռուսաստանի Դաշնության օրենքը անվտանգության վերաբերյալ (1993թ.),
2. Հրաման ՌԴ ազգային անվտանգության հայեցակարգի մասին (2000թ.),
3. Հրաման ՌԴ անվտանգության խորհրդի կարգավիճակի հաստատման մասին (1993թ.),
4. Օրենք պաշտպանության մասին (1999թ.),
5. Հրաման ՌԴ տնտեսական անվտանգության պետական ռազմավարության մասին:

Ռուսաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգում ազգային անվտանգությունը հասկացվում է որպես քաղաքացիների, հասարակության և պետության՝ կենսականորեն կարևոր շահերի, ինչպես նաև ազգային արժեքների և կենսակերպի պաշտպանվածությունը ներքին ու արտաքին սպառնալիքների ընդարձակ սպեկտրից, որոնք իրենց բնույթով տարբեր են (քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, ինֆորմացիոն, էկոլոգիական և այլն):

ԱՄՆ դեպքում ակնհայտ է ռազմաքաղաքական բաղադրամասի առանցքային, առաջնային լինելը, ինչպես նաև տնտեսական անվտանգության կարևորումը, քանզի, ինչպես նշվել է, տնտեսությունը բազմաթիվ նշանակություն ունի քաղաքական համակարգի համար: Կարևորվում է նաև «այլ երկրներում դեմոկրատիային աջակցելը»՝ որպես սեփական քաղաքական համակարգի արտաքին շրջակայքի վերահսկողությունը, տնտեսական նոր ռեսուրսների ձեռքբերումն ապահովող նպատակ²:

ՀՀ Ազգային ժողովի առաջին ընթերցմանը ներկայացված «ՀՀ անվտանգության մասին» օրենքի նախագծում անվտանգության հասկացությունը ներկայացվում է որպես արտաքին և ներքին

¹ 2001թ. սեպտեմբերյան հայտնի դեպքերից հետո նշված ռազմավարությունն առանձնացնում է ԱՄՆ ներկայիս կարևորագույն շահերը, որոնք համապատասխանում են երկրի գլոբալ անվտանգության հիմնախնդիրներին:

1. ԱՄՆ գոյապահպանությունը որպես ազատ, անեկախ ազգի՝ իր հիմնարար արժեքներով և ժողովրդի ու հաստատությունների անվտանգությունը:
2. ԱՄՆ առաջ և զարգացող տնտեսություն, որը պետք է ապահովի մարդկանց բարեկեցությունը և ազգային ռեսուրսների աճը:
3. Առողջ գործնկերային և քաղաքականապես ակտիվ հարաբերություններ դաշնակիցների և բարեկամ ազգերի հետ:
4. Կայուն և անվտանգ աշխարհ, որտեղ ամրապնդվում են տնտեսական և քաղաքական ազատությունները, մարդու իրավունքները, ժողովրդավարական հաստատությունները (Մ.Շահգեղյան, Ազգային անվտանգության հասկացությունը, Եւրոյունը, ձևավորումը, առաջնաէությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 38):

¹ Մ.Շահգեղյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, Եւրոյունը, ձևավորումը, առաջնաէությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 33:

² Մ.Մախչյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, Եւրոյունը, ձևավորումը, առաջնաէությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 120-121:

սպառակալիքներից անձի, հասարակության և պետության կենսակա-
նորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածության վիճակ: Կենսականո-
րեն կարևոր շահերը պահանջումներնի ամբողջությունն է, որոնց
բավարարումն ապահովում է անձի, հասարակության և պետության
գոյության և առաջընթաց զարգացման հնարավորությունները:

Համաձայն վերոնշյալ օրենքի նախագծի՝ անվտանգության
օբյեկտ են.

1. անձը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները,
2. հասարակությունը, նրա հոգևոր և նյութական արժեքները,
3. պետությունը, նրա սահմանադրական կարգը, ինքնիշխանու-
թյունը և տարածքային ամբողջականությունը:

Անվտանգության ապահովման հիմնական սուբյեկտ է պե-
տությունը՝ իր օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմիններով,
նաև բաղաբացիները, կուսակցությունները, հասարակական միա-
վորումները և կազմակերպությունները, եթե ՀՀ օրենսդրությանը
համաձայն ունեն անվտանգության ապահովմանը մասնակցելու
իրավունքներ և կրում են պարտականություններ:

Անվտանգության ապահովման սկզբունքներն են.

- ա) օրինականությունը,
- բ) անձի, հասարակության և պետության անվտանգության
հաշվեկշռվածության ապահովումը,
- գ) անձի, հասարակության և պետության անվտանգության
փոխադարձ պատասխանատվությունը,
- դ) միջազգային անվտանգության համակարգերի հետ համա-
գործակցությունը:

Անվտանգության համակարգի հիմնական գործառույթներն են.

- ա) անձի, հասարակության և պետության կենսականորեն
կարևոր շահերի դեմ ուղղված արտաքին և ներքին սպառնալիքնե-
րի հայտնաբերումն ու կանխորոշումը, դրանց վնասագերծման
ուղղված միջոցառումների իրականացումը,
- բ) անվտանգության ապահովման ուժերի և միջոցների ստեղ-
ծումը, պատրաստակալության ապահովումը և դրանց կառավա-
րումը,

գ) արտակարգ իրավիճակի հետևանքով տուժած տարածքնե-
րում անվտանգության ապահովման օբյեկտների բնականոն գոր-
ծունեության վերականգնման համալիր միջոցառումների իրակա-
նացումը,

դ) ՀՀ միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքե-
րում ՀՀ սահմաններից դուրս անվտանգության ապահովման միջո-
ցառումներին մասնակցությունը:

«Անվտանգություն» հասկացությունը սերտորեն կապված է
«ազգային շահեր» կատեգորիայի հետ: Ավելին, առաջինը բխում է
երկրորդից: Ազգային անվտանգությունը կոչված է նախնառաջ
ապահովել կենսականորեն կարևոր հիմնական շահերի՝ ազգային
ինքնիշխանության, պետության տարածքային ամբողջականության,
նրա բնակչության պաշտպանության, անխոցելիության երաշխիք-
ները, այսինքն՝ այնպիսի շահերի, որոնց ապահովման համար պե-
տությունն ավելի շուտ կհամաձայնի պատերազմել, քան կզնա երկ-
խոսության: Այլ կերպ ասած՝ ազգային անվտանգությունը պետու-
թյան՝ ազգի կենսականորեն կարևոր շահերի ապահովմանն ուղղ-
ված ռազմավարություն է:

Երբեմն ազգային անվտանգությունը սահմանում են որպես
ազգային կենսակերպի և գոյապահպանության, ինչպես նաև զար-
գացման նկատմամբ սպառնալիքների բացակայություն¹:

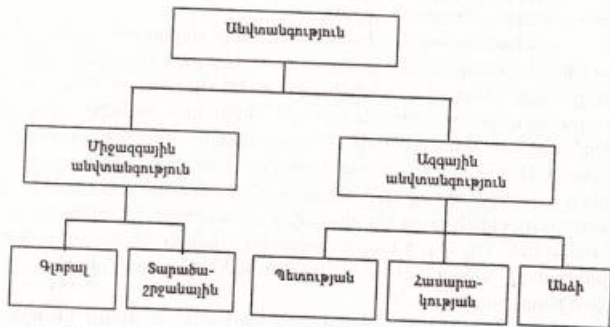
Անվտանգության համակարգն ունի իր տարածաաշխարհա-
գրական կառուցվածքը: Տարածաաշխարհագրական տարբեր մա-
կարդակների անվտանգության համակարգը կարելի է տարատե-
սակել հաջաբերականորեն ինքնուրույն երկրաբաղաբալական հե-
տևյալ մակարդակների միջազգային գլոբալ անվտանգություն,
միջազգային տարածաշրջանային անվտանգություն, ազգային ան-
վտանգություն: Ազգային անվտանգությունն իր հերթին տարան-
ջատվում է պետության, հասարակության և անձի անվտանգու-
թյունների (տե՛ս գծանկար 1.1):

Տարածաշրջանային բաղաբալական անվտանգության և զար-
գացման համակարգում ՀՀ դերը պետք է լինի այնպիսին, որ ՀՀ շահ

¹ Մ.Շահեկչյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, էությունը, Անվա-
րումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր.,
2003, էջ 3:

հերի ոտնահարմանն ուղղված յուրաքանչյուր գործողություն կամ ՀՀ թուլացումը սպառնալիքներ առաջացնի տարածաշրջանի մյուս պետությունների կենսական շահերի իրականացման համար:

Պատկեր 1.1
Անվտանգության տարածաշախարհագրական կառուցվածքը

Այլ կերպ ասած՝ անհրաժեշտ է լինելու ստեղծել մի համակարգ, երբ ցանկացած հարված հանրապետությանը առաջացնի ոչ միայն Հայաստանի, Մփյուռքի ու միջազգային կազմակերպությունների հակադարձությունը, այլև սպախայունացնի և ապակազմակերպի տարածաշրջանային անվտանգության ու զարգացման ամբողջ համակարգը՝ մեր հարևան երկրների համար ստեղծելով կենսական սպառնալիքներ:

Մյուսը հիմնական սկզբունքային կետերն են, որոնց իրականացումը դեռևս նախապայմաններ կստեղծի միայն ազգային անվտանգության և զարգացման համալիրի ստեղծման համար:

Առավել ընդհանուր ռազմավարական հիմնարար փաստաթղթերը, ինչպիսիք են ազգային անվտանգության դոկտրինը, ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, արտաքին քաղաքականության դոկտրինը, ազգային զարգացման ռազմավարությունը և դոկտրինը, տնտեսական անվտանգության դոկտրինը, ըստ էության, մինչ այժմ մշակված չեն:

Առանձին փորձեր են կատարվում որոշակի առաջընթաց ապահովելու համար, սակայն հիմնախնդիրը հրատապ է մնում մինչև այժմ: Պատճառները կարող են բազմաթիվ լինել: Օրինակ՝

1. Հայաստանում ռազմավարական մշակույթի բացակայությունը, որն անդրադառնում է ռազմավարական պլանավորման արժեքավորման վրա:
2. Քաղաքական ընտրանու հակվածությունը իրավիճակային լուծումների և մարտավարական գործողությունների պլանների միջոցով պետության կառավարումն իրացնելու հակումը:
3. Մեր երկրի թուլությունը և փոքր չափսերը, ինչը Հայաստանն առավել մեծ կախվածության մեջ է դնում արտաքին աշխարհի ազդեցությունից՝ պարտադրելով արձագանքել միջազգային քաղաքական համակարգի պահանջներին:
4. Երկրի ծանր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը և հասարակական լայն խավերի մտահոգությունը բացառապես հանապազօրյա հաց ձեռք բերելու հիմնախնդրով:
5. Քաղաքական ինստիտուտների, մասնավորապես՝ կուսակցությունների թույլ կայացումը, ինչը քաղաքական համակարգում «նստույթություն» է առաջացնում և այլն:

Սակայն նշված հիմնախնդիրների առկայությունը չի պակասեցնում ազգային անվտանգության և զարգացման ոլորտի ռազմավարական պլանավորման և կառավարման հրամայականը¹:

Միջազգային (գլոբալ և տարածաշրջանային) անվտանգություն. - Միջազգային ասպարեզում, բնականաբար, կան երկրներ, որոնց շահերը տարբեր բնագավառներում հակադրվում կամ համընկնում են, և այդ պատճառով ստեղծվում են միանման շահեր ունեցող երկրների խմբավորումներ, որոնց չհամընկնող շահերն իրենց հերթին ստեղծում են տարբեր բնույթի միջազգային ընդհանրումներ, ճգնաժամեր: Բայց միջազգային հասարակության համար

¹ Մ.Շահգեղյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էություն, ձևավորումը, տեսանկյունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 52-54:

կան նաև ավելի բարձր շահեր, ինչպես, օրինակ, մարդկային քաղաքակրթության զարգացումը: Վերջինս, իր հերթին, թելադրում է միջազգային գլոբալ անվտանգության կառույցների ձևավորման անհրաժեշտությունը:

Միջազգային անվտանգությունը միջազգային հարաբերությունների այնպիսի վիճակ է, երբ երաշխավորված են յուրաքանչյուր երկրի ազգային անվտանգության արտաքին բաղադրիչները, և գործնականորեն միջազգային հակասությունների լուծման ժամանակ բացառվում է պատերազմների կամ ռազմական ընդհանրումների սպառնալիքը:

Միջազգային անվտանգության ապահովման կառույցների ձևերը կարող են տարբեր լինել, ինչը պայմանավորված է այդ կառույցների երկրաբաղաբական տարածվածությամբ, մասնակից երկրների զարգացման աստիճանով, կառույցների գործունեության ուղղվածությամբ (բաղաբալկան, տնտեսական, ռազմական և այլն):

Իհարկե, անվտանգության ցանկացած կոլեկտիվ համակարգ ունի իր առաջնորդ անդամը (կամ մի քանիսը), որի առաջատարությունն ապահովվում է երկրի ռազմաբաղաբական կամ տնտեսական հզորության շնորհիվ:

Միջազգային կազմակերպության անդամ այն երկիրը, որն իր մասնակցությամբ ձգտում է ապահովել ազգային անվտանգությունը, հաճախ հարկադրված է երկրի քաղաքականության բոլոր բնագավառները համապատասխանեցնել տվյալ կազմակերպության առաջատար երկրի ազգային շահերին:

Պետական անվտանգությունը որպես երևույթ ընդլայնված է, և քանի որ ներկայումս ու դեռ երկար ժամանակ քզգերը կազմակերպվում են պետության ձևով, պետական անվտանգությունը նա լինելու է անվտանգության կարևորագույն բաղկացուցիչներից մեկը: Պետական անվտանգությունը ներառում է քաղաքականությունը, մշակույթը, սոցիալական ոլորտը, ընդերքը, բնությունը և գյուղատնտեսությունը, ինֆորմացիոն և էներգետիկ դաշտերը և այլն¹:

Այս կապակցությամբ Հայաստանը պետք է մասնակցություն

¹ ԸՉՎ, աշխ., էջ 12:

ունենա այն տարածաշրջանային միջազգային անվտանգության ապահովման կազմակերպություններում, որոնց առաջատար երկրների շահերն առավելագույն չափով բարենպաստ են Հայաստանի ազգային շահերի իրացման համար:

Ազգային անվտանգության բաղադրիչները - Ազգային ան-

վտանգությունը համակարգ է, որտեղ անընդհատ փոխհարաբերության մեջ են գտնվում անձի, հասարակության և պետության շահերն ու դրանց ներքին և արտաքին ապահովիչները: Այս համակարգի նպատակային գործառույթը տվյալ շահերի պաշտպանվածության գոնե բավարար մակարդակի ապահովումն է ապահովիչներից:

Եթե փորձենք լայն ձևով ձևակերպել ազգային նպատակը բոլոր ազգերի համար, ապա հենց զարգացման ձգտումը և դրա համար նպատակավոր ազգային ինքնատիպությունը կարելի է ընդունել որպես այդպիսին: Ավելի ճիշտ՝ ազգային նպատակը հոգևոր-մշակութային ինքնության զարգացող վերարտադրությունն է:

Ազգային զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների առկայությունից որոշվում է ազգային անվտանգության խնդրի տարողությունը: Եթե դրանք բավարար չափով առկա չեն կամ մասնակի կորստի վտանգ կա, պետք է որդեգրվի ազգային անվտանգության այնպիսի հայեցակարգ, որը հնարավորություն կտա եղածը պահել և պակասը վերականգնել: Դրանց առկայության և կորստի վտանգի անհավանականության դեպքում, երբ նախադրյալներ են ստեղծվում մշակութային ազդեցությունը տարածելու համար, ազգային անվտանգության հայեցակարգն էլ պետք է լինի այնպիսին, որպեսզի սպասարկի այդ տարածումը¹:

Ազգային անվտանգության համակարգում պետք է նաև որոշվեն այն ուժերն ու միջոցները, որոնք պետք է ապահովեն ազգային անվտանգությունը: Քանի որ ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթը դրված է պետական մարմինների վրա, ապա ազգային անվտանգության ապահովման համակարգում պետք է

¹ Ա. Ադայան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնությունները, «Ռոբակ» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 28-29:

ընդգրկվեն այնպիսի կառույցներ, ինչպիսիք են անվտանգության խորհուրդը, ուժային կառույցները, օրենսդրական մարմինները, պետական իշխանության այլ մարմինները: Իսկ բանի որ խոսքը վերաբերում է ազգային անվտանգությանը, ապա դրա ապահովման համարակարգում պետք է ընդգրկվեն նաև հասարակական կազմակերպությունները և քաղաքացիները:

Վերին մակարդակում պետք է լինեն անվտանգության քաղաքականությունը տնօրինող մարմինը կամ մարմինները, որոնք իրականացնում են ռազմավարական կառավարում: Երբ պետությունը դիտարկվում է որպես ազգային անվտանգությունն ապահովող միակ սուբյեկտ, նման մարմին է դիտարկվում ազգային անվտանգության խորհուրդը գործադիր իշխանության կազմում, որը գործում է օրենսդիր մարմնի ընդունած անվտանգության հայեցակարգի հիման վրա: Եթե ուշադրություն դարձնենք նման խորհուրդների կազմերին, ապա կարելի է նկատել հետևյալ միտումները:

Խորհուրդները լինում են ներկայացուցչական: Նրանցում, որպես կանոն, ներկայացված են լինում պետական մեքենայի քիչ թե շատ ինստիտուցիոնալ ինքնուրույնություն ունեցող ոլորտները, քաղաքական համակարգում զգալի ազդեցության հասած քաղաքական ուժերը:

Մարմինը հենց խորհուրդ (կոլեգիա) է, այլ ոչ, ասենք, վարչություն կամ նախարարություն, հաճախ՝ խորհրդակցական ձայնով, սակայն կարևորագույն որոշումների կայացման ժամանակ վճռական դեր է խաղում:

Խորհուրդները չունեն իրենց որոշումները գործադրելու իրական լծակներ, և նրանց որոշումները գործադրվում են հիմնականում պետության միջոցներով:

Համաձայն օրենսդրության, բոլոր պետությունների կազմում միշտ կա նաև մեկ մարմին (որպես կանոն՝ նախագահը), որին վերագրվում է անվտանգության երաշխավորի պարտականությունը: Անվտանգության խորհուրդները գործում են նրա մանդատով միայն: Խորհուրդների ներկայացուցչական բնույթը, սակայն, հնարավորություն է տալիս ինչ-որ չափով ապահովել պետության ներքին և պետությունից դուրս հաստատությունների ներկայացվածությունը: Դրանով իսկ ազգային անվտանգության խորհուրդը վերածվում է

ազգային հաստատությունների (որոնք միաժամանակ նաև ազգային անվտանգության քիչ թե շատ ինքնուրույն սուբյեկտներ են) գործունեությունը համադրող կամ համաձայնեցման մարմին¹:

ՀՀ ազգային անվտանգության և զարգացման գերակայությունները փոխկապակցված են: Կարելի է ասել, որ ՀՀ-ի համար ազգային զարգացումը հանդես է գալիս որպես ազգային անվտանգության հիմք: Եվ այս տեսանկյունից ազգային անվտանգության ու ազգային զարգացման մի շարք գերակայություններ համանման են:

Ազգային անվտանգության գերակայություններն են՝

- ռազմաբարոյաբանական համալիրի ստեղծումը և պաշտպանական համակարգի գերակայությունը (բանակի անընդհատ զարգացում և արդիականացում, ռազմական ինֆրակառուցվածք, ռազմական գիտելիքի զարգացում, արտադրական հզորությունների մեծացում և այլն),
- հզոր և գործունակ դիվանագիտական համակարգ, որի ներուժները պետք է կենտրոնացվեն ռազմական անվտանգության մակարդակի բարձրացման, ՀՀ քաղաքական աջակցության և ռազմավարական ներդրողների ներգրավման ուղղությամբ, ինչպես նաև աշխարհի ուժային կենտրոններում տեղեկատվության հավաքում-վերլուծություն-ազդեցություն մեխանիզմի ստեղծում և «աշխատեցում»,
- արտաքին հետախուզության հզոր համակարգի ստեղծում,
- գործունակ քաղաքական ընտրանու ձևավորում և ռեկլուտավորման մեխանիզմների ստեղծում,
- ամուր և գործուն քաղաքական ինստիտուտներ,
- ժողովրդավարության իրական և երկարաժամկետ մեխանիզմների ստեղծում,
- ներքին համաձայնության մթնոլորտի կերտում և հանրության ներսում ճեղքվածքի հնարավորիսս վերացում,
- սոցիալական և տնտեսական զարգացման մեխանիզմների ստեղծում,
- պերմանենտ զարգացման ապահովում²:

¹ Նշվ. աշխ., էջ 43-44:

² Մ. Շահնիշյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, ելություն, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 51-52:

Ազգային անվտանգությունը դիտարկում են որպես սպառնալիքները կանխարգելող մեխանիզմ: Այլ կերպ ասած՝ անվտանգությունը ենթադրում է նաև կանխարգելիչ գործողություններ: Այս մոտեցման հիման վրա է նաև մշակվում պաշտպանության և ազգային անվտանգության համակարգերի տարբերությունը:

Հավանաբար կարելի է վերնոյալը հաշվի առնելով, անվտանգությունը դիտարկել որպես հանրային համակարգի գերակայություն, որը դրդում է վերջինիս իրականացնել ակտիվ գործողություններ՝ ապահովելու համար իր պաշտպանությունը և գարգացման հնարավորությունները՝ ի դեմս արտաքին և ներքին սպառնալիքների:

Անվտանգության սահմանման հիմնախնդիրը լուծելու նպատակով «...անվտանգությունը կարելի է դիտարկել որպես մի երևույթ, որը նույնական է համակարգի հոմոստազին, որն ասելով հասկանում ենք դինամիկ հավասարակշռության տարատեսակ, ինչը հատուկ է բարդ ինքնակարգավորվող համակարգերին և համակարգի գոյապահպանության համար անհրաժեշտ չափորոշիչների ապահովում թույլատրելի սահմաններում»¹: Այս սահմանման մեջ, փաստորեն, շեղումում են անվտանգության դինամիկ և կանխարգելիչ հատկանիշները, որոնց հիման վրա կարելի է ասել, որ անվտանգության երևույթը սպառնալիքների դեմ ակտիվ պայքարն է: Այդ ակտիվությունը ենթադրում է սպառնալիքների՝ վերհանում, կանխարգելում, հակադարձում և վերացում:

«Անվտանգություն» հասկացությունը առանձին վերցրած նշանակում է օբյեկտի գոյությանը և բնականոն կենսագործունեությանն ուղղված փտանգների չեզոքացում: Ավելի բարդ է սահմանել «ազգայինը»: Այս բառը մեզանում, վերջին շրջանում գործածվում է նաև անգլերեն *national* իմաստով: Տարբեր երկրներում խոսելով ազգային անվտանգության մասին, հենց այդ՝ համերկրային կամ համապետական իմաստն են օգտագործում: Միջազգային հանրությունը, որպես կանոն, համաշխարհային համակցության սուբյեկտ է դիտարկում ոչ թե բնիկ կազմավորումները՝ ազգերը, այլ պե-

¹ Т.Гоbbe, Сочинения в 2 т. М., 1991, т. 2, с. 129.

տություններ՝ իրենց ժողովուրդներով, որոնք կարող են լինել միատարր կամ խառը, ներառել որևէ ազգի հիմնական հատվածը կամ մի փոքր մասը միայն: Մյուս կողմից անվտանգության ապահովումը դիտարկվում է բացառապես որպես պետության գործառույթ, որը պետությունները պետք է փորձեն իրականացնել որպես իրենց տարածքում ապրող բոլոր ազգերի ներկայացուցիչ:

Այսպիսով, անվտանգությունը դինամիկ երևույթ է՝ անհրաժեշտ համակարգի գոյապահպանության և զարգացման համար²:

Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչների առանձնացումն անհրաժեշտ է իրականացնել մտադ - հասարակություն - պետություն - միջազգային հանրություն քառամասնական մեխանիզմի հիման վրա, չնայած մինչև այժմ առանձնացնում են մտադ - հասարակություն - պետություն եռմասնական համակարգը, ինչը, սակայն, զրոյալացման գնացող աշխարհում չի կարող արտացոլել ազգային անվտանգության բոլոր կողմերը:

Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչներն են՝ ռազմական, քաղաքական, տնտեսական, ժողովրդագրական, սոցիալական, մշակութային, տեխնոլոգիական, նասպահպանական, տեղեկատվական:

Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրը դիտարկելիս անհրաժեշտ է առանձնացնել հետևյալ մակարդակները՝ աշխարհաքաղաքական (աշխարհառազմավարական, աշխարհատնտեսական), տարածաշրջանային, պետական, տարածքային, խմբային, անհատական³:

«Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» ՀՀ օրենքով (ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001թ. դեկտեմբերի 28-ին) սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հասկացությունը, ազգային անվտանգության մարմինների տեղն ու դերը՝ ազգային անվտանգության ապահովման

¹ Ա.Աղայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունները, ելույթներ, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 5-6:

² Մ.Տանգելյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություններ, ելույթներ, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 4:

³ Աշվ. աշխ., էջ 9-10:

համակարգում, դրանց գործունեության իրավական հիմքերը, սկզբունքները, ուղղությունները, լիազորությունները, ուժերն ու միջոցները, աշխատակիցների սոցիալական պաշտպանվածության ապահովման, ինչպես նաև նրանց գործունեության նկատմամբ վերահսկողության կարգը:

Նշված օրենքի հոդված 1-ի համաձայն, «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգություն» հասկացությունը տրվում է այսպես. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը պետության և հասարակության այնպիսի կացությունն է, երբ ապահովված են անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունը, երկրի տարածքային ամբողջականությունը, ինքնիշխանությունը, սահմանադրական նյութական և հոգևոր արժեքների, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներին»:

Ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթները, իրենց իրավասությունների սահմաններում, իրականացնում են պետական կառավարման համապատասխան մարմինները: Ազգային անվտանգության մարմինները ՀՀ անվտանգության ապահովման համակարգի բաղկացուցիչ մասն են և իրենց իրավասության սահմաններում ապահովում են անձի, հասարակության ու պետության անվտանգությունը:

ՀՀ ազգային անվտանգության մարմինների միասնական համակարգը կազմված է ՀՀ ազգային անվտանգության բնագավառի պետական կառավարման լիազորված մարմնից (այսուհետ՝ լիազորված մարմին), նրան ենթակա մարզային մարմիններից, սահմանապահ զորքերից, ուսումնական կենտրոններից, հատուկ նշանակության և այլ ստորաբաժանումներից:

Լիազորված մարմնի գործունեության ընդհանուր ղեկավարումը, իրենց իրավասության սահմաններում, իրականացնում են Հայաստանի Հանրապետության նախագահը, Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետը:

Լիազորված մարմինը հանրապետական գործադիր մարմին է, որի ղեկավարին պաշտոնի է նշանակում և պաշտոնից ազատում է Հայաստանի Հանրապետության նախագահը՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Լիազորված մարմնի համակարգում սահմանված կարգով գործում են հետախուզական, հակահետախուզական և ռազմական հակահետախուզական մարմիններ:

Լիազորված մարմինը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում իրականացնում է ազգային անվտանգության խնդիրներին առնչվող հետախուզական գործունեության իրականացումը մարմինների և ստորաբաժանումների աշխատանքի օպերատիվ ղեկավարումը:

Ազգային անվտանգության մարմինների գործունեությունն իրականացվում է հետևյալ հիմնական ուղղություններով. ա) հետախուզական գործունեություն, բ) հակահետախուզական գործունեություն, գ) ռազմական հակահետախուզական գործունեություն, դ) պետական սահմանի պահպանություն, ե) պայքար հանցագործությունների դեմ:

Ազգային անվտանգության մարմինների գործունեության այլ ուղղությունները որոշվում են օրենքով:

Հայաստանում անվտանգության ոլորտի ապահովման կոորդինացիոն հիմնական մարմին է հանդես գալիս նախագահին կից գործող անվտանգության խորհուրդը: Ի տարբերություն այլ երկրների, նույնիսկ Բարայելի, վերջինիս գործունեությունը բավականաչափ տեղեկատվություն ունենալ վերլուծության համար:

Փաստը, որ ներկայումս անվտանգության խորհրդի քարտուղար է հանդես գալիս պաշտպանության նախարարը, որոշակիորեն ելնում է նաև ՀՀ ազգային անվտանգության գերակայությունների հիերարխիայում ռազմական անվտանգության առավել կարևոր նշանակությունից:

¹ Տե՛ս «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» ՀՀ օրենքի՝ ընդունված ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001թ. դեկտեմբերի 28-ին (Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր N 6 (181), 5 փետրվարի 2002, էջ 3-6):

Բաց տվյալների վերլուծության հիման վրա (մասնով) այն տպավորությունն է ստեղծվում, թե անվտանգության այնպիսի խոշորագույն բաղկացուցիչ, ինչպիսին արտաքին, ռազմական, քաղաքական և տնտեսական հետազոտությունն է, բավարար ուշադրության չի արժանանում ՀՀ պետական իշխանության մարմինների կողմից: Ներքին անվտանգության համակարգի ամրապնդումը կարևորագույն խնդիր է, սակայն Հայաստանի Հանրապետության համար արտաքին ռազմական և քաղաքական սպառնալիքներն այսօր գերակայող են, ինչը պարտադրում է ուղղակիորեն հզորացնել ռազմական, քաղաքական և տնտեսական հետախուզության մեխանիզմները: Ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից սրանք կարող են լինել համապատասխան գերատեսչության ներսում, սակայն անվտանգության խորքից կողմից նրանց գործունեությունը պետք է կորդինացվի ռեսուրսների ինստիտուցիոնալ օգտագործման համար, իսկ մրցակցությունը պետք է պահպանվի ռազիոնալ բավարարության մակարդակի վրա¹:

Այսպիսով՝ անհրաժեշտություն է դառնում հայկական շարունակական մոդելի մշակումը, որը հայ ժողովրդի ամբողջական ներուժի պահպանման ու զարգացման ծրագիրն է և իր առանձին բաղադրիչներով օրգանապես շտկապված ամբողջություն է²:

1.2. Տնտեսական անվտանգությունը ազգային անվտանգության համակարգում

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը հնարավոր է ներկայացնել որպես ազգային զարգացման հեռանկարային ծրագիր կամ դրա մի մաս: Եվ դա խսկապես այդպես է: Մակայն չի կարելի այն ներկայացնել պարզապես որպես տնտեսական զարգացում կամ ժողովրդի կենսամակարդակի աճ: Այս դեպքում շատ ավելի կարևոր է զարգացման հենց ազգային բաղադրիչը, որը բնորոշվում է հոգևոր-մշակութային արժեքներով: Տնտեսական հարաբերական

¹ Մ.Շահգեղյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 58:

² Նշվ. աշխ., էջ 64:

զարգացումը հնարավոր է նաև առանց և նույնիսկ ի հաշիվ ազգային զարգացման, հատկապես երբ խոսքը տնտեսապես հետամնաց երկրի մասին է: Մակայն նույն տնտեսական մրցապայքարում այլ ազգերի հնարավոր է հաղթել միայն հոգևոր-քաղաքական զարգացման և միայն որպես դրա անխուսափելի հետևանք՝ տնտեսական զարգացման պայմաններում:

Ազգերը պայքարում են հարևան և մրցակից այլ ազգերի համեմատ զարգացման ավելի մեծ տեմպեր արձանագրելու համար: Ազդեցության ընդարձակումը մեծապես ծառայում է այս նպատակին, բանի որ զարգացումն ունի ոչ միայն ներքին, այլ նաև արտաքին՝ այլոց հաշվին, դրսևորում³:

Քաղաքականության համակարգը հասարակության երրորդ կարևորագույն ենթահամակարգն է (այլոց դեպքում՝ քաղաքական համակարգ), որի հիմնական գործառույթը կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում հույակված նպատակների ձեռքբերումն է: Քաղաքականության համակարգի կառուցվածքային բաղադրիչ են հանդես գալիս կոլեկտիվները, իսկ զարգացման գործընթացի սպայելուղ ղիֆերենցումն է: Անվտանգության քաղաքականությունը, ինչպես և մյուս քաղաքականությունները, հարում է հասարակության այս համակարգին, քանի որ նպատակի ձեռքբերումը սույն համակարգի գործառույթն է:

Քաղաքականության համակարգն իր համընդհանրացված գործառույթների (1. տվյալ հանրույթի, երկրի որոշակի սոցիալական խմբի կամ անդամների մեծամասնության քաղաքական իշխանության ապահովումը, 2. կառավարումը, 3. հասարակության սոցիալական խմբերի և շերտերի որոշակի միասնությունը՝ ինտեգրացիան, 4. տնտեսության գործառնան և առաջընթացի համար քաղաքական պայմանների ստեղծումը, 5. հասարակության ու նրա անդամների պաշտպանությունը ներքին և արտաքին կործանարար ազդեցություններից⁴) միջոցով սերտորեն կապված է այլ համակարգերի հետ և փոխներթափանցված է նրանց մեջ: Այդ գործառույթներ-

³ Ա.Աղայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 30:

⁴ Зеркин Д.П., Основы политологии, Курс лекций, 2-е изд., доп. Ростов на Дону, Феникс, 1999, с. 576.

րի շրջանակներում է քաղաքական համակարգը կենսագործունեության տարբեր ոլորտների համար առաջադրվող նպատակների շարքում սահմանում նաև տվյալ ոլորտի կամ համակարգի անվտանգության նպատակները և հետամուտ դրանց¹:

Տնտեսության ենթահամակարգը սոցիալական համակարգում չորրորդն է, որի հիմնական գործառնությունը աղապատացիան է, կառուցվածքային բաղադրիչը՝ դերերը, իսկ զարգացման գործընթացների ասպեկտը՝ աղապատափով ներուժի ավելացումը: Եթե տնտեսության համակարգի այդ գործառնությունները սերտորեն կապված են անվտանգության հետ, իսկ դրանք իրականացնողները հանդես են գալիս իբրև անվտանգության սուբյեկտներ, ապա մյուս կողմից էլ նրանք, և ընդհանրապես՝ ողջ տնտեսության համակարգը, հանդես են գալիս որպես անվտանգության ապահովման օբյեկտ:

Սոցիալ նորմատիվ կարգի այս չորրորդ բաղադրիչը կապված է պրակտիկ ոլորտի հետ և կերպավերարտադրության համակարգի նման լայն հասկացություն է ու ընդգրկում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտները, ընդհուպ՝ մշակույթը, կրթությունը, քաղաքականությունը (քաղաքական դաշտը՝ որպես որոշակի տնտեսական օրենքներով գործառող միջավայր): Նրա կիրառման առավել ակնհայտ ոլորտներ են համարվում առօրյա ընկալման տնտեսությունը և տեխնոլոգիան:

Ողջ այս համակարգի ղեկավարող սկզբունքը ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման ցանկալիությունն է: Ընդ որում, որոշ տեսակի ռեսուրսների, օրինակ՝ իշխանության նկատմամբ վստահություն-ռեսուրսը, երկրի մարդկային, ինտելեկտուալ, ընդերքի, ֆինանսական, նյութական, ֆիզիկական և այլ ռեսուրսների առանց անհրաժեշտության վատնողաբար, շտալ կամ ոչ ինտյողաբար օգտագործումը, որը նույնիսկ չի առնչվում լոյալությանը, պարտադիր որոշումների ու վճիռների կատարմանը կամ էլ բարոյականության հարցերին, հանգեցնում է դրանք տնօրինող անհատ(ներ)ի կամ կոլեկտիվ(ներ)ի գործողությունների քննադատությանը: Այսպես, ՀՀ

իշխանությունները տարիներ շարունակ մեղադրվում են թալանի, վարկերը վատնելու, արտագաղթը, ուղեղների արտահոսքը «խթանելու» (մարդկային ռեսուրսի վատնում) կամ այսօր էլ, օրինակ, Ռուսաստանին ունեցած պարտքը գույքով մարելու և այլնի մեջ: Բոլոր դեպքերում տնտեսության համակարգի այս «կանոնի» խաթարումը արդեն իսկ վտանգավածության վիճակ է ստեղծել:

Տնտեսության համակարգի բնականոն գործառնությունը կամ, որ նույնն է՝ անվտանգությունը, պահանջում է նաև աշխատանքային ռեսուրսների (որպես արտադրության գործոն՝ այդ բանի տնտեսական իմաստով) հստակություն կարգավորման առումով (լոյալությունների կարգավորվածության նման): Աշխատանքի մեջ անհատի գիտակցված ներառվելը (որպես արժեք, ռեսուրս) ենթադրում է վարձման լեգիտիմ (տեղին է հիշել ՀՀ Մահմանադրության համապատասխան նորմերն աշխատանքի պայմանների մասին) պայմաններին համապատասխան արդյունավետ աշխատելու պարտավորություն: Ինչպես Մ.Վեբերն է նշել, անհատի այդ պարտավորության մեջ առկա է բարոյական վճռորոշ տարր (օրինակ՝ գործը բարեխիղճ կատարելը): Մակայն առանց բարոյականության բաղադրիչի էլ օպտիմալ է համարվում ռացիոնալ տնտեսական և տեխնոլոգիական գործառնությունը, իսկ ռացիոնալության համապատասխան ստանդարտներից շեղումը խրախուսելի չէ²:

Պրոֆեսոր Հ.Նուշյանի կարծիքով, երկրի զարգացման բնականոն վիճակի խախտումը ենթադրում է քաղաքական, պաշտպանական, բնապահպանական, տնտեսական, սոցիալական վտանգավոր իրավիճակների ձևավորում, որոնցից յուրաքանչյուրի ծայրահեղ դրսևորման դեպքում երկիրը կարող է կորցնել անկախությունը կամ հայտնվել այնպիսի վիճակում, որից դուրս գալու համար կպահանջվի հարյուրամյակ: Թվարկված վտանգավոր իրավիճակներից ամենաբարդն ու առաջնակին լուծում պահանջողը տնտեսականն է, քանի որ այն խիստ կաշկանդում է մյուս հիմնախնդիրների լուծման հնարավորությունները³:

¹ Ս.Մախարյան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, ասպեկտներությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 54-55:

² Նշվ. աշխ., էջ 59-61:

³ Հ.Բ. Նուշյան, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը, Բանկի Երևանի համալսարանի, 2000, N 3, էջ 16:

Տնտեսության ոլորտում անվտանգության յուրահատուկ օբյեկտ է դառնում շուկայական տնտեսության հետ համակցված ֆինանսների (ընդհանրական դրամական փոխանակությունը) շրջանառությունը հատկապես ինքնավար կառուցվածքների տարբերակման պայմաններում: Փողերը և շուկան գործում են այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի աշխատանքի բաղկական լայն բաժանում և նպատակահարմար է, որպեսզի տնտեսական գործունեության ոլորտը բավականին առանձնացված լինի քաղաքական, համայնքային և բարոյական հրամայականներից: Հակառակ դեպքում ձևավորվում է շուկա, որտեղ մենաշնորհային իրավունքներ ունեն և վերահսկողություն են իրականացնում կոռուսպցիայից, կրակահրդեհից, լեկտիվները և անձինք: Սոցիետալ փոխանակությունը բոլոր ընդհանրացված մեխանիզմներից (ազդեցություն, իշխանություն) փողերը և շուկաները ամենից քիչ են կապված սոցիետալ հանրությունում առարկայացած նորմատիվ կարգի հետ: Ավելի հստակ՝ ամենին էլ պարտադիր չէ, որ, օրինակ, հասարակության շրջանում ազդեցություն ունեցողը պետք է նաև ազդեցություն, իշխանություն ունենա նաև շուկայում, կամ փող ունեցողը քաղաքական իշխանություն ունենա: Իսկ պրակտիկ ռազիոնալությունը կարգավորվում է գլխավորապես ինստիտուցիոնալ նորմերով, նախևառաջ սեփականության և պայմանագրի ինստիտուտներով, որոնք այլ հիմքեր ունեն պատժամիջոցների համար¹:

Ներկայումս առավել հիմնախնդրային են ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և տեղեկատվական սպառնալիքները: Մրանք մասամբ ունեն արտաքին, մասամբ՝ ներքին բնույթ²:

Ազգային անվտանգության սպառնալիքներն առաջինը կարևոր դերակատարում ունեն տնտեսական գործոնները: Տնտեսական անվտանգությունը ներկայումս դարձել է ցանկացած հասարակության կենսագործունեության, նրա սոցիալ-քաղաքական և ազ-

¹ Селчагов В.К., Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая), Институт экономики РАН, М., ЗАО «Финстатинформ», 2002, с.128.

² Մ.Շահգեղյան. Ազգային անվտանգությունը հասկացություններ, երբեք, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 43:

գային կայունության հիմքը: Մի կողմից՝ միջազգային հարաբերություններում տնտեսական գործոնի օրեցօր աճող դերը ազգային SU տեղեղման խնդիր է առաջադրում, մյուս կողմից՝ տնտեսական գործոնը վճռորոշ է դառնում նաև երկրի ներսում ձևավորվող տնտեսական հարաբերություններում: Ինչպես գիտենք, երկրի ներսում տնտեսական գործընթացները բարդ և համակողմանի կապվածության մեջ են միմյանց հետ, և տնտեսության զարգացման համամասնությունների խախտման խորացման ու տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների առկայության և անընդհատ փոփոխման պայմաններում դրանք կարող են շրթայական կապով ազդել այլ տնտեսական գործընթացների վրա:

Ազգային անվտանգությունը SU նախապայմանն ու երաշխիքն է, և հակառակը: Այս երկու գործընթացները փոխկապված են, մեկը մյուսով պայմանավորված, այդ իսկ պատճառով պետք է դիտարկվեն ամբողջության մեջ: Նման պարագայում հարթահարվում է տնտեսական և պետական քաղաքականությունների նկատմամբ մեկուսի մոտեցումը:

Պետության SU-ն բարդ և բազմագործոն համակարգ է: Լինելով ազգային անվտանգության համակարգի բաղադրիչ մասը այն միաժամանակ հիմք է հանդիսանում ազգային անվտանգության կառուցվածքի մեջ մտնող տարրերի՝ ռազմական, տեղեկատվական, սոցիալ-քաղաքական, պարենային, բնապահպանական անվտանգության և այլնի ձևավորման համար:

Ազգային անվտանգությունն այնպիսի վիճակ է, երբ պետությունում պաշտպանված են երկրի ազգային շահերը սոցիալական, տնտեսական, ռազմական, բնապահպանական և այլ բնագավառների անվտանգության սպառնալիքների կանխարգելման տեսանկյունից:

Այս իրողությանը է պայմանավորված նաև «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների թեմաների առաջնահերթությունը: Որպես հիմնական ընտրվել են երկու փոխկապակցված հիմնախնդիրներ՝

ա) հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում,

բ) ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ:

«Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ» թեման ներառում է խնդիրների հետևյալ շրջանակը.

- ազգային անվտանգության համալիր ծրագրի հիմնադրույթները,
- հոգևոր-բարոյական անվտանգության հիմնադրույթները,
- մշակութային անվտանգության հիմնադրույթները,
- կրթական-դաստիարակչական անվտանգության հիմնադրույթները,
- գիտատեխնիկական անվտանգության հիմնադրույթները,
- տնտեսական (ֆինանսական) անվտանգության հիմնադրույթները,
- կոմունիկացիոն անվտանգության հիմնադրույթները,
- տեղեկատվական անվտանգության հիմնադրույթները,
- բնապահպանական անվտանգության հիմնադրույթները,
- ժողովրդագրական անվտանգության հիմնադրույթները,
- առողջապահական անվտանգության հիմնադրույթները,
- սահմանամերձ շրջանների անվտանգության հիմնադրույթները¹:

Ինչպես երևում է բերված դասակարգումից, ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգի բաղկացուցիչ մասն են կազմում «տնտեսական (ֆինանսական) անվտանգության հիմնախնդիրները» (թեև չի կարելի համաձայնել «տնտեսական» և «ֆինանսական» հասկացությունների նույնացման հետ, քանի որ առաջինն ավելի լայն ու ընդգրկուն է, քան երկրորդը): Եվ եթե «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի միջոցներով վերը նշված հիմնադրույթների մեծ մասը մշակված և հրատարակված է, ապա նույնը չի կարելի ասել տնտեսական անվտանգության մասին, և այն ներկայումս նկատելի բացթողում է, որն այս հրապարակմամբ լրացվում է:

Ազգային անվտանգությունը սերտորեն կապված է երկրի ազգային շահերի հետ, որոնք պետք է լինեն հստակ որոշված և համակարգված: Ազգային շահերի հստակ որոշման և համակարգ-

ման, ինչպես նաև այդ շահերի ապահովման համար անհրաժեշտ է մշակել ՀՀ ազգային անվտանգության հայեցակարգ, որը պաշտոնական հայացքների համախմբություն է ազգային շահերի, գերակայությունների, սկզբունքների, նրանց իրականացման ձևերի և միջոցների, արտաքին և ներքին սպառնալիքներից պաշտպանվելու վերաբերյալ:

Հայեցակարգը ազգային անվտանգության ապահովման ուղղված քաղաքական ռազմավարության հիմքում դրված հայացքների, գաղափարների և սկզբունքների ամբողջությունն է:

Ելնելով ազգային անվտանգության հայեցակարգի դրույթներից՝ հնարավոր է մշակել հայեցակարգեր անվտանգության այլ տեսակների համար՝ տնտեսական, բնապահպանական, տեղեկատվական և այլն: Եթե ազգային անվտանգության հայեցակարգի քաղաքականությունն իրականացնող և վերահսկող մարմինը ՀՀ նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհուրդն է լինելու, ապա հայեցակարգի (ծրագրերի) մշակման, ՏՄ համապատասխան չափորոշիչների սահմանման և վերահսկման մեխանիզմների առումով գլխադաս մարմին ենք տեսնում ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայությունը:

Պետության զարգացման ամեն փուլի համար պետք է որոշվեն ազգային շահերի գերակայությունները: Հայաստանի ազգային անվտանգության համար գերակայող շահերը վերջինն տաքով տարվա ընթացքում մնացել են հասարակության ուշադրության երկրորդական տեղում:

Հայաստանի համար տվյալ ժամանակահատվածում այդպիսի գերակայություններից են՝

- անկախության, ինքնորոշման և երկրի տարածքային ամբողջականության պահպանությունը,
- ազգային հոգևոր և մշակութային արժեքների ձևավորումը, որոնք հիմնված կլինեն պատմության դասերի և ավանդույթների վրա,
- քաղաքացիների ազատության և իրավունքների պաշտպանությունը, նրանց անվտանգությունը և բարձր կենսամակարդակի ապահովումը՝ ոչ թե որպես վերացական գաղափար, այլ որպես պետության պարտականություն,

¹ Նշվ. աշխ., էջ 68-69:

- ազգային տնտեսության վերածննդի և զարգացման, հասարակական կայունության ամրապնդումը, հայրենական արտադրողի պաշտպանությունը,
- արտաքին տնտեսական կապերի վերականգնումը և փոխշահավետ համագործակցությունների ծավալների մեծացումը,
- արտաքին շուկաների, ռեսուրսների աղբյուրների վրա դուրս գալու հնարավորությունների ստեղծումը,
- տնտեսական հանցագործությունների վերացումը,
- կրթության, գիտության և մշակույթի զարգացումը՝ որպես Հայաստանի ապագա զարգացման հիմք,
- ՏԱ ապահովումը, որը պետք է ուղղված լինի գիտատար արտադրությունների, հայրենական տեխնոլոգիաների, հանրահումբային բազայի զարգացմանը,
- ազգային անվտանգության հուսալի համակարգի ստեղծումը, որը թույլ կտա հնարավորությունների սահմաններում առավելագույն չափով պաշտպանել Հայաստանի ազգային շահերը, զինված ուժերի այնպիսի մակարդակի ապահովումը, որը պետք է համապատասխանի ազգային շահերի իրական սպառնալիքներին և անհրաժեշտության դեպքում պետք է ընդունակ լինի պաշտպանել դրանք ռազմական միջոցներով:

Գծանկար 1.2-ում ներկայացված է ազգային անվտանգության համակարգի սխեմատիկ կառուցվածքը:

Ռազմական անվտանգություն: Ռազմական անվտանգությունը դեռևս մնում է ազգային անվտանգության ամենակարևոր բաղադրիչներից մեկը: Պահպանվում և առանձին դեպքերում ուժեղացել են ազգային, տարածքային, կրոնական և այլ հակասությունների հետևանքով զինված ընդհարումների, լուրջ պատերազմների վտանգները:

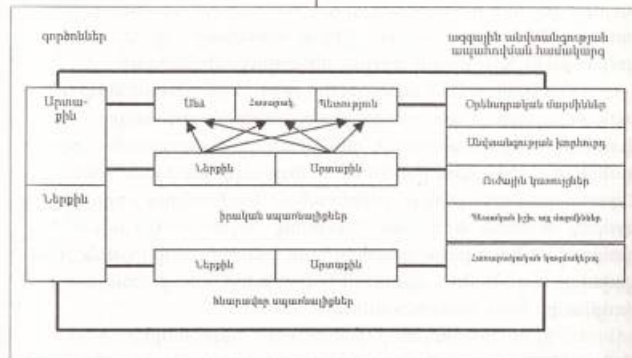
Շամանակակից մեկնաբանությամբ ռազմական անվտանգություն անձի, հասարակության և պետության կենսական շահերի պաշտպանությունն է ռազմական միջոցներով, էթե անհնար է այն ապահովել դիվանագիտական, քաղաքական և այլ խաղաղ միջոցներով:

Խաղաղ պայմաններում պետության ռազմական անվտանգության խնդիրը պետք է լուծվի երկրի պաշտպանական ներուժի բավարար մակարդակի ապահովման ուղղով՝ հաշվի առնելով հնարավոր սպառնալիքները, տնտեսական հնարավորությունները և համապատասխան ռեսուրսների առկայությունը:

Գծանկար 1.2

Ազգային անվտանգության համակարգի կառուցվածքը

Ներքին անվտանգություն				
Արտաքին անվտանգություն				
Սուզուկան անվտանգություն	Սովորաբար կան անվտանգություն	Տնտեսական անվտանգություն	Փնտրվող (ակտիվ) անվտանգություն	Տեխնոլոգիական անվտանգություն

Սոցիալ-քաղաքական անվտանգություն: Ազգային անվտանգության խնդիրն համակարգային մտուցումը անձին՝ որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտի և օբյեկտի, որակապես նոր դեր է հատկացնում: Ըստ որում, անձի անվտանգությունը չի դիտարկվում միայն որպես անձի ֆիզիկական անվտանգություն:

Անձի անվտանգությունը յուրաքանչյուր անձի իրավունքների և ազատության պաշտպանության ապահովումն է: Մարդկանց անձնական շահերի անտեսման փորձը ցույց է տալիս, որ այն հասարակության մեջ ծնում է սոցիալական լարվածություն և տարբեր ընդհարումային իրավիճակներ: Հետևաբար, յուրաքանչյուր անձի անվտանգությունը ենթադրում է և՛ հասարակության, և՛ պետության անվտանգություն:

Բնապահպանական անվտանգությունը հասարակության ապրելու և գործունեության այնպիսի վիճակ է, երբ չեն խախտվում բնապահպանական ռիսկի սահմանային չափերը (ասիմիլացիոն պոտենցիալը):

Պետք է նշել, որ անվտանգության մնացած բոլոր տեսակներից բնապահպանականը առավել գորթալ բնույթ է կրում: Ինարկե, բնապահպանության հետ կապված որոշ խնդիրներ կարելի է և պետք է լուծել առանձին երկրի սահմաններում, սակայն բնապահպանական անվտանգության գորթալ նպատակները հիմնականում կարող են լուծվել միայն ամբողջ մարդկության ուժերով:

Տեղեկատվական անվտանգությունը. Եթե դիտարկենք տնտեսական զարգացման գործընթացը դարերի ընթացքում, ապա կտեսնենք, որ պետության տնտեսական հզորությունը սկզբում կախված է եղել նրա բնական ռեսուրսների հարստություններից: Հետագայում պետության տնտեսական հզորությունը որոշող հիմնական գործոնն արդյունաբերության զարգացածության մակարդակն էր: Ներկայումս տնտեսական ներուժն ավելի մեծ չափով կախվածություն մեջ է գտնվում երկրի տեղեկատվական ենթակառուցվածքի զարգացածությունից:

Եվ իրոք, պետական իշխանության մարմինների ճիշտ և ժամանակին տեղեկատվությամբ ապահովման ցածր մակարդակը դժվարացնում է ճիշտ և հիմնավոր որոշումների ընդունումը: Գործարարության ոլորտում տեղեկատվության թերզարգացածությունը խանգարում է արդյունավետ շուկայի կայացմանը և լուրջ վնասներ հասցնում տնտեսավարող սուբյեկտներին:

Տեղեկատվական անվտանգությունը վիճակ է, երբ պաշտպանված է հասարակության տեղեկատվական միջավայրը, որը

կապահովի հասարակության ձևավորումը քաղաքացիների և պետության շահերին համապատասխան:

Հասարակության տեղեկատվական միջավայրը տեղեկատվական ռեսուրսների համախմբություն է (տեղեկատվության ձևավորման, տարածման և օգտագործման համակարգ):

Անձի տեղեկատվական անվտանգությունը՝ անձի գիտակցության և հոգեբանության պաշտպանվածությունն է դրանց վրա վտանգավոր ազդեցություն ունեցող տեղեկատվությունից:

Տնտեսական անվտանգությունը ենթադրում է տնտեսական համակարգի անխափան գործունեություն, ռեսուրսների մատակարարման և կոմունիկացիայի հստակ գործառնություն, հավասարակշռություն շուկայի ազատականացման և տնտեսական խաղի կանոնների կանոնակարգման միջև, պետության դերի և նշանակության հստակեցում, տնտեսական դիեմավիզի գերակայություն ազգային մշակույթում:

1990-ական թթ. հետո գլոբալ անվտանգության ապահովման նպատակով ավելի ու ավելի հաճախակի է դառնում միջազգային հանրության կողմից ճնշման ոչ ռազմական միջոցների կիրառումը, և այդ միջոցներից առավել կարևոր են տնտեսական լծակները: Նշվածը երբեմն անվանում են տնտեսական պետականակերտում: Տնտեսական հիմնական միջոցներ են առևտրային քաղաքականությունը, ֆինանսական և մակրոտնտեսական քաղաքականությունը:

Բարդությունն այն է, որ ներկայումս գլոբալացման ընթացքում նույնիսկ դժվար է դառնում խոսել ազգային տնտեսության մասին: Նույնիսկ մեծ երկրներն են խոցելի, իսկ փոքր երկրները՝ առավել ևս: Այդ է ապացուցում հետևյալ փաստը. 1990-ականների կեսերին հայտնի ֆինանսիստ և բարերար Ջորջ Սորոսի կողմից ֆինանսական էքսպանսիա իրականացվեց բրիտանական ֆուտս ստեյթինգի նկատմամբ՝ նպատակ հետապնդելով բորսայական խաղի ընթացքում խոշոր շահույթներ ձեռք բերել: Էքսպանսիայի արդյունքում ֆուտս ստեյթինգի, որը Եվրոպայի ամենակայուն դրամն է եղել դարեր շարունակ, դիրքերը թուլացան, և այն մեկուկես տարով դադարեց ակտիվ «խաղացող» հանդիսանալ Եվրոպա-

կան դրամական տարածքում¹:

Նախքան ՏՄ մյուս հիմնական տարրի՝ սպառնալիքի մասին խոսելը, կարևոր է դիտարկել «փոխկախվածություն» և «կախվածություն» հասկացությունները:

Փոխկախվածությունն առաջանում է երկրների միջև մշտապես կրկնվող փոխադարձ հարաբերությունների արդյունքում և կարող է բնութագրվել որպես փոփոխությունների և դրանց անջանկալի դրսևորումների դիմակայմանն ուղղված գործողությունների միջև բազմակողմանի կապ:

Կախվածությունն առաջանում է փոխկախվածության խախտման դեպքում:

Տնտեսական փոխկախվածությունը բարդ երևույթ է և ներառում է տնտեսական, քաղաքական ու սոցիալական կողմեր: Փոխկախվածությունը ՏՄ խնդրի հետազոտությունների հանգուցային հասկացությունն է:

Սպառնալիքը ՏՄ երկրորդ հիմնական տարրն է, ըստ որի՝ հասկացվում է կապիտալին, տեխնոլոգիաներին, հումքին, աշխատուժին, շուկաներին և մյուս կենսականորեն կարևոր գործոններին հասու լինելու սահմանափակումը:

Անհրաժեշտ է տարբերել սպառնալիքի երկու տեսակ՝ ուժի սպառնալիք և տնտեսական բարեկեցության սպառնալիք: Այս սպառնալիքներն ըստ ծագման կարող են լինել ներքին և արտաքին: Ներքին սպառնալիքներն առաջանում են պետության անարդյունավետ տնտեսական քաղաքականության արդյունքում: Արտաքին սպառնալիքները ձևավորվում են երկրի սահմաններից դուրս և չեն գտնվում իշխանությունների ուղղակի ազդեցության ոլորտներում:

ՏՄ սպառնալիքներին հակազդող մարտավարական միջոցներից է հարմարվողականությունը: Հարմարվողական միջոցառումներից հատուկ առանձնացնում են՝ առևտրային հարաբերությունների դիվերսիֆիկացիայի քաղաքականությունը, բազմակողմանի համագործակցության ամրապնդումը և խորացումը, միջազգային տնտեսական կառույցներին անդամակցությունը, սպառման

որոշ մասի խնայողությունը և պաշարների ձևավորումը, շուկաներում ստեղծված իրավիճակների ճկուն օգտագործումը, ինչպես նաև արտահանմանն ուղղված արտադրությունների ձևավորումը և զարգացումը: Որոշ դեպքերում հարմարվողական միջոցառումների շարքում երկրները կիրառում են տնտեսական կամ ռազմական ճնշում:

ՀՀ ՏՄ խնդիրների բացահայտման գործում ՏՄ հիմնական տարրերը կոչված են օգնելու ցուցանիշների և չափանիշների համակարգի մշակման, ինչպես նաև դրանց սահմանային արժեքների որոշման կարևորագույն հարցում: Այնուհետև, ՏՄ ցուցանիշների սահմանային և փաստացի արժեքների համեմատության և համապատասխան վերլուծության միջոցով որոշվում են տնտեսության տարբեր հատվածներում խոցելիության և սպառնալիքի աստիճանները, դրանց միաժամանակ հանդես գալու հնարավորությունը և կանխարգելիչ միջոցառումները:

Գծակար 1.2-ից երևում է, որ ազգային անվտանգության մակարդակը որոշող գործոնները բազմաթիվ են և բարդ: Բոլոր նշված գործոնները քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և այլն, փոխկապված են, և դրանցից բխող խնդիրները համակարգային լուծման կարիք ունեն:

Որպես իրավական հիմք, որը թույլ կտա կառուցել ազգային անվտանգության համար արդյունավետ համակարգ, կարող է հանդիսանալ «Ազգային անվտանգության մասին» օրենքը: Այդ օրենքը կամրագրի ազգային անվտանգության համար գերակա շահերը մնացած շահերի նկատմամբ, կորոշի անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունն ապահովելու իրավական հիմքերը, կկազմավորի պետության անվտանգության համակարգը և նրա գործառույթները:

Քանի որ ազգային անվտանգությունն ընդգրկում է խնդիրների լայն շրջանակ, որոնց լուծումը պետք է դրվի համապատասխան պետական կառույցների վրա, «Ազգային անվտանգության մասին» օրենքը նպատակահարմար է մշակել միասնական պետական քաղաքականության իրականացման շրջանակներում:

Նշվեց, որ ազգային անվտանգությունը, որը ներառում է

¹ Նշվ. աշխ., էջ 14:

պաշտպանական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ բնագավառներ, ավելի լայն հասկացություն է, քան ՏԱ-ն, սակայն այս բոլոր բնագավառներում հնարավոր չէ անտեսել զգալի կշիռ ունեցող տնտեսական դրույթները: Ավելին, ոչ միայն հնարավոր չէ անտեսել, այլև ազգի անվտանգ գոյության և գործունեության համար առանցքայինը անվտանգ տնտեսության անհրաժեշտությունն է:

ՏԱ խնդիրն ավելի սրվեց, երբ հանրապետության տնտեսությունը մտավ անցումային շրջան, որին բնորոշ են հասարակության բնեռումը, հանցագործությունների ծավալների մեծացումը և այլն, որոնք ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիքներ են: Վտանգ ներկայացնող այս գործոնների հիմքում ընկած են տնտեսական ճգնաժամի հետևանքով առաջացած հասարակության սոցիալական վիճակի կտրուկ անկումը և վատթարացումը: Սա նա մեկ անգամ ցույց է տալիս, որ ազգային անվտանգության համար սպառնալիք հանդիսացող գործոնների հիմքում հիմնականում ընկած են տնտեսական պատճառները:

1.2.1. Պարենային անվտանգությունը՝ որպես տնտեսական անվտանգության բաղադրիչ

Պարենային անվտանգությունն ընդունված հասկացություն է համաշխարհային պրակտիկայում, օգտագործվում է՝ բնութագրելու երկրի պարենային շուկայի վիճակը: Այն ունի սոցիալ-տնտեսական բնութագիր ու արտահայտվում է իր քաղաքացիներին հիմնական սննդամթերքով ապահովելու պետություն ունակությամբ՝ ըստ սահմանված ու ընդունված նորմերի: Բսկ քաղաքատնտեսական պետության հնարավորությունն է՝ հավաքելու, կենտրոնացնելու և ներքին ռեսուրսները և ագրոկլիմայական պայմանները, որպեսզի կազմակերպվի բնակչության մատակարարումը պարենամթերքով՝ զերազանցապես ի հաշիվ սեփական արտադրության:

Առանց սեփական պարենամթերքի՝ ազգային անվտանգության մյուս բոլոր բաղկացուցիչներն էապես կորցնում են իրենց կշանակությունը: Ընդ որում, գյուղատնտեսական արտադրության կայուն և հաստատուն զարգացումը կազմում է պարենային ան-

վտանգության հիմքը¹:

«Պարենային անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է ՀՀ պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտի հարաբերությունները, ինչպես նաև սահմանում այդ ոլորտի կարգավորման պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

Պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտի պետական քաղաքականության հիմնական ուղղություններն են՝

ա) կենսապես կարևորագույն պարենային հումքի և սննդամթերքի (այսուհետև՝ սննդամթերք) տեղական արտադրության խթանումը,

բ) ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված նորմերին համապատասխան սննդամթերքի որակական հատկանիշների ապահովումը,

գ) ՀՀ մակրոտնտեսական վիճակի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը և դրա հիման վրա բնակչության զնոդունակության մակարդակի բարձրացումը,

դ) ՀՀ պետական պահուստում պարենային պաշարների կուտակումը և դրանց արդյունավետ օգտագործումը,

ե) պարենային շուկայի կարգավորմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը,

զ) նվազագույն պարենային զամբյուղի կառուցվածքում ընդգրկված սննդամթերքի տեղական արտադրության և ներմուծման հաշվեկշիռի կազմումը և դրա վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքման և վերլուծության ապահովումը:

Պարենային անվտանգության ապահովման մասին օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացություններն են՝

- պետության պարենային անվտանգության ապահովում, պետության տնտեսության այնպիսի վիճակ, որն ապահովում է երկրի պարենային անկախությունը և երաշխավորում բնակչության համար առողջապահական նորմերին համապատասխան սննդամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիությունը,
- պարենային անվտանգության ապահովման երաշխիքներ.

¹ Ըշված հիմնախնդրի մասին տե՛ս Մ.Գ.Նորբյան, Ագրարային քաղաքականությունը անցումային շրջանում և ՀՀ պարենային անվտանգությունը, «Հայաստան, ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N 6 (41), հունիս 2004, էջ 56-60:

- տնտեսական, կազմակերպական և այլ բնույթի միջոցառումների մշակում և իրականացում, որոնք ուղղված են պարենային ճգնաժամի կանխատեսմանը և կանխարգելմանը, իսկ դրանց առաջացման դեպքում՝ հետևանքների վերացմանը,
- պարենային ճգնաժամ. իրավիճակ, երբ պետության ամբողջ տարածքում կամ դրա գերակշռող մասում բնակչության ապահովումը սննդամթերքով վտանգված է, և որի կանխման համար օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետական կառավարման լիազոր մարմինները կիրառում են հատուկ միջոցառումներ,
 - սնվելու ֆիզիոլոգիական նորմեր. ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կենսաապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմում ընդգրկված սննդամթերքի սպառման միջազգայնորեն ընդունված ֆիզիոլոգիական, առողջապահական և սոցիալական չափանիշներ,
 - կենսապես կարևորագույն սննդամթերք. սնվելու ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան և կենսագործունեության նվազագույն մակարդակի ապահովման համար պարտադիր սպառվող սննդամթերք,
 - պետության պարենային անկախություն. կենսապես կարևորագույն սննդամթերքների ներմուծման անհետադարձության կամ անբավարարության դեպքում և պարենային ճգնաժամի կանխարգելման նպատակով սննդամթերքի տեղական արտադրության անհրաժեշտ մակարդակ՝ կենսապես կարևորագույն սննդամթերքի գծով տեղական արտադրության մակարդակ,
 - սննդամթերքի ֆիզիկական մատչելիություն. բնակչության գնողունակ պահանջարկը բավարարող ծավալներով սննդամթերքի առաջարկի ապահովում,
 - սննդամթերքի տնտեսական մատչելիություն. բնակչության գնողունակ պահանջարկի մակարդակ, որն ապահովում է բնակչության կողմից սննդամթերքի ձեռքբերման հնարավորություն՝ ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան,
 - պետական պարենային պահուստ. ՀՀ պետական պահուստի բաղկացուցիչ, որը նախատեսված է օգտագործել պարենային ճգնաժամի կանխարգելման կամ դրա հետևանքների վերացման նպատակով:

Պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում ՀՀ տնտեսական քաղաքականության հիմքն է հանդիսանում միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան՝ քաղաքացիների լիաժժեք սնվելու և սովից զերծ լինելու իրավունքի ապահովումը:

Պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում ՀՀ կառավարության քաղաքականության հիմնական խնդիրներն են՝

- ա) սննդամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիության ապահովումը,

- բ) բնակչության սպառման համար մատակարարվող սննդամթերքի անվտանգության ապահովումը,

- գ) պետական պարենային պահուստի ստեղծումը, պահպանումը և համալրումը:

Սննդամթերքի որակը պետք է համապատասխանի ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված ստանդարտներին և այլ պահանջներին:

Պարենային ճգնաժամի կամ դրա վտանգի դեպքում կառավարությունը սահմանում է պարենային անվտանգության ապահովման հատուկ ռեժիմներ, ընդհուպ՝ սննդամթերքի նորմավորված բաշխում:

Պետության պարենային անկախությունը համարվում է ապահովված, եթե կենսապես կարևորագույն սննդամթերքների տեղական արտադրության և պետական պարենային պահուստի ծավալներն ապահովում են պարենային ճգնաժամի կանխարգելումը: Պարենային անկախության ապահովմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման համար պատասխանատվությունը կրում է կառավարությունը:

ՀՀ կառավարությունը պարենային անվտանգության ապահովման նպատակով իրականացնում է հետևյալ լիազորությունները.

- ա) ապահովում է պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում միասնական պետական քաղաքականության իրագործումը,

- բ) ապահովում է սննդամթերքի արտադրության խթանման և կարգավորման ոլորտում տարվող աշխատանքների համակարգումը,

- գ) իր լիազորած մարմնի միջոցով մշակում և իրագործում է

պարենային անվտանգության ապահովման պետական նպատակային ծրագրեր,

դ) սահմանում է պետական պարենային պահուստի անվանացանկը, կուտակման ծավալները և ժամկետները,

ե) իրականացնում է պետական պարենային պահուստի կառավարումը, պատասխանատվություն է կրում դրա ստեղծման, պահպանման, նպատակային օգտագործման և համալրման համար,

զ) սահմանում է իր լիազորած պետական մարմինների նպատակները, խնդիրները և գործառնությունները պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում,

է) իրականացնում է բնակչությանը կենսապես կարևորագույն սննդամթերքի մատակարարման վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքում և վերլուծություն, ինչպես նաև պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում իրավիճակի կանխատեսում և պարենային ճգնաժամի կանխարգելման միջոցառումների իրականացում, իսկ վերջինիս առաջացման դեպքում՝ նաև հետևանքների վերացմանն ուղղված միջոցառումներ,

ը) իրականացնում է օրենքով և այլ իրավական ակտերով իրեն վերապահված լիազորություններ:

Պարենային անվտանգության ապահովման վերաբերյալ տեղեկատվությունը ներառում է՝

ա) պարենային անվտանգությունը բնութագրող սննդամթերքի տեսակների արտադրության ներմուծման, արտահանման և սպառման ցուցանիշները,

բ) սննդամթերքի արտադրության անհրաժեշտ և փաստացի մակարդակների պետական հաշվեկշիռը,

գ) սննդամթերքի շուկայի վիճակը և զարգացման միտումները,

դ) պետական նպատակային ծրագրերով նախատեսված պարենային անվտանգության միջոցառումները,

ե) պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված ստանդարտների նորմերի ու նորմատիվների կատարման մակարդակը:

Սննդամթերքի արտադրության անհրաժեշտ և փաստացի

մակարդակների հաշվեկշիռը պետության պարենային անվտանգության ապահովման մակարդակի կանխատեսման հաշվարկների համակարգի հիմք է, ինչպես նաև կենսապես կարևորագույն սննդամթերքի տեղական արտադրության ծավալների գնահատման բազան:

Սննդամթերքի անհրաժեշտ և փաստացի մակարդակների յուրաքանչյուր տարվա հաշվեկշիռը կառավարությունը հաստատում է մինչև հաջորդ տարվա մարտի 1-ը:

Պարենային շուկայի պետական հսկողությունն իրականացնում է կառավարությունը՝ սննդամթերքի արտադրության անհրաժեշտ և փաստացի մակարդակների հաշվեկշիռի հիման վրա:

Պարենային շուկայի պետական հսկողությունը ներառում է՝

ա) սննդամթերքի արտադրության, մատակարարման և սպառնքային պաշարների գնահատումը,

բ) պարենային անվտանգության ապահովման հատուկ ռեժիմների պայմաններում սննդամթերքի խոշոր խմբաքանակների շարժի հսկողությունը՝ արտադրությունից կամ ներմուծումից մինչև դրանց իրացումը,

գ) սննդամթերքի (այդ թվում՝ ներմուծված) որակի գնահատումը՝ էկոլոգիական և սանիտարահամաճարակաբանական պահանջներին համապատասխան,

դ) ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված այլ միջոցառումների իրականացումը՝:

2005թ. հունվարի 25-ին ՀՀ կառավարության արձանագրային որոշմամբ ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության քաղաքականությունը: Եվլված փաստաթղթի կազմման տրամաբանության մեջ դրված է մակրոտնտեսական, ազդարարչունաբերական համակարգի զարգացման, գործարարության աջակցման, սնուցման լիարժեքության և սննդամթերքի անվտանգության, սոցիալական, բնական պաշարների օգտագործման

¹ Տե՛ս «Պարենային անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենքը՝ ընդունված ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2002թ. մայիսի 7-ին (ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N19 (194), 19 հունիսի 2002, էջ 23-26):

ու կայուն ջրամատակարարման ապահովման քաղաքականությունների ներդաշնակ իրականացման անհրաժեշտությունը:

Պարենային ապահովության քաղաքականության հիմնական նպատակն է աշխատանքային, ֆինանսական, բնական, նյութատեխնիկական, կենսաբանական ռեսուրսների նպատակամետ ու արդյունավետ օգտագործման միջոցով ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ բնակչության բոլոր խմբերին առողջապահական նորմերին համապատասխանող պարենամթերքի ֆիզիկական և ստատեսական մատչելիության ապահովման համար:

Պարենային ապահովության քաղաքականության բնագավառում հիմնական խնդիրներն են.

- երկրի սոցիալ-տնտեսական համաչափ զարգացումը,
- ագրոարդյունաբերական համակարգի ներուժի արդյունավետ օգտագործումը, երկրի պարենային անկախության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը,
- գործարար և ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը, պարենամթերքի ներքին շուկայի և տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանությունը,
- սնունդման լիարժեքության ու սպառողների առողջության համար պարենամթերքի անվտանգության մակարդակի բարձրացումը,
- սոցիալական բեռնացման մեղմումը հասցեական օգնության ընդլայնման շնորհիվ և արդյունքում՝ հասարակության խոցելի խմբերի կենսապայմանների բարելավումը,
- բնական պաշարների արդյունավետ օգտագործումը,
- հողաշինարարության, հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացումը, ինչպես նաև կայուն ջրամատակարարման և ջրահեռացման ապահովումը¹:

Երկրի պարենային անկախության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովման համար (բավական է նշել, որ ներկայումս տեղական արտադրության հաշվին բավարարվում է պարենային պահանջի միայն 55%-ը) պահանջվում է լուծում տալ տեղական արտադրու-

թյան պարենամթերքի ծավալների էական ավելացմանը, որի համար պահանջվելու է ֆինանսական, նյութատեխնիկական և այլ ռեսուրսների լրացուցիչ ներգրավում, ինչպես նաև մի շարք միջոցառումների իրագործում՝ ուղղված պարենամթերքի արտադրության բնագավառում բարենպաստ իրավատնտեսական դաշտի ձևավորմանը: ՀՀ 2001-2003թթ. ազգային պարենային հաշվեկշիռները բերված են աղյուսակներ 1.1-1.3-ում:

Նշենք, որ բերված պարենային հաշվեկշիռներում՝

- ցորենի ցուցանիշը ներառում է ցորենի, ինչպես նաև այլուրի, մակարոնեղենի, էթիլային սպիրտի և այլ հացամթերքի տվյալները՝ պայմանականորեն վերածած ցորենի,
- բանջարեղենի ցուցանիշը ներառում է թարմ, չորացված և պահածոյացված բանջարեղենի (կաղամբ՝ բոլոր տեսակի, վարունգ, լոլիկ, սեղանի ձակնեղեղ, գլուխ սոխ, սխտոր և այլն) տվյալները,
- մրգի ցուցանիշը ներառում է թարմ, չորացված և պահածոյացված մրգի (հնդավորներ, կորիզավորներ, մերձարևադարձային, արևադարձային և այլն) տվյալները,
- հատիկաբեղեղենային մշակաբույսերի ցուցանիշը ներառում է լոբու, ռսպի և այլ լոբազգիների տվյալները,
- բուսական յուղի ցուցանիշը ներառում է սոյայի, գետնընկույզի, ձիթապտղի, արմավենու, արևածաղկի և այլ ձեթերի տվյալները,
- մլի ցուցանիշը ներառում է կճեպով ձվի, ինչպես նաև ձվի փոշու տվյալները՝ պայմանականորեն վերածած ձվի,
- կաթի ցուցանիշը ներառում է թարմ կաթի, ինչպես նաև կաթի փոշու, մածուկի, թթվասերի, կաթնաշոռի, պանիրի և այլ կաթնամթերքի տվյալները՝ պայմանականորեն վերածած թարմ կաթի,
- տավարի, խոզի, ոչխարի և այծի, հավի մսի ցուցանիշները ներառում են սպանդային քաշով մսի, ինչպես նաև երշիկեղենի, պահածոյացված մսի և այլ մսամթերքի տվյալները՝ պայմանականորեն վերածած սպանդային քաշով մսի,
- խաղողի ցուցանիշը ներառում է խաղողի, ինչպես նաև չամիչի տվյալները՝ պայմանականորեն վերածած խաղողի:

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության քաղաքականությունը» ընդունված ՀՀ կառավարության 2005թ. հունվարի 25-ի նիստում:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային պարենային և սննդային ապահովման նախարարության կողմից

Աղյուսակ 1.1

Պահուստների անվանումներ	Գնահատված քանակություն	Կրկնապահուստ	Ներմուծում	Մեծածախ գին	Վերականգնողական	Միջին արժեք	Վերականգնողական	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար
Գրանի	55.0	242.0	379.0	636.0	456.0	73.0	10.0	39.0	0.0	0.0	0.0	54.0	626.0	42.4	151.9	416.2	1391.7		կիլոգրամ	
Կարոտին	60.0	364.0	6.0	416.0	144.9	47.1	31.0	127.0	0.0	0.0	76.0	0.0	426.0	95.5	48.3	132.2	99.9		մգ	
Բանջարեղեն	19.8	510.8	6.4	537.0	457.8	10.7	23.7	0.8	21.8	0.0	22.0	62.0	537.0	103.1	152.5	417.8	125.8		կիլոգրամ	
Մրս (տաք կտորով)	9.0	102.4	8.3	119.7	98.4	0.0	9.5	-	5.8	0.0	6.0	119.7	97.6	32.8	89.8	136.1		կիլոգրամ		
Հատիկազանգեղեն (կտրված)	0.7	3.3	4.1	8.1	6.8	0.0	0.3	0.2	0.0	0.0	0.8	8.1	44.6	2.3	6.2	17.3		կիլոգրամ		
Բետա-կարոտին	1.0	0.3	13.1	14.4	13.1	-	0.2	-	0.0	0.0	1.1	14.4	2.2	4.4	12.0	78.9		մգ		
Շաքար	3.0	0.0	74.7	77.7	72.2	1.1	-	0.9	0.0	3.2	77.7	0.0	24.2	66.2	255.4			կիլոգրամ		
Շոկ	0.2	24.6	0.7	25.5	22.4	0.0	1.3	0.8	0.7	0.0	0.3	25.5	100.0	7.5	20.4	20.8		կիլոգրամ		
Մրս (թանկ կտորով)	31.6	465.3	7.6	504.5	391.6	46.5	20.2	-	0.3	0.0	45.9	504.5	98.5	103.4	337.4	142.9		կիլոգրամ		
Տանկի միս	0.7	29.4	8.2	38.3	37.0	0.0	0.5	-	0.0	0.0	0.8	38.3	78.2	12.3	33.8	60.8		կիլոգրամ		
Կոկոս	0.2	3.5	3.7	12.4	12.1	0.0	0.1	-	0.0	0.0	0.2	12.4	69.4	4.0	11.1	23.2		կիլոգրամ		
Դիմար կ սոս	0.1	6.8	0.0	6.9	6.7	0.0	0.1	-	0.0	0.0	0.1	6.9	100.0	2.2	6.1	9.8		կիլոգրամ		
Համի միս	0.4	3.6	13.8	17.8	17.3	0.0	0.1	-	0.0	0.0	0.4	17.8	20.7	5.8	15.8	16.9		կիլոգրամ		
Կարոտին	7.3	116.5	3.9	127.7	118.9	0.0	5.7	-	0.9	0.0	2.2	127.7	97.5	3.6	9.9	6.6		մգ		
																				2015.4

Մարենային ապահովման և արքայապահուստի 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, ՀՀ ԱԿԾ, 2005, էջ 34:

Աղյուսակ 1.2

Հայաստանի Հանրապետության ազգային պարենային ապահովման նախարարության կողմից

Պահուստների անվանումներ	Գնահատված քանակություն	Կրկնապահուստ	Ներմուծում	Մեծածախ գին	Վերականգնողական	Միջին արժեք	Վերականգնողական	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար	Կրկնապահուստ	Պահուստների անվանումներ	Սպասարկման համար
Գրանի	54.0	284.7	347.7	686.4	453.9	80.4	10.3	36.0	2.1	0.0	103.7	686.4	45.2	151.2	414.2	1205.6		կիլոգրամ		
Կարոտին	76.0	374.3	1.9	452.2	135.0	50.3	34.0	121.9	0.0	0.0	111.0	452.2	99.5	35.0	123.2	92.4		մգ		
Բանջարեղեն	21.9	552.7	7.1	584.7	476.8	11.3	25.1	0.7	22.5	0.0	48.3	584.7	102.8	158.8	435.1	130.5		կիլոգրամ		
Մրս (տաք կտորով)	0.0	82.6	9.4	98.0	79.9	0.0	8.7	-	4.7	0.0	5.6	98.0	94.6	26.6	72.9	109.4		կիլոգրամ		
Հատիկազանգեղեն (կտրված)	0.8	3.5	4.0	8.3	6.9	0.0	0.4	0.2	0.0	0.0	0.8	8.3	46.7	2.3	6.6	18.2		կիլոգրամ		
Բետա-կարոտին	1.1	1.2	12.4	14.7	13.4	-	0.2	-	0.0	0.0	1.1	14.7	8.8	4.5	12.2	80.7		մգ		
Շաքար	3.2	0.0	69.9	73.1	68.4	-	1.1	-	0.6	0.0	3.0	73.1	0.0	32.8	62.4	141.0		կիլոգրամ		
Շոկ	0.3	26.3	0.1	26.7	23.3	0.0	1.4	0.9	0.8	0.0	0.3	26.7	102.7	7.7	21.3	11.3		կիլոգրամ		
Մրս (թանկ կտորով)	45.9	489.5	10.6	546.0	404.4	49.0	21.8	-	0.8	0.0	40.0	546.0	98.0	141.7	396.4	158.6		կիլոգրամ		
Տանկի միս	0.8	29.6	8.8	39.2	37.8	0.0	0.5	-	0.1	0.0	0.8	39.2	77.3	12.6	34.5	62.1		կիլոգրամ		
Կոկոս	0.2	10.3	3.8	14.3	13.8	0.0	0.2	-	0.0	0.0	0.3	14.3	63.1	4.6	12.6	26.4		կիլոգրամ		
Դիմար կ սոս	0.1	5.9	0.0	6.0	5.8	0.0	0.1	-	0.0	0.0	0.1	6.0	100.0	1.9	5.3	8.5		կիլոգրամ		
Համի միս	0.4	4.4	12.8	17.6	17.1	0.0	0.1	-	0.0	0.0	0.4	17.6	25.6	5.7	15.6	16.7		կիլոգրամ		
Կարոտին	2.2	104.0	3.6	109.8	101.5	0.0	5.0	-	0.6	0.0	2.7	109.8	97.2	2.3	6.3	42.2		մգ		
																				2085.6

Հայաստանի Հանրապետության տեղական պետական կառավարող մարմինների կողմից 2003թ.՝

Արդյունքի Լ.Զ

Ցուցանիշ	Գնումներ	Վերականգնում	Լիցենզիայերի չարտոնումներ	Լիցենզիայերի արտոնումներ	Լիցենզիայերի արտոնումներ	Վերականգնում	Վերականգնում	Վերականգնում	Վերականգնում	Վերականգնում	Սպառումի մեջ հիմնարկը		Տվյալների աղբյուրը	
											կվ/տոն	մլ/տոն		
Գնումներ	103,7	216,7	316,3	656,7	469,9	80,8	9,6	0,0	37,9	636,7	40,7	156,5	428,8	1372,3
Վերականգնում	111,0	507,5	2,9	621,4	144,5	98,0	47,3	129,2	0,0	202,4	621,4	48,1	131,9	98,9
Լիցենզիայերի արտոնումներ	48,3	684,8	11,9	745,0	654,9	133,3	29,7	0,8	28,7	0,0	17,6	745,0	102,5	218,1
Լիցենզիայերի արտոնումներ	5,6	103,1	14,0	122,7	100,5	0,0	9,4	-	7,4	0,0	5,4	122,7	94,0	33,4
Վերականգնում	0,8	4,7	3,1	8,6	7,1	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,9	8,6	60,2	2,3
Լիցենզիայերի արտոնումներ	1,1	2,1	18,6	21,8	19,4	-	0,3	-	0,4	0,0	1,7	21,8	10,3	6,5
Վերականգնում	3,0	0,0	91,6	94,6	89,5	-	1,4	-	1,8	0,0	3,8	94,6	0,0	29,5
Լիցենզիայերի արտոնումներ	0,3	27,6	0,1	28,0	24,2	0,0	1,4	0,9	1,2	0,0	0,3	28,0	104,2	8,1
Վերականգնում	40,0	533,7	16,7	570,4	453,6	51,4	22,8	-	8,5	0,0	34,1	570,4	98,4	131,1
Լիցենզիայերի արտոնումներ	0,8	29,9	10,4	41,1	39,2	0,0	0,5	-	0,7	0,0	0,7	41,1	75,5	13,1
Վերականգնում	0,3	11,5	6,2	18,0	17,4	0,0	0,2	-	0,1	0,0	0,3	18,0	65,3	5,8
Լիցենզիայերի արտոնումներ	0,1	6,2	0,0	6,3	6,1	0,0	0,1	-	0,0	0,0	0,1	6,3	100,0	2,0
Վերականգնում	0,4	5,0	13,0	18,4	17,9	0,0	0,1	-	0,1	0,0	0,3	18,4	27,9	6,0
Լիցենզիայերի արտոնումներ	4,7	81,6	4,8	91,1	83,0	0,0	4,1	-	1,0	0,0	3,0	91,1	95,5	2,5
Վերականգնում														4,8
Օրինակ														2530,4

Մասնակցությունը կազմում է 36%

Ցանկացած երկրի պարենի ֆիզիկական առկայությունը նախ բնութագրվում է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությամբ:

2004թ. հանրապետությունում արձանագրվել է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ընդամենը ցանքատարածությունների աճ (2003թ. համեմատ ավելացել են 8.2 հազ. հեկտարով և կազմել 322.8 հազ. հեկտար): Մասնավորապես, հացահատիկային և հատիկա-ընդդեպի մշակաբույսերի ցանքատարածությունները աճել են 2-8%-ով՝ կազմելով 206.4 հազ. հեկտար (այդ թվում ցորենինը 0.6%-ով և 128.7 հազ. հեկտար), կարտոֆիլինը՝ 10.5%-ով և 35.7 հազ. հեկտար, պտղիներ և հատապտղիներ՝ 35.0%-ով և 34.7 հազ. հեկտար, իսկ խաղողինը՝ 14.6%-ով և 14.9 հազ. հեկտար: Փոխարենը նվազել են բանջարանոցային և բոստանային մշակաբույսերի ցանքային տարածությունները, համապատասխանաբար 3.5% և 2.4%-ով՝ կազմելով 22.3 և 4.0 հազ. հեկտար:

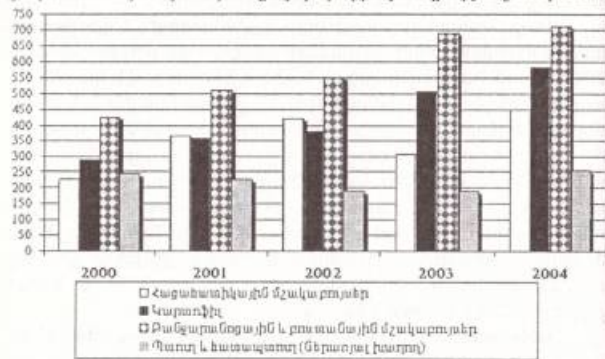
2004թ. անսխաղեպ բերքատու է եղել, և զբանցվել է հիմնական մշակաբույսերի համախառն բերքի նկատելի աճ՝ բացառությամբ բոստանային մշակաբույսերի (2003թ. համեմատ նվազել է 2.3 հազ. տոննայով): Այսպես, հացահատիկային և հատիկաընդդեպի մշակաբույսերի համախառն բերքի ավելացել է 146.2 հազ. տոննայով (այդ թվում ցորենինը՝ 74.2 հազ. տոննայով), կարտոֆիլինը՝ 68.9 հազ. տոննայով, բանջարեղենինը՝ 31.3, պտղիներ և հատապտղիներ՝ 10.5, խաղողինը՝ 67.3 հազ. տոննայով (ցճանկայա 1.3):

Վերը նշված մշակաբույսերի արտադրության ծավալների աճը (բացառությամբ բոստանային մշակաբույսերի և պտղի ու հատապտղի) զուգորդվել է նաև բերքավորության ցուցանիշի ավելացմամբ: 2004թ. նախորդ տարվա համեմատ 6.3 ց/հեկտարով ավելացել է հացահատիկային և հատիկաընդդեպի մշակաբույսերի, 4.3 ց/հեկտարով՝ կարտոֆիլի, 23.7 ց/հեկտարով՝ բանջարանոցային մշակաբույսերի, 28.3 ց/հեկտարով՝ խաղողի բերքատվության ցուցանիշը:

2004թ. նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են նաև կենդանական ծագման գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ծավալները: Այսպես, 2004թ. իրացվել է 94.6 հազ. տոննա կենդանի քաշով միս, ինչը 2.8%-ով ավելի է 2003թ. նույն ցուցանիշից: Կաթի արտադրության ծավալներն ավելացել են 8.1%-ով և կազմել 555.2 հազ. տոննա, ձվի արտադրության ծավալները՝ 12.1%-ով և կազմել 563.0 մլն հատ:

Գծանկար 1.3.

Գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի արտադրությունը, հազ. տոննա

Պարենի ֆիզիկական ակալությունը կախված է նաև պարենամթերքի արտահանման ու ներմուծման ծավալներից:

Ըստ բեռնամաքային հայտարարագրերի և քաղաքացիների կողմից կազմակերպված առևտրի տվյալների, 2004թ. հանքապետություն ներմուծված ապրանքների 20.6%-ը բաժին է ընկել պարենամթերքին (2003թ.՝ 17.5%), իսկ արտահանման ծավալներում 11.6% (2003թ.՝ 11.8%): Ուշագրավ է, որ 2004թ. պարենամթերքի արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալն ընթացիկ գներով նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 9.2%-ով և կազմել է \$361.4 մլն, այդ թվում պարենամթերքի ներմուծումը՝ \$278.2 մլն և արտահանումը՝ \$83.2 մլն:

Ընդ որում, ավելացել են գրեթե բոլոր հիմնական պարենային ապրանքատեսակների ներմուծման ծավալները, բացառությամբ բրնձի, շաքարի, բուսական յուղի և թոչնի մսի: Այսպես, բրնձի ներմուծման ծավալը նվազել է 14.2%-ով՝ կազմելով 13.5 հազ. տոննա, շաքարինը՝ 13.9%-ով և 74.9 հազ. տոննա, թոչնի մսինը՝ 12.8%-ով՝ կազմելով 10.8 հազ. տոննա, բուսական յուղինը՝ 32.3%-ով և 12.4 հազ. տոննա, բանջարեղենինը՝ 45.7 %-ով և 6.0 հազ. տոննա: Ներ-

մուծված ցորենի ծավալներն ավելացել են 26.5%-ով և կազմել 384.6 հազ. տոննա, այլորինը՝ մոտ 2.3 անգամ և կազմել 14.4 հազ. տոննա, մակարոնեղենինը՝ 33.7%-ով և կազմել 13.5 հազ. տոննա, խոզի մսինը՝ մոտ 2.2 անգամ և կազմել 2.1 հազ. տոննա, տավաղի մսինը՝ 12.5%-ով և կազմել 10.9 հազ. տոննա, կաթինը՝ 3.9%-ով և կազմել 3.7 հազ. տոննա, կարագինը՝ 40.2 %-ով և կազմել 5.1 հազ. տոննա, պանիրինը՝ 94.2%-ով և կազմել 0.5 հազ. տոննա, մրգինը՝ 11.1%-ով և կազմել 13.9 հազ. տոննա և այլն (տե՛ս աղյուսակ 1.4):

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2004թ. պարենամթերքի արտահանման ծավալներում գերակշռում են կոնյակ, ռոմ, ջին, օղի, լիկյոր ապրանքային ենթախմբում ընդգրկված պլինոն-լային խմիչքները: Առանց քաղաքացիների կողմից իրականացվող առևտրի 2004թ. արտահանվել է 12.9 հազ. տոննա կոնյակ, ինչը 10.7%-ով պակաս է, քան նախորդ տարվա ցուցանիշը: 2004թ. նախորդ տարվա համեմատ 11.6%-ով ավելացել են բնական, հանքային ջրերի, 42.5%՝ մրգի, այդ թվում՝ 74.6%-ով խաղողի արտահանման ծավալները: 2004թ. նախորդ տարվա համեմատ արտահանվել է մոտ 1.3 անգամ ավելի ձու և 2.8 %-ով ավելի գինի: Սկսած 2003թ. բավականին ավելացել է պանրի արտահանման ծավալը: 2004թ. այն կազմել է 1.0 հազ. տոննա (տե՛ս աղյուսակ 1.5):

Որոշակի նշանակություն ունի նաև մարդասիրական օգնությունը, որի կազմում գգալի բաժին է կազմում բուսական ծագման արտադրանքը (տե՛ս աղյուսակ 1.6):

Մյուս կարևոր ուղղությունը պարենամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիության ապահովումն է: ՀՀ գործող օրենսդրությամբ ֆիզիկական մատչելիություն սահմանվում է որպես սպառման վայրում պարենամթերքի գնողունակ պահանջարկը բավարարող առաջարկի համապատասխան մակարդակ: Իսկ տնտեսական մատչելիությունը բնակչության գնողունակ պահանջարկի այն մակարդակն է, որն ապահովում է բնակչության համար պարենամթերքի ձեռքբերման հնարավորություն ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխանող բանակությամբ: Պարենամթերքի առևտրային հաշվեկշիռը ներկայիս դրությամբ խիստ բացասական է, որը բացասաբար է անդրադառնում ոչ միայն երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա, այլ նաև վատթարացնում է երկրի գյուղական բնակչության վիճակը:

ՀՀ պարենամթերքի ներմուծումը¹

	տոննա				
	2000	2001	2002	2003	2004
Ցորեն	375220.8	295877.6	320784.8	303946.8	384407.9
Այլըս	36156.8	24663.6	14180.9	6096.7	34413.9
Բրինձ	11843.3	11078	14310.6	15685.7	13495.6
Մսավորանիս	7789.3	1494.8	125.3	2031.6	3316.0
Շաքար	69422.6	73485.8	68402.2	86903.1	2702.5
Բնութաված յուս	11648.5	13950.2	121528.8	18309.3	7487.4
Չուս	1899.2	529	88.8	8.6	12098.8
Քաշնի վիս	13893.5	13043.4	11897.8	12372.9	44.6
Տավարի միս	6560.3	7319.4	9638.4	3439.1	43.8
Խոզի միս	844.3	596.8	709.4	1967.3	2977.4
Նար (կարս տառածոթ)	1886.1	1467.3	2077.9	3575.9	3099.8
Կարագ	3778.5	3829.8	3303.4	3644.6	638.1
Պանիր	190.6	158.6	180.2	263.5	526.2
Բամբակեն	3976.2	7511.4	1211.1	8669.1	174.8
Սիլոն կարամախի	390.0	2286.6	1927.0	2858.7	785.7
Միջոց ներմուծող ընկերություններ	7520.1	8436.6	9193.7	12884.5	1198.9
որից՝ խաղաղ	851.1	1023.9	950.1	1256.2	154.5
բյուջեարտին	221	171.3	226.7	267.2	10.0

¹Նույն տեղում, էջ 33:

Աղյուսակ 1.5

ՀՀ պարենամթերքի արտահանումը¹

	տոննա				
	2000	2001	2002	2003	2004
Կեռնիկ	4072.5	7367.2	10024.0	12114	2377.4
Գինի	487	1581.4	605.6	262.3	2550.6
Հանքային ջուր	917.3	2124.3	2339.5	3816.1	3299.6
Միջոց (նկարագրված և անկարագրված)	5005.3	981.9	3307.9	3978.0	1707.4
որից՝ խաղաղ	1288	879.8	568.9	1003.7	279.8
Կակոն	0.1	41.1	96.2	1002.6	395.8
Չուս	155.1	711.6	781.4	1196.9	409.4

Միլիոն 2004թ. պոլոկները ներկայացված են առանց բազայնական կոտմի խախտանքով ամսերի:

ՀՀ մարդաբրական օգնությունը²

	տոննա				
	2000	2001	2002	2003	2004
Վերականգնողական և կրթական հարմարություններ	837	36.7	14.3	98.7	0.0
Բնական ծախսեր	66196	43327.6	2379.8	443.3	16.6
Վերականգնողական և կրթական հարմարություններ և ծախսեր	2019	181.7	2.4	1.5	3.1
Նախադրյալ անվճար	1499	526.9	56.2	166.0	23.5

ՀՀ-ում սննդամթերքի վրա կատարված ծախսերը տնային տնտեսության մեկ անդամի հաշվով, ըստ մարզերի, քվանտիլային խմբերի, բնակավայրի տեսակի և խոցելի խմբերի, ինչպես նաև ընթացիկ ծախսերի մեջ սննդամթերքի (առանց պլեյնիային խմիչքների) վրա կատարված ծախսերի մասնաբաժինը բերված են հակելվածներ 1 և 2-ում:

Պարենամթերքի արտաքին ապրանքաշրջանառության մակարդակը չի կարելի համարել բավարար: Ներկայումս ներմուծ-

¹ Նույն տեղում:
² Նույն տեղում:

վում են մի շարք պարենային ապրանքներ, որոնց պահանջարկը նախկինում բավարարվում էր տեղական արտադրության հաշվին և, սյուս կողմից, զգալիորեն կրճատվել են մի շարք գյուղմթերքների (թալամ վիճակով) և սննդամթերքի արտահանման ծավալները (տե՛ս աղյուսակ 1.7):

Աղյուսակ 1.7

Հայաստանի Հանրապետության արտադրի անտուրը և պարենամթերքի արտահանումն ու ներմուծումը 2000-2004թթ., \$ մլն¹

Ցուցանիշները	2000	2001	2002	2003	2004				2004
					I եռամսյակ	II եռամսյակ	III եռամսյակ	IV եռամսյակ	
Արտադրի անտուր									
Մթերքների արտահանում (ՖՕԲ գներով)	300.5	341.8	505.2	685.6	151.9	188.1	171.1	203.9	715.0
որից՝ պարենամթերք	29.3	49.3	71.3	81.2	17.8	19.8	22.1	23.5	83.2
բաժինը արտահանման մեջ, %	9.8	14.4	14.1	11.8	11.7	10.5	12.9	11.5	11.6
Ապրանքների ներմուծում (ՄԻՖ գներով)	-884.7	-677.4	-987.2	-1279.5	-281.2	-343.9	-340.4	-385.5	-1351.0
որից՝ պարենամթերք	-191.7	-173.9	-175.2	-223.8	-59.3	-63.8	-69.2	-85.9	-278.2
բաժինը ներմուծման մեջ, %	21.7	19.8	17.7	17.5	21.1	18.6	20.3	22.3	20.6
Ապրանքների ներմուծում (ՖՕԲ գներով)	-759.5	-785.9	-863.6	-1115.9	-244.6	-298.8	-303.2	-386.6	-1232.6
Արտադրի անտուրի հաշվեկշիռ									
բաց ներմուծման ՄԻՖ գներով	-564.2	-535.6	-882.0	-593.9	-129.4	-135.8	-169.3	-181.5	-636.0
բաց ներմուծման ՖՕԲ գների	-459.0	-412.1	-358.4	-480.3	-92.7	-110.7	-132.1	-182.1	-517.6
Պարենամթերքի արտադրի անտուրի հաշվեկշիռ	-162.4	-124.6	-103.9	-142.6	-41.5	-44.0	-47.1	-62.4	-195.0

¹ Աղյուսակը կազմված է «Պարենային ապահովություն և աղբատուրություն. 2004թ. հունվար-դեկտեմբեր», ՀՀ ԱԿՄ, 2005, էջ 7-8-ի տվյալների հիման վրա:

երկրի պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացման, պարենամթերքի ֆիզիկական ու տնտեսական մատչելիության բարձրացման նպատակով իրագործվող քաղաքականությունն անհրաժեշտ է նպատակաուղղել.

- ներքին շուկայի և տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանությանը,
- պարենամթերքի անտրաշքջանառության հաշվեկշռի բարելավմանը,
- հասարակության խոցելի խմբերին պետական աջակցության րնդլայնմանը,
- տեղական պարենամթերքի արտադրության խթանմանը,
- ներմուծվող պարենամթերքի սակագնային կարգավորման կատարելագործմանը,
- ազրաբային ոլորտի ներուժի իրատեսական գնահատմանն ու արդյունավետ օգտագործմանը,
- ԱՀԿ-ին անդամակցության շրջանակներում վարվող հարկաբյուջետային քաղաքականության հստակեցմանը,
- արտադրողից դեպի սպառողը պարենամթերքի աղբաբային ազատ շարժին նպաստող կառույցների ձևավորմանը,
- ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների իրականացմանը:

Բնակչության պարենային ապահովությանը և երկրի պարենային անվտանգությանն առնչվող քաղաքականության ուղղություններն ըստ ոլորտների կանխորոշվել են՝ ելնելով իրավիճակի համապարփակ ուսումնասիրությունից, խոչընդոտող գործոնների բացահայտման և զարգացման հեռանկարային գնահատման արդյունքներից:

Հիմք ընդունելով ՀՀ կառավարության 2004թ. ապրիլի 14-ի N682-Ն որոշմամբ հաստատված ՀՀ գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարությամբ սահմանված պարենամթերքի կանխատեսումային ծավալները հաշվարկվել են ՀՀ պարենային հաշվեկշիռները 2010 և 2015թթ. համար (արդյունքները ներկայացված են հավելված 3-ում): Պարենային հաշվեկշիռների հիման վրա կատարված հաշվարկների արդյունքներով, նշված տարեթվերին

պարենամթերքի ինքնաբավարկության ընդհանուր մակարդակը (հաշվարկվում է Արտադրություն / [Արտադրություն + Ներմուծում - Արտահանում], արտահայտված տոկոսներով, բանաձևով) համապատասխանաբար կկազմի 65,0 և 72,1%: Այսպիսով, պարենային անկախության տեսակետից իրատեսական է ինքնաբավության բարձր մակարդակի ապահովումը, որը հնարավորություն է ընձեռում ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ կանխարգելելու արտասարգ իրավիճակներում պարենային ճգնաժամերը:

Ակնկալվում է նաև, որ քաղաքականության նշված ուղղությունները կարող են հիմք հանդիսանալ 22-ում աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրի՝ սահմանված կարգով 2005թ. նախատեսվող ճշգրտման ժամանակ, ինչպես մեթոդաբանական, այնպես էլ ճյուղային (ոլորտային) զարգացման գերակայությունների սահմանման, ուստի՝ մակրոտնտեսական կանխատեսումների ճշգրտման առումով:

1.3. Տնտեսական անվտանգության հայեցակարգային հիմնադրույթները, բնորոշումը և կառուցվածքը

Ներկայումս արտասահմանյան բազմաթիվ երկրներում ակտիվ ուսումնասիրություններ են կատարվում SU ինչպես տեսական-մեթոդաբանական, այնպես էլ գործնական հարցերի շուրջ: Նշված հիմնախնդրի հետազոտումը լայն տարածում գտավ նաև հետխորհրդային երկրներում:

Շայ տնտեսագիտական գրականության մեջ, հատկապես վերջին տարիներին, տեսական և ծրագրային հիմնախնդիրների բազմակողմ հետազոտության ասպարեզում, կապված տնտեսության անցումային շրջանի և տնտեսական անվտանգության առանձին հարցերի հետ, որոշակի ավանդ ունեն Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի անդամները, ինչպես նաև մի շարք երիտասարդ հեղինակներ¹: Նրանց կողմից հրապարակված աշխատություններում գիտական բավարար մակարդակով հետազոտվել են SU կարևորագույն կողմերը (դրանք, հիմնականում, թեկ-

¹ Տե՛ս գրականության ցանկը:

նածուական ատենախոսություններ և հրապարակված առանձին հոդվածներ են): Մակայն SU բազմաշերտ և բազմեզր հիմնախնդիրը դեռևս համակարգված ձևով ուսումնասիրված չէ, մշակված չէ SU հայեցակարգը, որի հիմնական նպատակները պետք է դառնան՝

- երկրի SU մեխանիզմի տեսական-մեթոդաբանական կողմերի հետազոտությունն ու այդ ոլորտում գոյություն ունեցող փորձի ուսումնասիրությունը,
- հետազոտության արդյունքների հիման վրա եզրակացությունների, առաջարկությունների ձևավորումը և Հայաստանի տնտեսության բարեփոխումների այնպիսի ընթացքի երաշխավորումը, որը կապահովի նրա տնտեսական անխափան առաջընթացը,
- SU տեսական-մեթոդաբանական տեսանկյունների դիտարկումը,
- տնտեսական աճի և երկրի SU կայուն զարգացման դերի բացահայտումը,
- Հայաստանի ֆինանսական անվտանգության վերլուծությունը՝ հարկաբյուջետային քաղաքականության տեսանկյունից, որպես SU ռազմավարության հիմք,
- Հայաստանի SU գնահատման, մյուս երկրների հետ համեմատության բազմասպեկտ հիմնախնդրի լուծման վերաբերյալ համապատասխան եզրակացությունների և հանձնարարությունների, երաշխավորությունների մշակումը և գործնական առաջարկությունների առաջադրումը:

SU գոյություն ունեցող բնորոշումներին՝ տնտեսական անկախություն, կայուն տնտեսական զարգացում, անհրաժեշտ է ավելացնել այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են տնտեսության սոցիալական կողմնորոշվածությունը և նրա առաջատար ոլորտների համաշխարհային շուկայում մրցունակության բարձրացումը:

Մոցիլայական կողմնորոշում ունեցող պետության տնտեսական քաղաքականությունն, ընդգրկուն լինելով հանդերձ, ունի մի առանցքային կողմնորոշիչ, որը վերաբերում է արդար հասարակարգի կազմավորմանը: Մարդկային հասարակության անցած

պատմությունը վկայում է, որ դասակարգային պայքարի և հակա-սությունների առանցքը, կենսագործունեության դրսևորումների առումով, վերջ ի վերջո, արդարության հաստատումն է: Արդար հասարակության չափանիշներ կարող են լինել՝ ա) եկամտոսների բաշխման այնպիսի սկզբունքների կիրառումը, որոնք ենարավորություն կտան նվազագույնի հասցնել առավել հարուստների և առավել աղքատների եկամտոսների միջև տարբերությունը, բ) սեփականության արդար բաշխումը սոցիալական տարբեր խմբերի միջև, գ) կրթություն ստանալու հնարավորությունները, դ) բնական ընտրության սկզբունքի կիրառումը գործունեության բոլոր սպա-րեզներում, ե) անհատի ազատության կամ կամքի ազատ դրսևորման մակարդակը, զ) օրենքի գերակայությունը և այլն:

SU-ն որպես երկրի կայուն զարգացման պայման և ազգային անվտանգության կարևոր գրավական, ենթադրում է տնտեսության պաշտպանությունն այնպիսի արտաքին և ներքին գործունեներից, սպառնալիքներից կամ ռիսկերից, որոնք խախտում են տնտեսության բնական գործունեությանը, սպառնալիք են ստեղծում երկրի ռեսուրսների և գիտատեխնոլոգիական ներուժի, զարգացման տնտեսության սոցիալական կողմնորոշվածության համար, թուլացնում են տնտեսական աճը և խոչընդոտում պետության կյուբական ամրապնդումը: Մեր կարծիքով, SU՝ որպես տնտեսական անկախության, կայունության և տնտեսության հաստատուն զարգացման հետ կապված կարևոր բաղադրատարր, հանդես է գալիս տնտեսության սոցիալական կողմնորոշվածությունը և համաշխարհային շուկայում ազգային տնտեսության առաջատար ոլորտների մրցունակության ապահովումը:

SU ռազմավարությունը, որպես կայուն և մշտապես զարգացող տնտեսությամբ պետության տնտեսական քաղաքականության հիմք, ռազմավարություն է, որը նախատեսում է երկրի մշակութային, պատմական ինքնություններ, ավանդույթների և սովորույթների, ինչպես նաև երկրի տնտեսական ամբողջականության և տնտեսական անկախության պահպանում, անձի ներդաշնակ զարգացման համար համապատասխան պայմանների ստեղծում: Դրա հիմնական ուղղություններն են. տնտեսության զարգացմանն ուղղ-

ված կառուցվածքային քաղաքականության իրականացումը, տնտեսության գերակա ճյուղերի առանձնացումը և պետության կողմից դրանց հովանավորումը, ռեսուրսախնայող տեխնոլոգիաների ներդրումը և տեխնոլոգիական անվտանգության ապահովումը, մտավոր սեփականության պահպանումը, ազգային արժույթի կայունության ապահովումը: Դրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտվում է ավելի նեղ իմաստով՝ SU արտակարգ իրավիճակի, տնտեսական աճի բարձր և ցածր տեմպերի, ներտնտեսական հարաբերությունների կտրուկ սահմանափակման պայմաններում և այլն:

SU վրա ներգործում են այնպիսի ներքին և արտաքին գործոններ, ինչպիսիք են երկրի բնական ռեսուրսներով ապահովված լինելու մակարդակը, կառուցվածքային, գիտատեխնոլոգիական, ֆինանսավարկային, կազմակերպչական-կառավարչական գործունեները, աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման մակարդակը, արտասահմանյան ներդրումների ներգրավվածությունը, արտաքին տնտեսական գործընթացների կառավարումը և այլն:

SU գնահատումն իրականացվում է չափանիշների և ցուցանիշների միջոցով: Չափանիշները կապված են տնտեսության իրավիճակի գնահատման հետ, որը ենթադրում է տնտեսական սպառնալիքների հայտնաբերում և դրանց մակարդակի գնահատում:

SU չափանիշների սահմանման նպատակն է, որպեսզի թույլ չտրվի այս կամ այն ցուցանիշի մոտենալը տնտեսական սպառնալիքի սահմանային թույլատրելի մեծությանը, կորուստները և ռիսկերը հասցնելով նվազագույնի, բարձրանա երկրի սոցիալ-տնտեսական արդյունավետությունը, ավելացվի մրցունակ ապրանքների արտադրությունը, բարելավվի բնակչության կյանքի որակը, կենսամակարդակը և այլն:

SU բարձրագույն մակարդակին կարելի է հասնել այն պարագայում, եթե բնական ռեսուրսների և տեխնոլոգիաների ռիսկի երկարաժամկետ գործունեները և տնտեսական անկայունության առավելագույն նշանակություն, ծախսերի մեծության ցուցանիշների ամբողջ համակարգը գտնվեն իրենց թույլատրելի շեմային մեծությունների սահմաններում:

Տնտեսական անվտանգության հայեցակարգային հիմնարկությունները: ՏՄ ապահովման ուղղված տնտեսական ռազմավարության հիմքում դրված հայացքների, գաղափարների և սկզբունքների ամբողջությունից ձևավորվում է այդ երևույթի հայեցակարգը: Ընդ որում, սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղու և նպատակի սահմանումից բխում է ՏՄ հայեցակարգի բովանդակությունը, նրա հիմքում դրված փիլիսոփայությունը:

Ֆինանսական և գործարար ակտիվիզմի պետության վրա ամենամեծ ազդեցությունն է թողնում և պետության համար համեմատաբար դժվար կառավարելի է: Մակայն օրենսդրական դաշտը, որում գործում են ֆինանսական և գործարար հաստատությունները, և մակրոտնտեսական լծակներն ունեն ոչ պակաս հակառակ ազդեցություն, ինչը հնարավորություն է տալիս պետության ազդել նրանց վրա նաև ուղղակի՝ առաջատար անձերի մակարդակով:

Տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը և կապիտալի կենտրոնացվածության աստիճանը, եկամուտների բաշխման կառուցվածքը և կոռուպցիայի չափերը, օրենսդրական դաշտը և սովետային տնտեսության չափերն ազդում են գործարար-ֆինանսական ոլորտում յուրօրինակ իշխանության և տնտեսավարողների որոշակի վարքագծի ձևավորմանը, որոնց նպատակները, ազգային անվտանգության ապահովման տեսակետից, կարող են չբավարարել հասարակությանը (պետությանը): Քաղաքական իշխանության ձևավորման մթնոլորտից և մեխանիզմներից կախված կարող են ընտրվել մարդիկ, որոնք առավել կամ պակաս չափով են իրենց գործունեության մեջ ղեկավարվում ազգային շահերով: Կրթական-դաստիարակչական համակարգում տիրապետող ծրագրերով որոշվող ապագա սերունդների վարքագիծը նույնպես կարող է չհամապատասխանել ազգային անվտանգության պահանջներին¹:

Ներկայումս «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը հաճախ կիրառվում է ինչպես առանձին դիրքորոշումների ճշմարտացիությունը հիմնավորելու, այնպես էլ տնտեսությունում դրսևորվող ռիսկերը մատնանշելու համար, որոնք սպառնում են

¹ Ա. Ալլայան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունները, էությունը, ձևավորումը, ասպեկտներությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 51, 56:

պետության անվտանգությանը: Հասկանալի է, որ նոր հասկացության հաճախակի կիրառումը անհրաժեշտություն է առաջացնում բացահայտելու դրա առաջացման պատճառները և տալու դրա գիտական ասեմանումները:

Ինչպես հայտնի է, պետությունը որոշակի տարածքում ապրող մարդկանց քաղաքական կազմակերպություն է: Գործնականում պետությունն իրականացնում է այնպիսի քաղաքականություն, որն այստեսայտում է գերիշխող սոցիալական խմբի շահերը կամ հանդիսանում է այդ խմբերի շահերի փոխվզեցումային տարբերակ: Եթե այդպիսի խմբերը մի քանիսն են: Ելնելով քաղաքական կազմակերպության դերակատարումն իրականացնելու պահանջից պետությունն, ինչ-որ իմաստով, կատարում է բարոյական օրենքի դեր և պահպանում է հասարակական կարգը, կարգավորում քաղաքացիների գործունեությունը, պայմաններ է ստեղծում անձնական նախաձեռնության համար, պահպանում է յուրաքանչյուրի անվտանգությունը, օրենսդրական ազատությունը և սեփականությունը:

Անցել են այն ժամանակները, երբ հնագանդ ժողովուրդն անխոս հետևում էր աստվածացված ատաջնորդներին, որոնք ի վիճակի էին գրավել երկրներ և տիրել աշխարհին: Պատմությունը մատնանշում է տնտեսության դերի մեծացումը քաղաքականության նկատմամբ, «երբ քաղաքական, աշխարհագրական և ռազմական կառույցներն արգելում են ազգին հավատալ աշխարհի քարտեզները փոխելու հնարավորությանը, որպեսզի ստեղծվի շոտեական կայսրության կամ Նապոլեոնի գերիշխանության համարժեքը, երբ կաշարությունն ազգային սահմաններից շեղվում է ազգային ռեսուրսների լավագույն օգտագործման վրա»: Այժմ կարելի է պարզորոշ ասել, որ միայն առանձին պետությունների միջև է, որ հսկամարտությունը կրում է ռազմական հակադրությունների բնույթ: Այդ դեպքերում էլ նրանց դիրքերն ամբողջովին որոշվում են մասնակից կողմերի տնտեսական ներուժով: Նույնիսկ ամենաօրթոդոքսալ քաղաքական գործիչները հանգում են այն եզրակացությանը, որ տնտեսությունը վեր է ամեն ինչից և զարգացման հնարավորությունները պայմանավորված են տնտեսության դիսպիկությունը և արդյունավետությամբ:

¹ Ведуа Н.И., Государственная экономическая стратегия, Минск, 2001.

Պետության ՏԱ հասկացության ներմուծումը նշանակում է տնտեսության գերակայության ընդունում պետության ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովման գործում և, հետևաբար, զարգացման ազգային ռազմավարության ստեղծման և իրականացման խնդրի նկատմամբ ամենալուրջ ուշադրության անհրաժեշտություն:

Տնտեսության նկատմամբ պետության միջամտության նպատակների և միջոցների համալիրը ձևավորում է տնտեսական քաղաքականության բովանդակությունը: Տնտեսական քաղաքականության խնդիրը բարիքների արտադրության և բաշխման կապակցությամբ հասարակությունում և պետության մեջ դրսևորվող հարաբերությունների գործնական կարգավորումն է: Դեռևս XX դարի սկզբին տնտեսական միտքը ձևավորեց տնտեսական քաղաքականության այնպիսի կարևոր երկու սկզբունքներ, ինչպիսիք են արտադրության արդյունավետությունը և բարիքների արդար բաշխումը:

Արտադրության արդյունավետության սկզբունքը պետության քաղաքացիներին, ծախսերի տրված մեծության պայմաններում, առավելագույն արդյունքով ապահովումն է, կամ որ նույնն է՝ տրված քանակությամբ արտադրանքի թողարկումը նվազագույն ծախսերով:

Պետության քաղաքացիների համար վերջնական արդյունքը կամ ոչ արտադրական նշանակության արտադրանքը բաղկացած է՝ սպառողական շուկայի, սոցիալական ենթակառուցվածքի (գիտության, մշակույթի, առողջապահության, կոմունալ-կենցաղային տնտեսության, կենցաղսպասարկման, երկաթուղային տրանսպորտի, կապի) և բնապահպանական հավասարակշռության համար նախատեսված, ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքի (պետական իշխանության և կառավարման մարմինների, դրամավարկային և ֆինանսական համակարգի) պահպանման և հասարակական կարգի պահպանության համար նախատեսված, պաշտպանական նշանակության, տարերային իրավիճակների համար նախատեսված պահուստային, արտաքին տնտեսական գործունեության համար նախատեսված արտադրանքից:

Ելելով պետական առաջնաերթություններից՝ որոշվում են ոչ արտադրական նշանակության վերջնական արտադրանքի բաշխման համամասնությունները:

Արդյունավետության սկզբունքին համապատասխան ազգային ռեսուրսները նպատակահարմար է օգտագործել այնպես, որ ապահովվի սպառողների կողմից պատվիրված ոչ արտադրական նշանակության վերջնական արտադրանքի աճ՝ օպտիմալ կառուցվածքով: Միաժամանակ պետք է ապահովել, որպեսզի չհասխտվի եկամուտների բաշխման արդարությունը և չթուլանա պետության կայունությունը:

Բարիքների արդար բաշխման սկզբունքը արտահայտվում է պետության քաղաքացիների եկամուտների անհավասարության հարթման և յուրաքանչյուրի՝ արտադրության արդյունավետության աճում ունեցած ներդրմանը համարժեք եկամուտների ավելացման միջոցով:

Առաջին հայացքից քաղաքացիների եկամուտների հավասարեցման ձգտումը ուսուպիստական է թվում: Մինչդեռ այն երկրները, որտեղ բարձր են տնտեսական աճի տեմպերը, բայց միաժամանակ հասարակության տարբեր շերտերում մեծանում է եկամուտների անհավասարությունը, ունեցել և ունենալու են սոցիալական ցնցումներ: Երկրի ներսում սոցիալական անհավասարության ուժեղացումը, որը խթանում է նաև տնտեսության սովերայնությունը, փոսնց է ներկայացնում նրա տնտեսության անվտանգության համար: Այս պատճառով, արտադրության արդյունավետության աճում ունեցած ներդրումից կախված, քաղաքացիների տարբեր խմբերի եկամուտների աճի կորոգիանցումը և երկրի քաղաքացիների եկամուտների հավասարեցումը դառնում են ոչ թե երկրի ՏԱ բաղկացուցիչ մասը, այլ նրա հիմքը:

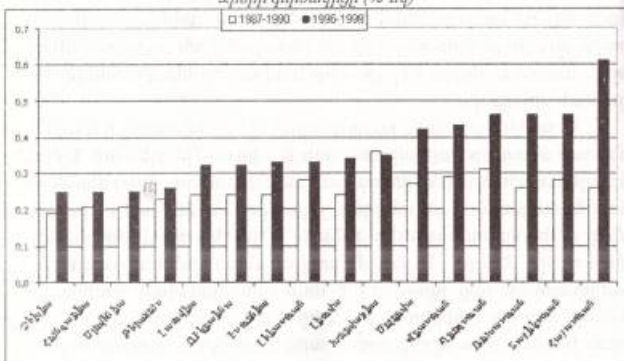
Եվտոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրները շուկայական տնտեսության անցման գործընթացն սկսեցին ունենալով աշխարհում անհավասարության ամենացածր մակարդակներից մեկը: Սկսած այդ ժամանակաշրջանից՝ անցումային տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրներում անհավասարությունն անընդհատ աճում է, և մի շարք պետություններում անհավասարության աճը հասել է նշա-

նակալի ծավալների (տե՛ս *գծանկար 1.4*)։ Այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են Հայաստանը, Ղրղզստանը, Մոլդովան և Ռուսաստանը, մտել են աշխարհի այն երկրների շարքը, որոնցում նկատվել է անհավասարության ամենաբարձր մակարդակը։ Հիշատակված երկրներում Ջինիի գործակիցը (անհավասարության ստանդարտ ցուցիչը) համարյա կրկնակի գերազանցել է այդ երկրներում մինչ անցումային ժամանակահատվածը գոյություն ունեցող մակարդակները¹։

Գծանկար 1.4

Անցումային տնտեսություն ունեցող առևտրի երկրներում եկամտների անհավասարության փոփոխությունները²

Ջինիի գործակիցը (%-ով)

Գոյություն ունի անհավասարության աճը ազատականացման գործընթացով և անցկացվող վերափոխումներով բացատրելու գայթակհություն։ Մակայն նման բացատրությունը համապարփակ չի կարող լինել։ Չնայած անհավասարությունն աճել է ամենուր,

¹ Ավելի մակարտաստ տե՛ս Մամոն Դավոյան, Աշոտ Մարկոսյան, Հայկ Մարգարյան, «Վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2003, էջ 56-59։

² Ալյոյոյը՝ World Bank, 2000b, Marketing Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia, Washington, D.C.:

այն երկրները, որոնք առաջադիմել են վերափոխումների իրականացման մեջ, վերջին հաշվով ավելի հաճախ հասնում են հավասարության և ոչ թե անհավասարության, եթե համեմատենք երանց արդյունքներն այն արդյունքների հետ, որոնց հասնում են վերափոխումների անցկացման գործընթացում պակաս հաջողությունների հասած երկրները։ Նման տարբերությունները չի կարելի բացատրել միայն իրարից զանազանվող երկրներում անցման ժամանակաշրջանի սկզբում տարբեր պայմանների առկայությամբ։

Ինչպես ցույց են տալիս Համաշխարհային բանկի վերջին հետազոտությունների արդյունքները³, Կենտրոնական և Հարավարևելյան ու Բալթյան (ԿՀԲ) երկրներում անհավասարության աճի պատճառը մեծ մասամբ իրադարձությունների դրական զարգացումն է, կրթության առկայության դեպքում ավելի շատ եկամտի ստացումը, աշխատավարձի չափի վրա դրվող առավել կոշտ սահմանափակումների վերացումը, ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու և ռիսկն իր վրա վերցնելու արդյունքում առավել մեծ եկամտի ստացման հնարավորության առաջացումը և այլն։ Թե՛ն անհավասարության աճին, նման ուժերի ազդեցությունը ողջունելի է, քանի որ դա վկայում է այն մասին, որ շուկայի պայմաններում իրախոսվում են աշխատելու ունակությունը և աշխատատիրությունը, ինչը հատկապես բացահայտվում է առավել հասուն շուկայական տնտեսությամբ երկրներում։ Ավելին, ԿՀԲ երկրներում նշանակալի սոցիալական (անհատույց) վճարները և վերաբաշխման մեխանիզմների գործունեությունը նվազեցրին աշխատողի կրթական մակարդակի համար հավելավճարների (լրացուցիչ վճարներ) և աշխատավարձի չափի վրա դրված կոշտ սահմանափակումների վերացման ազդեցությունը այն պահանջներին համապատասխան, որոնք համանման միջոցառումների ընդունման կապակցությամբ այդ երկրների բնակիչները ներկայացրել են իրենց կառավարություններին։

ԱՊՉ երկրների փորձը կրում է բացարձակապես այլ բնույթ։ Կրթական մակարդակից կախված աշխատանքի վարձատրության

³ World Bank, 2000b, Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia, Washington, D.C.

չափը և նրա վրա կոշտ սահմանափակումների վերացումը միայն շատ քիչ չափով է բացատրում անհավասարության նման աճը: Հայաստանում, Ղրղզստանում, Վրաստանում, Մոլդովայում և Ռուսաստանում եկամուտների տարբերությունը՝ կապված կրթության անկայության հետ, 5%-ից պակաս անհավասարության պատճառ է այն դեպքում, երբ այդ ցուցանիշը Մլովենիայում կազմել է 20%, իսկ Հունգարիայում և Լեհաստանում՝ 15%: Անհավասարության աննախադեպ աճի պատճառները հարկ է փնտրել այլ տեղերում: ԿՀԲ երկրներն աչքի են ընկնում կոռուպցիայի համընդհանուր տարածման ու չվաստակած եկամուտների ստացման և դրան ձգտելու գերակշռման երևույթներով: Այդ տարածաշրջանում անոպ է կոռուպցիայի ծավալների մեծացման և անհավասարության աճի (ինչպես նաև աղքատության ծավալների աճի) միջև կայուն փոխադարձ կապ: Կոռուպցիան անհամաչափորեն մեծ ազդեցություն է թողնում աղքատների վրա: Տարածված է նաև ամանձնահատուկ իրավունքներով և շահերով օժտված ազդեցիկ քաղաքական ու գործարար նեղ շրջանակների կողմից պետական իշխանության «գրավման» երևույթը: Նրանք քաղաքականությունը չափում են այնպես, որպեսզի այն ծառայի իրենց շահերին, ինչը շատ հաճախ թանկ է նստում ամբողջ հասարակության վրա: Այդ նեղ շրջանակին հաջողվում է սահմանափակել մրցակցությունը և տնտեսական իշխանությունը սեփական ձեռքերում կենտրոնացնել այնպիսի մեխանիզմների միջոցով, ինչպիսիք են հատուկ թույլտվություններ տալը և սեփական մենաշնորհային վիճակի օգտագործումը: Հիշատակված շրջանակները խաթարում են պետական ինստիտուտները և կասեցնում հասարակության շահերին ծառայող վերափոխումների իրականացումը:

Անհավասարության պատճառ է նաև կոռուպցիայի և պետության «գրավման» արդյունքում տնտեսության օրինակյան (ֆորմալ) հստակաձևում աշխատավարձի վճարման համակարգի քայքայման ու նոր աշխատատեղերի ստեղծման և եկամուտների ստացման հնարավորությունների անհետացումը: Հին աշխատատեղերում

աշխատավարձի վճարման համակարգը քայքայվել է կամ էլ աշխատավարձ ընդհանրապես չի վճարվում, իսկ աշխատանք ստանալու նոր ֆորմալ (ձևական) բարեխառն պայմանները ի չիք են դարձվում մրցունակ շուկաների բացակայության և կոռուպցիայի համընդհանուր տարածման պատճառով: Բնակչության իմասական զանգվածը, բացառությամբ արտոնյալ վիճակում գտնվող անձանց մի փոքր թվի, սովորաբար «գամված» է այս կամ այն աշխատատեղին, որտեղ վճարվում է ցածր աշխատավարձ (կամ շատ հաճախ տարիներ շարունակ ընդհանրապես չի վճարվում): Որպեսզի մի կերպ ծայրը ծայրին հասցնեն, մարդիկ լրացնում են իրենց եկամուտները ինքնուրույն գրավածության տարբեր ձևերով: Որպես մանր սեփականատեր նրանց զգալի մասն աշխատում է սեփական տնամերձ փոքրիկ հողակտորով՝ լոկ նրա համար, որ ուտելիք հայթայթի: ԱՊՂ ամբողջ տարածքում եկամուտները, որոնք ստացվել են նման փոքր տնամերձ հողակտորներից և բանջարանոցներից, կազմել են տնային տնտեսությունների ընդհանուր եկամուտների 40-70%-ը: Անհրաժեշտ կապերի ակայությունը և ոչ ֆորմալ շրջանակներ ներթափանցելու, ինչպես նաև վճարելու հնարավորությունը աշխատանք ստանալու ու ծառայողական աստիճանով վեր բարձրանալու գրավական են: Նման իրավիճակը բերեց անհավասարության նշանակալի աճի:

Ժամանակակից տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսական քաղաքականության իմնական սկզբունքների կազմում, բացի եկամուտների արդյունավետ և արդար բաշխման մտտեցումից, ավելացվում է նաև կայունության սկզբունքը, որի բաղկացուցիչներն են ինֆլացիայի, գործազրկության և տնտեսական աճի կայուն տեմպերը:

Իրականում կայունությունը կարող է խաթարվել եթե տնտեսական աճի բարձր տեմպերից հետո սկսվում է նրա տեմպերի դանդաղում, այնուհետև՝ արտադրության ճգնաժամ: Կայունության ապահովման համար անհրաժեշտ է ոչ թե արագ աճ, այլ տնտեսական աճի տեմպերի կայուն մեծացում, ինչն իր հերթին ներառում է ինչպես որոշ ճյուղերի տեխնիկական առաջընթաց, այնպես էլ տնտեսության հավասարակշռված աճ և, ելնելով վերջնական պահանջարկի կառուցվածքի դինամիկայից, լրիվ գրավածություն ապահովող ճյուղերի զարգացում: Հասկանալի է, որ դեպ

¹ World Bank, 2000c, Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate, Washington, D.C.

քերի այսպիսի ընթացքի պարագայում կապահովվի նաև ազգային արժույթի կայունությունը:

Այսպիսով, սոցիալ-տնտեսական զարգացման կայունության արդյունավետ ազգային ռազմավարությունն այնպիսի միջոցառումների համակարգ է, որն այսպիսով է վերջնական արդյունքի աճի տեմպերի կայուն զարգացում, քաղաքացիների համար սպասման օպտիմալ կառուցվածք, ցածր ինֆլյացիա և եկամտատների արդար բաշխում:

Կլիմայի, շրջակա միջավայրի, բնական ռեսուրսների տեղաբաշխման առանձնահատկությունները, որոնք սահմանափակում են արտադրության գործոնների շարժունությունը, որոշում են երկրի ներքին (ազգային) շուկայի և միջազգային փոխանակության միջև գոյություն ունեցող տարբերությունները:

Ցանկացած պետություն ձգտում է միջազգային փոխանակությունից ստանալ առավելագույն արդյունք: Պատմական փորձը վկայում է, որ տարբեր պետությունների անհամաչափ զարգացման պայմաններում տնտեսական կապերում առավել զարգացած երկիրը ձգտում է խոչընդոտել առավել թույլ գործընկերների առջավոր ճյուղերի զարգացումը՝ դրանով պահպանելով իր էժան հումքի արդյունքները և պատրաստի արտադրանքի իրացման շուկաները: Աշխատանքի միջազգային բաժանման գոյություն ունեցող կարգը պահպանելու համար տնտեսապես զարգացած երկիրը խրախուսում է առավել հետամնաց երկրներին հեռանելու ազատ միջազգային առևտրի սկզբունքին, միաժամանակ մտածելով նաև ուժեղ մրցակիցներից սեփական շուկայի պաշտպանության մասին: Եվ ընդհակառակը, տնտեսապես թույլ զարգացած երկիրը, փորձելով պահպանել ոչ մրցունակ արտադրության ճյուղերը, որոնք այսպիսովում են արդյունավետ ազգային ռազմավարության իրականացում, հայտարարում է հովանավորություն՝ միաժամանակ պահպանելով ազատ առևտրի սկզբունքը այն ապրանքների (ծառայությունների) համար, որոնց ներմուծումը կրա համար շահավետ է:

Ինչպես տեսնում ենք, ազգային շուկայի բացության կամ պաշտպանության խելամիտ մակարդակը կախված է ազգային ռազմավարությունից, մինչդեռ այսօր ազգային շահերի պաշտպանության ապահովումը հնարավոր է միայն քաղաքակիրթ ճանա-

պարիով՝ բանակցությունների միջոցով:

ՏԱ բնորոշումը և կառուցվածքը: Որպեսզի հնարավոր լինի իրականացնել և ապահովել ազգային շահերի պաշտպանությունը, այսինքն՝ լուծել ազգային անվտանգության հիմնահանդիքը, անհրաժեշտ է ունենալ «նյութական» ապահովվածություն: Եվ հենց այստեղ է, որ ընդգծվում է ՏԱ խնդրի կարևորությունը: Փաստորեն, ՏԱ-ն ազգային անվտանգության «նյութական» մասն է: Հետևաբար, ազգային անվտանգության հիմնահանդիք հանդիսացող ազգային շահերի մեջ զգալի տեղ են զբաղեցնում տնտեսական շահերը: Որպես վերջինիս վկայություն կարող ենք նշել ազգային և տնտեսաքաղաքական պայքարների հիմք հանդիսացող տնտեսական շարժառիթները: Այդպիսի շարժառիթներ են ռեսուրսների սահմանափակությունը և տարբեր երկրների՝ դրանցով ապահովվածության անհավասարությունը, արտադրության և սպասման բնագավառներում մրցակցության գործուղ. մյ երկրի մրցունակության աճը մյուսների կողմից դիտարկվում է որպես իրական վտանգ իրենց ազգային շահերին:

Հաջորդ ներթափանցումը, որն անարգել կատարվում է դեպի ներպետական տարածություն, իրականացնում է ժողովրդավարության լոկոմոտիվի՝ ազատ շուկայի միջոցով: Այդ հարթությունում, Հայաստանի տնտեսությունը համաշխարհային տնտեսության ինտեգրելու և ինտեգրելու անվան տակ, հաճախ «յուրացվում» են տնտեսական ռեսուրսները, ինչի արդյունքում էլ սահմանափակվում է պետության տնտեսական ազատության աստիճանը՝ անկախությունը: Որոշ դեպքերում տնտեսական վտանգի ազդեցիկությունը գերկարևորվում է ռազմաքաղաքականից: Եվ, միակզամայն իրավացիորեն, քանզի տնտեսական անկախության կրուտստն արագորեն հանգեցնում է քաղաքական անկախության կրուտսին: Եվ դա այն պատճառով, որ ֆինանսական-տնտեսական ռեսուրսները քաղաքական իշխանության էական ռեսուրսներից են, ինչպես նաև՝ տնտեսական համակարգը քաղաքական համակարգի համար բազիսային նշանակություն ունի¹:

¹ Մ.Մաքայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էություն, ձևություն, ստացմաներթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 38:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսական անվտանգությունը սահմանվում է որպես «տնտեսության և իշխանության ինտիտուտների իրավիճակ, որի դեպքում ապահովվում են ազգային շահերի երաշխավորված պաշտպանությունը, քաղաքականության սցեխլանկան ուղղվածությունը, բավականաչափ պաշտպանական ներուժ՝ նույնիսկ ներքին և արտաքին գործընթացների ոչ նպաստավոր զարգացման պայմաններում»:

Պրոֆեսոր Հ.Ղուշյանի կարծիքով, ՏՄ նման սահմանումը միակողմանի է մեկնարանում տնտեսության զարգացման նպատակները և չի արտահայտում ընդլայնված վերարտադրության բոլոր կողմերը, խնդիրները: Տնտեսական զարգացման առաջնային խնդիրը ազգային շահերի ապահովումն է: Մակայն դա միակը չէ: Կարևոր նպատակ է հասարակության և նրա յուրաքանչյուր անդամի բնականոն գործունեության ապահովումը: Ուստի, ՏՄ-ն այն պայմանների առկայությունն է, որոնք ապահովում են հասարակության և նրա անդամների բնականոն գործունեությունը, նյութական և հոգևոր ապահովվածությունը, ֆիզիկական պաշտպանվածությունը և այդ ամենի անընդմեջ բարելավումը²:

ՏՄ հիմնախնդիրն ունի ուսումնասիրության իր առանձին օբյեկտը՝ երկրի տնտեսությունը, ինչպես նաև այնպիսի օբյեկտներ՝ ռազմական, սցեխլական, քաղաքական և այլն, որոնք կապվում են ՏՄ հիմնական օբյեկտի հետ: Այդ իսկ պատճառով ՏՄ-ն աներաժեշտ է դիտարկել տնտեսական ոլորտում՝ արտաքին և ներքին խնդիրների, ինչպես նաև այնպիսի խնդիրների տեսանկյունից, որոնք հատվում են տնտեսական ոլորտի հետ: Այդպիսիք են ռազմատնտեսական ոլորտը, գիտատեխնիկական և մտավոր ներուժի պաշտպանությունը, հասարակական անվտանգության ոլորտը (սովետային տնտեսությունը, կաշառակերությունը և կազմակերպված հանցագործությունը տնտեսությունում, տնտեսական խաբությունները և այլն), տնտեսության և բնության փոխազդեցության ոլորտը և այլն:

ՏՄ օբյեկտը ոչ միայն պետության տնտեսական համակարգն

է, այլ նաև հասարակությունն իր կառույցներով, հաստատություններով, կազմակերպություններով և անձը:

ՏՄ սուբյեկտ են նախարարությունները, կոմիտեները, վարչությունները, մարզպետարանները, մարսային և հարկային ծառայությունները, բանկերը, բորսաները, հիմնադրամներն ու ապահովագրական կազմակերպությունները և այն բոլոր կառույցները, որոնց գործունեության միջոցով ապահովվում է տնտեսական անվտանգությունը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ազգային ՏՄ-ն բավական լայն հասկացություն է և հնարավոր չէ այն բնութագրել մեկ սահմանման միջոցով, նպատակահարմար է տալ դրա մի քանի սահմանումներ: ՏՄ-ն

- ուժերի և միջոցների համախմբություն է, որն ընդունակ է հակազդել պետության (որպես համակարգի) և նրա մասնակիցների տնտեսական շահերի սպառնալիքներին,
- գործընթաց է, որն ուղղված է պետության (որպես համակարգի) տնտեսական մեխանիզմի գործունեությունը՝ փոփոխվող պայմաններում, զարգացման հիմնական նպատակներին անընդհատ համապատասխանեցնելուն,
- տնտեսության ընդունակությունն է համապատասխան կերպով դիմակայել ներքին և արտաքին բացասական ազդեցություն ունեցող գործոններին՝ ինքնապահպանման և հետագա զարգացման նպատակով,
- որոշակի գործողությունների իրականացման հնարավորություն է, որոնք ուղղված են կոնկրետ ժամանակահատվածի համար սահմանված նպատակներին հասնելուն,
- տնտեսական պաշտպանվածությունն է ներքին և արտաքին սպառնալիքներից, ինչը թույլ է տալիս հուսալիորեն պահպանել ն արդյունավետ օգտագործել շախտատանքային, նյութական, բնական և ֆինանսական հնարավորությունները:

Ակադեմիկոս Լ.Աբալկինի սահմանմամբ՝ ՏՄ-ն պայմանների և գործոնների այնպիսի ամբողջություն է, որն ապահովում է ազգային տնտեսության անկախությունը, կայունությունը և մշտապես

¹ Экономическая безопасность (производство, финансы, банки), под ред. академика Б.К. Сеичагова, М., 1988г., стр. 12.

² Հ.Ղուշյան, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2000, N 3, էջ 17:

նորացման ու կատարելագործման ունակությունը¹։ Ե.Բուխովայի համոզմամբ՝ ՏՄ-ն տնտեսության կողմից ազգային և միջազգային մակարդակներում հասարակության պահանջմունքների արդյունավետ բավարարման ապահովման կարողությունն է²։

Այսպիսով, ՏՄ-ն պետության (որպես համակարգի) այն վիճակն է, երբ ձևավորվող ազգային տնտեսության համատեքստում ապահովված են անհատի, հասարակության և պետության նվազագույն տնտեսական շահերի և պահանջմունքների իրացումը և բավարարումը՝ անգամ բացասական գործոնների միաժամանակյա և միևնույն ուղղությամբ ազդեցության պայմաններում։

ՏՄ գաղափարի զարգացման ընթացքում փոխվել են նաև դրա սահմանումները։ Մեր օրինակում յուրաքանչյուր երկրի ՏՄ-ն սահմանվում է յուրաքանչյուր երկրի ազգային շահերից ելնելով և կախված է բազմաթիվ գործոններից։ Դրանց մեջ կարևորվում են ամեն մի երկրի զարգացածության աստիճանը և հզորությունը։ Մեր կողմից առաջարկվում է ՀՀ ՏՄ հետևյալ սահմանումը։

ՏՄ-ն երկրի տնտեսության այն վիճակն է, երբ ազգային շահերի իրականացումը երաշխավորող որոշակի թվով կենսականորեն կարևոր տնտեսական ոլորտներում ապահովվում է անհատի, պետության և հասարակության անընդմեջ, երկարատև ու նպատակաուղղված այնպիսի առաջընթաց, որի ղեկավար ազգային տնտեսությանը սպասուսկիքների առաջացման հավանականությունը և ազդեցության չափը դառնում են նվազագույն։

Նկատվում է օրինաչափություն. որքան բարձր է երկրի զարգացածության աստիճանը, այնքան ավելի մեծ է ՏՄ ապահովման նպատակով ռազմական ուժի կիրառման հավիճածությունը մյուս երկրների հանդեպ։ Այսպես, եթե զարգացող երկրներում ՏՄ-ն ապահովված է սոցիալական խնդիրների լուծման պարագայում, ապա գերտերություններում բացահայտորեն ընդգծվում է ռազմական ուժի կիրառման հնարավորությունը ՏՄ ապահովման նպատակով։

Անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների ՏՄ-ն ունի

որոշակի առանձնահատկություններ, որոնք դրսևորվում են հետևյալ ուղղություններով՝ սպառող և սպասարկող երկրի վերածվելու վտանգը, նորագույն տեխնոլոգիաների վրա հիմնված արտադրությունների կանխարգելումը, բնակչության և, հատկապես, մտավոր ներուժի արտահոսքը, բնական ռեսուրսների անխնայ օգտագործումը, ՀՆԱ նկատմամբ արտաքին պարտքի տեսակարար կշռի մեծացումը, կցորդային տնտեսական համակարգի կարգավիճակի առկայությունը, գիտական և կրթական համակարգերի փլուզումը։ Հշված վտանգներն առկա են նաև Հայաստանի համար։

Ազգային ՏՄ էությունը տնտեսության զարգացման այնպիսի ապահովման մեջ է, որը նպատակ ունի բնական, աշխատանքային և մյուս ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման պայմաններում առավելագույն բավարարել հանրապետության քաղաքացիների սոցիալական և տնտեսական պահանջները։

ՏՄ-ն, իր հերթին, որպես հարաբերությունների համախմբություն, ունի բավական բարդ ներքին կառուցվածք, որի երեք հիմնական բաղադրատարրերն են.

- **տնտեսական անկախությունը**, որը, սակայն, արդի համաշխարհային տնտեսությունում բացարձակ բնույթ չի կրում։ Աշխատանքի միջազգային բաժանումը ազգային տնտեսությունները դարձնում է միմյանցից փոխկախված³։ Այս պայմաններում ՏՄ-ն նշանակում է ազգային ռեսուրսների նկատմամբ պետության վերահսկողություն, արտադրության, արդյունավետության և որակի այնպիսի մակարդակի ձեռքբերում, որը կապահովի երկրի մրցունակությունը և հնարավորություն կտա դառնալ համաշխարհային առևտրի մասնակից, ազգային տնտեսության **կայունությունը**, որը ենթադրում է սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանվածություն, ձեռնարկատիրության ակտիվության համար կայուն պայմանների և երաշխիքների ստեղծում, եկամուտների բաշխման

¹ Абалкин Л., Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение, Вопросы экономики, N12, 1994, с. 8.

² Бухвальд Е., Головацкая К., Лазуренко С., Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии, показатели, Вопросы экономики, N12, 1999, с. 27.

³ Ավելի մանրամասն տե՛ս Աշոտ Մարկոսյան, Դավիթ Հախվերդյան, Գրիգոր Լազարյան, Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում գրքի (եր., «ԱՈՏ», 2002) «Աշխատանքի միջազգային բաժանումը որպես միջազգային տնտեսական հարաբերությունների օջեկետիվ հիմք» մասում, էջ 15-31։

խիստ անհամաչափությունների կանխում, որը սոցիալական ցնցումների պատճառ կարող է դառնալ,

- տնտեսության *ինքնագարգացման և առաջընթացի ընդունակությունը*, որն առավել կարևոր է ներկայիս դինամիկ զարգացող աշխարհում: Մա ենթադրում է ներդրումների և նորամուծությունների բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորում, արտադրության անընդհատ արդիականացում, աշխատողների մասնագիտական կարողությունների շարունակական կատարելագործում և այլն:

Արդյունաբերական զարգացած երկրներում SU հասկացությունը ենթադրում է համաշխարհային շուկայում ազգային տնտեսության և նրա ճյուղերի մրցունակություն, որը համաշխարհային տնտեսության բազմաբնույթ դրսևորումներում կարևոր նախապայման է երկրի ազատ շուկայական տնտեսության գործունեության և զարգացման համար: Շուկայական մրցակցության պայմաններում գործող աշխատանքի միջազգային բաժանման մասնակից ազատական տնտեսությունների համար SU-ն, փաստորեն, հանդիս է այդ մրցակցության ընթացիկ ռիսկերին և վտանգներին համապատասխան արձագանքներ գտնելու միջոցներին և եղանակներին:

Այս տեսանկյունից SU ռազմավարությունն ընդգրկում է երբեք և արտաքին սպառնալիքների բնութագրումը՝ որպես պայմանների և գործոնների համախումբ, որոնք վտանգ են առաջացնում պետության, հասարակության և անձի կենսականորեն կարևոր տնտեսական շահերի համար, տնտեսության վիճակը բնութագրող չափորոշիչների և չափանիշների սահմանումը, որոնք կապահովեն SU և երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի ապահովման այնպիսի մեխանիզմ, որը հիմնված է պետական իշխանության բոլոր մարմինների համագործակցության վրա:

Գործնականում SU պետական ռազմավարությունը պետք է իրագործվի կոնկրետ միջոցառումների, մեխանիզմների համակարգի միջոցով, որոնք սահմանվում են որակական և քանակական ցուցանիշների և չափանիշների հիման վրա: Այդպիսի համա-

կարգը կազմում է տնտեսական քաղաքականության հիմքը և հիմնական բովանդակությունը:

SU-ն ապահովվում է ինչպես զուտ տնտեսական մեթոդներով և մեխանիզմներով, այնպես էլ ոչ տնտեսական բնույթի մեթոդների միջոցով՝ քաղաքական, ռազմական, դիվանագիտական, գաղտնիքների պաշտպանության և այլն:

Նշվեց, որ SU-ն, լինելով ազգային անվտանգության բաղկացուցիչ մաս, կոչված է ապահովելու ազգային անվտանգության պաշտպանությունը: Այս ավելի զերակայելի նպատակին հասնելու համար սկզբում պետք է ապահովել SU խնդիր հանդիսացող տնտեսական նպատակների իրականացումը:

Որպես տնտեսական նպատակներ կարող են սահմանվել երկրի մրցունակության ապահովումը, տնտեսական աճը, լրիվ զբաղվածությունը, գների կայուն մակարդակը, եկամուտների արդարացի բաշխումն ու վերաբաշխումը, մենաշնորհային ոլորտի կառավարելիությունն ու արդյունավետությունը և այլն: Այլ կերպ նշված տարբեր նպատակներն ուղղված են ապահովելու SU հիմնական նպատակը՝ կայուն և զարգացող տնտեսությունը: Մակայն այս նպատակի իրականացումը տեղի է ունենում արտաքին և ներքին, բնական կամ կանխամտածված իմր ունեցող սպառնալիքների ուղեկցությամբ: Ուստի, պետության կողմից պետք է մշակվեն որոշակի մեթոդներ և մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան նշված սպառնալիքների առկայության պայմաններում իրականացնել SU հիմնական նպատակները:

SU էությունը բացահայտվում է անվտանգություն բառի միջոցով: Եթե կա անվտանգությունն ապահովելու խնդիր, ապա գոյություն ունեն առողջ տնտեսությանը վնաս հասցնող սպառնալիքներ կամ այդպիսի վիճակին հասնելու խոչընդոտներ: SU բովանդակությունը և էությունը այդ սպառնալիքների և խոչընդոտների վերացումն է կամ նրանց ազդեցության նվազեցումը:

SU-ն, ինչպես և անվտանգությունը լայն հասկացությամբ, կարելի է բաժանել միջազգային (զլրբալ և տարածաշրջանային) և ազգային SU-ների:

Միջազգային SU-ն միջազգային կառույցների կողմից պայմանագրերով կամ այլ միջոցներով ստեղծված միջազգային այնպի-

սի իրավիճակ է, որի դեպքում յուրաքանչյուր երկրի համար ապահովված են սոցիալական և տնտեսական զարգացման ռազմավարության ազատ ընտրության հնարավորությունները, բացառվում է տնտեսական այս կամ այն արգելքների և սահմանափակումների կիրառումը:

Միջազգային ՏԱ լիակատար ապահովումը կարելի է իրականացնել զարգացման տարբեր մոտեցումների և մոդելների միջոցով: Հարկավոր է հրաժարվել այն սկզբունքից, երբ որևէ ազգի բարեկեցության լավացումը կատարվում է մեկ այլ ազգի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վատթարացման հաշվին: Պետք է ընտրել զարգացման այն մոդելը, երբ արտասահմանյան երկրների հետ համագործակցության միջոցով երկար ժամկետում շահում է նաև յուրաքանչյուր ազգային տնտեսությունը:

Միջազգային ՏԱ ապահովման, կայունության և տնտեսական զարգացման, կանխատեսելիության անհրաժեշտությունը, բնակարար, ավելի կարևոր է տնտեսագետ թույլ զարգացած երկրների համար: Այնուամենայնիվ, միջազգային ՏԱ հարցում հետաքրքրված են բոլոր երկրները, այդ թվում նաև ամենազարգացածները: Զարգացող երկրների համար միջազգային ՏԱ ապահովումը կարող է դառնալ տնտեսական հետամնացությունից դուրս գալու նյութական հիմք և երաշխիք:

Ազգային ՏԱ-ն տնտեսական կառուցողի է, որը տնտեսությունը կառավարող պետական մարմինների կողմից մշակվող և իրականացվող քաղաքականության հիմնական բաղադրիչը պետք է լինի: Այս հասկացությունը, որը լավ ծանոթ է արևմտյան երկրների կառավարող մարմիններին, բավականին լայն մեկնաբանություն ունի: Այսպես, ազգային ՏԱ-ն կարելի է մեկնաբանել որպես տնտեսության այնպիսի վիճակ, երբ ազգը (պետության միջոցով) կարող է ինքնուրույն, առանց արտաքին ճնշման և ներգործության որոշել իր տնտեսական զարգացման ուղիները և ձևերը: ՏԱ-ն կարելի է մեկնաբանել որպես տնտեսագիտության և քաղաքագիտության սինթեզված ձև, որը սերտորեն կապված է տնտեսական ակախության, կայունության, տնտեսական ճնշման, ազդեցիայի, տնտեսական քաղաքականության հասկացությունների հետ:

Եթե ավելի ընդհանրացնենք ազգային ՏԱ էությունը, ապա կարելի է ասել, որ *ազգային ՏԱ-ն* տնտեսության այնպիսի վիճակ է, երբ ներքին և արտաքին, բնական կամ կանխատեսված սպառնալիքները որոշակի մեթոդների և մեխանիզմների միջոցով հնարավոր է չեզոքացնել կամ կասեցնել՝ ապահովելով ազգային տնտեսության կայունությունն ու զարգացումը:

Պրոֆեսոր Հ.Ղուշյանի կարծիքով, տնտեսական անվտանգության հիմնական բաղադրիչների վերաբրտադրությանը հասցվեց այնպիսի հարված, որի արդյունքում երրորդ հազարամյակի շեմին ՀՀ տնտեսության մեջ ի հայտ եկան ծայրահեղ արատներ.

- տնտեսության կառուցվածքային ձևախեղման խորացում,
- ներդրումային և նորամուծական ակտիվության անկում,
- երկրում պահանջարկի բավարարման համար ներմուծման գերակայություն,
- արտաքին պարտքի ավելացում և այդ միջոցների օգտագործում ոչ իրական հատվածում,
- ստվերային տնտեսության մասշտաբների անսխալադեպ աճ¹:

Մեր հանրապետությունում տնտեսական վերելքի և անվտանգության ապահովման հիմնական գործոնները կարելի է դասակարգել յոթ խմբերի.

1. տնտեսության պետական կարգավորման դերի ուժեղացման,
2. տնտեսական ակտիվության ապահովման,
3. արտադրության միջոցների մասնավորեցման համակարգի կառարելազորման,
4. ազգային խնայողության և իրական ներդրումների խթանման,
5. արտաքին հարաբերությունների խորացման և ուժեղացման,
6. բնակչության սոցիալական ապահովման,
7. բնական աղետների հաղթահարման գործոններ:

¹ Հ.Ղուշյան, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցեր, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2000, N 3, էջ 23:

Անվտանգության հաղթահարման գործոնների ազդեցությունն իրական դարձնելու համար պահանջվում են համապետական համալիր միջոցառումներ, որոնք պետք է դառնան ՀՀ կառավարության տնտեսական բաղաբաղկանության ռազմավարական ուղղությունները: Դրանք ներկայացված են *գծակար 1.5-ում*¹:

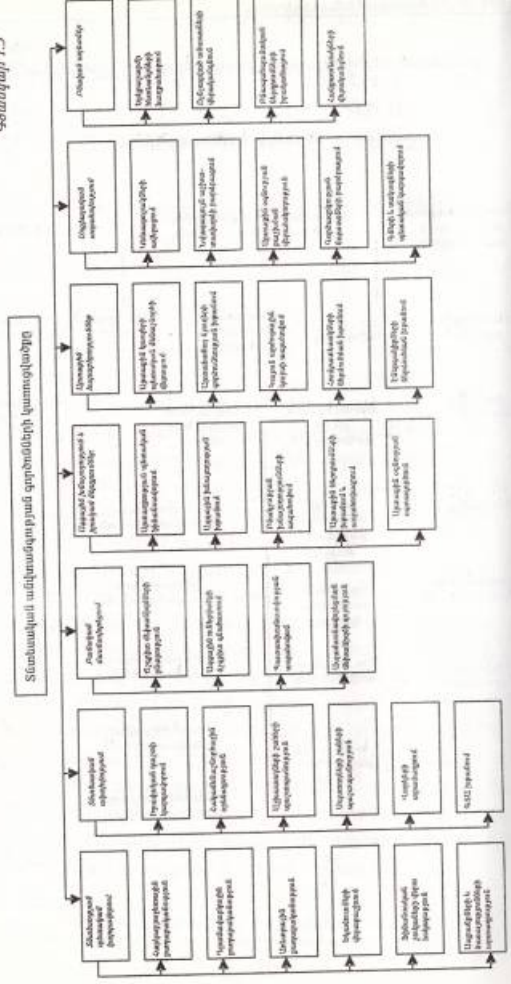
SU համակարգի կազմակերպական կառուցվածքի էությունն ավելի լավ պատկերացնելու համար կազմենք բլոկ-սխեմնա (տե՛ս *գծակար 1.6*), որը կբացահայտի նրա ներքին բովանդակությունը:

Բլոկ-սխեման բաղկացած է երեք հիմնական մասերից: Եթե կանվտանգության ապահովման խնդիր, որոնք խախտում են տնտեսության անվտանգ վիճակը: Այդ պատճառով առաջին բլոկն ընդգրկում է սպառնալիքների հիմնական աղբյուրները: Երկրորդ բլոկում ցույց է տրված այն, որ եթե զոյություն ունեն սպառնալիքներ, որոնք խախտում են տնտեսության անվտանգ վիճակը, ապա անհրաժեշտ է ունենալ անվտանգությունն ապահովելու մեխանիզմներ:

Ազգային SU էությունն ավելի պարզ բնութագրելու համար ավելացնենք, որ այն բացահայտվում է որոշակի ցուցանիշների համակարգի միջոցով և SU ապահովման համար կարևոր է ոչ թե այդ ցուցանիշների առկայությունը, այլ նրանց շեմային մեծությունները, որոնք ընդունվում են որպես յուրատեսակ ինդիկատորներ: Այդ մեծությունները թույլատրելի սահմանների այն մակարդակներն են, որոնցից շեղվելու դեպքում լուրջ խոչընդոտներ են առաջանում վերարտադրության տարբեր բաղադրիչների նորմալ գարգացման համար և SU ապարեգում հանգեցնում են բացասական, կործանարար միտումների ձևավորման: Ավելացնենք նաև, որ այդ չափանիշների թույլատրելի սահմանները հաստատուն մեծություններ չեն և կարող են փոփոխվել ժամանակի ընթացքում:

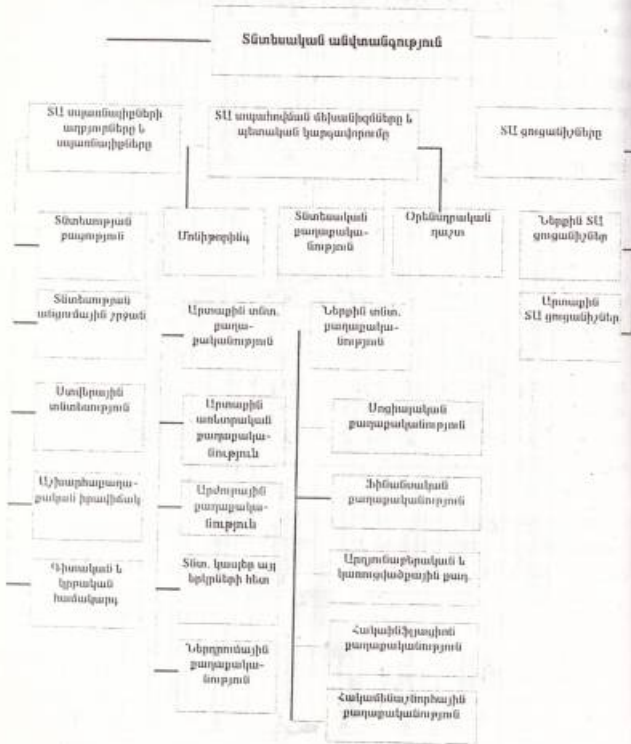
¹ Նույն տեղում, էջ 23:

Գծակար 1.5

Գծանկար 1.6

Տնտեսական անվտանգության կազմակերպական կառուցվածքը

ԳԼՈՒԽ II. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԱԳՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

2.1. SU գույցանիշների շեմային մեծությունները

Տնտեսագիտական գրականության մեջ SU գույցանիշների առավելագույն սահմանները՝ խմբավորվում են ըստ տնտեսության ոլորտների:

Առաջին խումբը միավորում է ազգային արտադրության զարգացման մակարդակը, երկրորդ խումբը՝ ֆինանսական և դրամավարկային իրավիճակը բնութագրող գույցանիշները:

SU ռազմավարության մշակման ժամանակ կարևոր է հաշվի առնել SU այնպիսի կազմակերպական մոտեցումներ, ինչպիսիք են տեղային և գլոբալ սկզբունքները: Տեղայնության սկզբունքը ենթադրում է այնպիսի տնտեսական պայմանների ստեղծում, որոնք կարող են հակազդել ծագող տնտեսական վտանգավոր գործընթացների և խթանել նրանց զարգացումը, իսկ գլոբալության սկզբունքը գործածվում է լոկալության սկզբունքի խախտման ժամանակ և ենթադրում է հետևանքների դեմ պայքարի լայնածավալ կազմակերպական միջոցառումների ստեղծում և դրանց իրականացում:

Ֆունկցիոնալ կողմնորոշվածության տեսանկյունից SU-ն կարող է մասնատվել ներքին և արտաքին տնտեսական պաշտպանողական մեխանիզմների: Արտաքին տնտեսական մեխանիզմը, որը վերաբերում է աստիճանակարգման առավել բարձր մակարդակի, քան ներքին տնտեսական մեխանիզմը, ենթադրում է տնտեսական համակարգի անվտանգության պայմանների ստեղծում: Կապը ներքին տնտեսական մեխանիզմի հետ իրականացվում է պետական բյուջեի միջոցներով: Այն պատասխանատվություն է կրում կայուն տնտեսական իրավիճակի ապահովման համար:

¹ Հաճախ դրանք փոխարեն օգտագործվում են «շեմային» կամ «սահմանային» եզրերը, ուստի, հետագա շարադրանքում մենք դրանք կօգտագործենք որպես հունսիշներ:

Հայաստանի Հանրապետությունը, ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն հռչակվելուց հետո, ինքնուրույն պետք է լուծեր գոյատևման, կայացման, զարգացման և մի շարք այլ կենսականորեն կարևոր խնդիրներ: Այս կարգի խնդիրների հաղթահարման համար անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել ազգային տնտեսական շահերից բխող նպատակաուղղված և հետևողական տնտեսական քաղաքականություն, որի հիմքը և հաջողության գրավականը որոշակի թվով կենսականորեն կարևոր ոլորտների անվերապահ ապահովումն է պետության կողմից: Նախկին խորհրդային հանրապետությունների շուկայական տնտեսության անցումը, թերևս, ամենածանր ազդեցություններով է ընթանում նաև մեր հանրապետությունում, ինչը պայմանավորված է տարբեր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով: Մակայն ամենակարևոր փաստը և, թերևս, ՀՀ ՏԱ թիվ մեկ սպառնալիքը հանրապետության բնակչության թվաքանակի աննախադեպ նվազումն է վերափոխումների արդյունքում: Ըստ տարբեր հետազոտողների գնահատականների՝ անկախացումից հետո հանրապետությունից արտագաղթողների թիվը տատանվում է 600 հազ.-ից մինչև ավելի քան 1250 հազ. մարդ¹, իսկ 2001թ. մարդահամարի արդյունքներով ՀՀ-ում առկա բնակչությունը կազմել է 3003 հազ. մարդ², որը մինչ այդ ներկայացվող պաշտոնական տվյալներից փոքր է 800 հազարով: Ստացվում է, որ հանրապետության տնտեսությունն ի վիճակի չեղավ դիմակայել տարաբնույթ ներքին և արտաքին սպառնալիքներին, ինչի արդյունքում անհատի բարեկեցության բարելավման նպատակով իրականացվող վերափոխումները բնակչությանը ստիպեցին գնալ վաճառքար հեռանալ հանրապետությունից՝ նվազեցնելով երկրի հիմնական ռեսուրսի՝ որակյալ աշխատուժի ներուժը:

ՀՀ ՏԱ ակտիվման բարդությունները սկսվում են աշխարհաքաղաքական անբարենպաստ դիրքից և ռազմավարական նշանա-

կության բնական ռեսուրսներով ապահովվածության ցածր աստիճանից: Մակայն այս բարդությունները չպետք է պատճառ հանդիսանան, որ դարեր շարունակ գոյատևած հայ ժողովուրդը ներկայիս տնտեսական խնդիրների պատճառով նոր փորձության ենթարկվի:

Տեղի է ունենում բնակչության եկամուտների շատ արագ կենտրոնացում բարձր եկամուտներ ունեցող բնակչության ձեռքում: Այսպես, 1991թ. բարձր եկամուտներ ունեցող բնակչության 20%-ի եկամուտները գերազանցում էին ցածր եկամուտներ ունեցող բնակչության 20%-ի եկամուտները՝ 6,4 անգամ, 1992թ.³ 7,2, 1993թ.⁴ 9,0, 1994թ.⁵ 20,6, 1995թ.⁶ 27 և 1999թ.⁷ 32 անգամ: Նման պայմաններում բնակչության գաղի մասը սպառման ամենօրյա սպառանքների նկատմամբ պահանջարկ չի ցուցաբերում, ուստի գների կայունությունը ոչ թե սպառման առարկաների առաջարկի ավելացման, այլ բնակչության եկամուտների դեռևս խիստ ցածր մակարդակի արդյունք է:

Հենց այս բարդությունների հաղթահարման և հանրապետության բնակչության գոյատևման ու զարգացման խնդիրն է արդիական դարձնում ՀՀ ՏԱ ակտիվման հնարավորությունների ուսումնասիրությունը, քանի որ յուրաքանչյուր խնդրի լուծումն ավելի դյուրին է լինում դրա տնտեսական բաղադրիչի ապահովվածության պայմաններում:

Մեր հետազոտության հիմնական նպատակն է՝ միջազգային փորձի ուսումնասիրման հիման վրա և ՀՀ առանձնահատկություններից ելնելով՝ ՀՀ տնտեսության յուրաքանչյուր հատվածի կենսականորեն կարևոր ոլորտները բնութագրող որոշակի թվով ցուցանիշների միջոցով ՀՀ ՏԱ ցուցանիշների համակարգի ձևավորումը և դրանց սահմանային կամ շեմային արժեքների որոշումը: Դա հնարավորություն կտա այդ ցուցանիշների սահմանային (շեմային) և փաստացի արժեքների տարբերության վերլուծության միջոցով բացահայտել և գնահատել ՀՀ ՏԱ սպառնալիքները, դասակարգել դրանք և առաջարկել սպառնալիքների չեզոքացման կոնկրետ ուղիներ:

¹ Վ.Ե. Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX դ. շեմին, ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտ, Եր., 2002, էջ 308, և Յու. Գրիգորյան, Ժողովրդագրական վիճակը Հայաստանում, «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», թիվ 2, 2001:

² ՀՀ 2001 թվականի մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), Եր., 2003, էջ 143:

³ Լ.Բ. Ուշյայան, ՀՀ տնտեսական ակտիվության հիմնահարցերը, Բակեր Երևանի համալսարանի, 2000, N 3, էջ 19:

Ի տարբերություն տնտեսական անվտանգության հարցի շուրջ կատարված դեռևս փոքրաթիվ հետազոտությունների, մեր ուսումնասիրությունն առանձնանում է գործնական կիրառության առավել լայն հնարավորություններով: ՏՄ առաջարկվող ցուցանիշները, մեր կարծիքով, ներառում են հանրապետության տնտեսության առանցքային, կենսականորեն կարևոր ոլորտները ՏՄ տեսանկյունից, ինչը որոշակիացնում է ՀՀ տնտեսական ռազմավարության մշակման առաջնահերթ և հիմնական խնդիրների շրջանակները, իսկ տնտեսական քաղաքականության իրականացման ժամանակ ցուցանիշների համար առաջարկվող սահմանային (շեմային) արժեքները հնարավորություն են տալիս, փաստացի արժեքների հետ համեմատելու միջոցով, գնահատել փոփոխությունները և անհրաժեշտ միջոցառումներ իրականացնել: Հետազոտության ընթացքում մշակված մեթոդաբանության օգուտյամբ բավականաչափ հստակություն կարելի է որոշել ՀՀ ՏՄ սպասելիքները: Երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ներկա փուլին բնորոշ սպասելիքների վերացման ուղղությամբ մեր կողմից կատարված առաջարկությունները և ուղիները կարող են գործնականում կիրառվել համապատասխան պետական կառույցների կողմից:

Հետազոտության մեջ օգտագործված մեթոդաբանության միջոցով հնարավոր է բացահայտել նաև այն նոր սպասելիքները, որոնք կառաջանան հետագա տարիներին և որոշել դրանց սահմանային (շեմային) արժեքները ՀՀ ՏՄ տեսանկյունից:

Գործնական նպատակներով կարող են օգտագործվել նաև ուսումնասիրության տեսական մասն ընդհանրացնող ՏՄ հասկացության զարգացումների վերաբերյալ եզրակացությունները: Սա հատկապես կարևորվում է ՀՀ տնտեսության տարբեր ոլորտներում երկարաժամկետ ծրագրերի մշակման տեսանկյունից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ «տնտեսական անվտանգության» հիմնական տարրերի և հասկացությունների ուսումնասիրությունը մինչ այժմ ՀՀ-ում կատարված սակավաթիվ հետազոտություններում բավականաչափ խորությամբ չի ներկայացվել: Մասնավորապես, 2004թ. Ոսկավալարական և զիգային հետազոտությունների հայկական կենտրոնի կողմից իրականացվեց անվտանգության

հիմնախնդիրներին նվիրված հետազոտություն, որին մասնակցել են 50 փորձագետ և 2021 հարցվող Երևան քաղաքից ու տարբեր մարզերից (հետազոտության արդյունքները ներկայացված են *հավելված 4-ում*): Տվյալ ուսումնասիրության հիմնական ուղղվածությունը, սակայն, քաղաքական է, և մեր կողմից փորձ է արվում լրացնել ՏՄ-ին վերաբերող վերլուծությունների բացը:

ՏՄ ապահովումը պետության կարևորագույն գործառնայիններից է: Հարցով զբաղվող գիտնականների մեծամասնությունը եզրակացնում է, որ ՏՄ-ն կապահովվի, եթե միաժամանակ և ճիշտ գնահատվեն դրա երկու հիմնական տարրերը՝ խոցելիության աստիճանը և սպառնալիքի իրականացման հնարավորությունը:

Խոցելիությունն անհրաժեշտ է հասկանալ որպես գործընկերների միջև այնպիսի կախվածություն, որի դեպքում արտաքին տնտեսական հարաբերությունների վատթարացումը առաջացնում է հարմարվելու հետ կապված այնպիսի ծախսեր, որոնք տվյալ երկրի տնտեսությունն ի վիճակի չէ կրել:

Նշվեց, որ ՏՄ հասկացությունը կառավարման և կարգավորման գործընթաց է «ներմուծում» տնտեսական ցուցանիշների և չափանիշների համակարգի միջոցով:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ ՏՄ գնահատման, երաչափանիշների վերաբերյալ գոյություն ունեն էապես տարբերվող մտնեցումներ: Հատկապես մեծ տարածում են ստացել պոնֆետր Ս.Գլազկի առաջարկած ցուցանիշները¹: Համաձայն Ս.Գլազկի առաջարկած մեթոդի, որոշակի ժամանակահատվածի համար ՏՄ ցուցանիշները համեմատվում են իր կողմից առաջարկված ցուցանիշների շեմային մեծությունների հետ: Շեմային ցուցանիշների մակարդակը գերազանցելու (կամ դրանցից շեղվելու) դեպքում երկրի ՏՄ հիմնախնդիրների լուծումը դառնում է հրատապ: Այստեղ կարևոր դեր են խաղում վիճակագրական տվյալների անկայությունը և դրանց որակը: Սովորաբար, որպես ՏՄ շեմային մեծություններ կարելի է ընդունել միջին համաշխարհային ցուցանիշները: Օրինակ, ներմուծվող պարենային ապրանքների բաժինը չպետք է գե-

¹ Глязев С.Ю., Основа обеспечения экономической безопасности России – альтернативный реформационный курс, Российский экономический журнал, N1, N2, 1997.

րագանցի երկրի ապրանքային շուկայի 25%-ը, վերամշակող արդյունաբերական արտադրանքի բաժինը արտահանման մեջ չպետք է պակաս լինի 40%-ից, բարձր տեխնոլոգիաների արտադրանքը՝ ոչ պակաս թողարկվող արտադրանքի 10-15%-ից, պետության կողմից գիտության ֆինանսավորումը՝ ՆԱՄ 2%-ից և այլն¹:

Պետք է նշել նաև, որ ՏՄ-ն առավելագույնս ապահովված է, եթե բավարարված են բոլոր ցուցանիշների շեմային մեծությունները: Ավելացնենք, որ բոլոր շեմային մեծությունները գործնականում միաժամանակ կարելի է ապահովել միայն տնտեսության բարձր զարգացման պայմաններում:

Շեմային ցուցանիշների մեծությունները պետք է ուղղորդվեն, շտկվեն ժամանակի և վայրի (երկրի աշխարհագրական դիրքի) գործոններով, այլ խոսքով՝ *ai* ցուցանիշի *i*-րդ սահմանային մեծությունը ֆունկցիա է երկու փոփոխականներից ժամանակից t և երկրի տարածքից x , այսինքն՝ $ai = f(t, x)$:

Պետությունը, շեմային ցուցանիշների մեծությունները հիմնավորելուց հետո, պետք է ստեղծի մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն երկրի ՏՄ-ն: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է մշակել օրենսդրաիրավական, տնտեսական, վարչական բնույթի միջոցառումների համակիր, որի իրականացման վերջնական նպատակն այնպիսի իրավիճակների կանխումն է, երբ փաստացի և կանխատեսվող ցուցանիշ-ինդիկատորների մեծությունները շեղվում են դրանց շեմային մեծություններից անցանկալի ուղղությամբ և չափերով: Պարզ է, որ սա ահազանգ կհանդիսանա տնտեսության այս կամ այն ոլորտում կամ ճյուղում տեղի ունեցող անցանկալի երևույթները վերացնելու համար: Դրա համար անհրաժեշտ է կատարել համակարգված մոնիթորինգ՝ պարզելու համար, թե ՏՄ ցուցանիշներն ինչ որակական վիճակում են գտնվում:

ՏՄ ցուցանիշների մոնիթորինգ: Նպատակն է տնտեսական քաղաքականությունը մշակող և իրականացնող մարմիններին ժամանակին տեղեկացնել վտանգավոր իրավիճակի մասին, եթե տնտեսությունը գործում է անվտանգությանը բավարարող ցուցանիշների

շրջանակում: Իսկ եթե քաղաքականությունն ուղղված է այդ ցուցանիշներին հասնելուն, մոնիթորինգի նպատակն է վերահսկել անվտանգության ցուցանիշների տեմպերը և ուղղությունները:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ ՏՄ մոնիթորինգի նպատակն է արձանագրել իրական սպառնալիքների վերացումը կամ դրանց հավանականությունը և հակառակը:

Մոնիթորինգի կարևորությունը կարելի է նաև մեկնաբանել ժամանակային լագի տեսանկյունից: Ինչպես իրականացվող տնտեսական քաղաքականության արդյունքը երևում է որոշակի ժամանակ անց, այնպես էլ տնտեսական անկումային գործընթացները, որոնք անմիջապես արտացոլվում են տնտեսական անվտանգության ցուցանիշներում, անդրադառնում են հասարակության սոցիալական վիճակի վրա որոշակի ժամանակ հետո: Այսպիսով, մոնիթորինգը թույլ է տալիս ավելի արդյունավետ դարձնել տնտեսական քաղաքականությունը:

Զարգացող երկրների համար ընդունելի է ՏՄ և նրա ցուցանիշների հասկացությունը, որն առաջարկում է Ա.Իլարիոնովը՝ ըստ որի, երկրի ՏՄ-ն տնտեսական, քաղաքական և իրավական պայմանների այնպիսի համակցություն է, որն ապահովում է երկարաժամկետ հատվածում բնակչության մեկ շնչի հաշվով տնտեսական ռեսուրսների առավելագույն քանակության արտադրության կայուն տեմպեր՝ ամենաարդյունավետ միջոցներով:

Երկրի զարգացման տնտեսական ու սոցիալական բնութագրերը կանխորոշող կարևոր գործոն է նրա տնտեսական զարգացման մակարդակը, որը, որպես կանոն, որոշվում է բնակչության մեկ շնչի հաշվով արտադրվող ՆԱՄ մեծությամբ: Այս ցուցանիշի մեծությունից զգալիորեն կախված են բնակչության կենսամակարդակը, կյանքի որակը և տևողությունը, առողջության վիճակը, սման որակը, կրթական մակարդակը, երկրի և հասարակության ֆինանսական ներաժողությունները՝ բնակչության սոցիալական պաշտպանվածությունն ապահովելու համար, գիտություն, արվեստի, մշակույթի զարգացումը և այլն: Ուստի, տնտեսական զարգացման մակարդա-

¹ Տե՛ս և Основы экономической безопасности, под ред. Е.А. Олейников, Москва, 1997, с. 68-71:

¹ Տե՛ս և Илларионов А., Попытки проведения политики финансовой стабилизации в СССР и в России, Вопросы экономики, 1999, N7, с. 27.

կը ՏԱ վիճակը բնութագրող կարևոր ցուցանիշներից մեկն է: Հայաստանը, ինչպես և տնտեսական զարգացման ցածր մակարդակ ունեցող մյուս երկրները, կարող է հաղթահարել զարգացած երկրներից հետ մնալու գործընթացը միայն մեկ միջոցով՝ երկարաժամկետ հատվածում զարգացման բարձր և կայուն տեմպերի ապահովմամբ: Ուստի, տնտեսական աճը, որը բնութագրվում է բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ հավելաճի (ովազման) տեմպերով, ՏԱ կարևորագույն ցուցանիշն է: Ցավոք, վերջին տարիներին մեր հանրապետության տնտեսական աճի բարձր տեմպերը չեն ուղեկցվել բնակչության կենսամակարդակի համարժեք բարձրացմամբ: Հարկ է նշել, որ առանձին երկրների տնտեսության զարգացման աստիճանից, սոցիալ-տնտեսական և, մասնավորապես, շուկայական հարաբերությունների խորացման մակարդակից, հասարակությունում ձևավորված ավանդույթներից, աշխարհագրական դիրքից ու աշխարհաքաղաքական իրավիճակից և այլ գործոնների տարբերություններից կախված՝ յուրաքանչյուր երկրի համար ՏԱ ցուցանիշների շեմային մեծությունները կլինեն տարբեր:

ՏԱ ցուցանիշների հիմնական խմբերը և յուրաքանչյուր խմբում ընդգրկված ցուցանիշների համակարգն ունեն հետևյալ բովանդակությունը

1. Շուկանուր տնտեսական ներուժի բնութագրող ցուցանիշներ

ա) ՀՆԱ ծավալը՝ բացարձակ մեծությունը, մեկ շնչին ընկնող մեծությունը (հաշվարկված անհրաժեշտ նվազագույն մեծությունը)՝ սահմանակից երկրների, ռազմավարական մրցակիցների և գործընկեր երկրների, միջին համաաշխարհային մակարդակի համեմատ,

բ) ՀՆԱ կառուցվածքը՝ սպառման, կուտակման և այլն,

գ) ստվերային տնտեսության ծավալների գնահատումը (չգրանցված ՀՆԱ ծավալները),

դ) ներդրումների ծավալները ՀՆԱ-ում (%) և դրանց անհրաժեշտ նվազագույն մեծությունը (ելնելով վերարտադրության գործընթացն ապահովելու պայմանից),

ե) արդյունաբերական արտադրության ծավալները՝ ընդհանուր և մեկ շնչին ընկնող ծավալները:

2. Պաշտպանունակության տնտեսական ապահովվածությունը բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) ռազմական ծախսերի բաժինը ՀՆԱ-ում՝ սովորապես հարաբերությամբ և հիմնական, առաջին հերթին՝ հարևան երկրների, աշխարհաքաղաքական մրցակիցների ծախսերի համեմատ,

բ) ռազմաարդյունաբերական համալիրների զբոսաշրջությունները,

գ) զինված ուժերի հագեցվածությունն առաջադեմ տեխնիկայով,

դ) ռազմական ներքին կարիքների բավարարման մասը ներմուծման հաշվին,

ե) ռազմական արդյունաբերության գիտական ապահովվածությունը, մասնավորապես՝ նվազագույն անհրաժեշտ ծախսերը և կատարվող ծախսերը, այդ թվում՝ հարևան երկրների, հիմնական աշխարհաքաղաքական հակառակորդների ծախսերի համեմատ:

3. Տնտեսության ինքնուրույն զարգանալու հնարավորությունները բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) պետական բյուջեի ծախսումները գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման համար մեկ շնչին ընկնող մեծությունը և տոկոսներով ՀՆԱ նկատմամբ (ծախսերի նվազագույն չափը առաջատար երկրների նույնատիպ ցուցանիշների համեմատ),

բ) հիմնարար և կիրառական գիտությունների վիճակը բնութագրող ցուցանիշներ,

գ) մարդկային ներուժի վիճակը (զարգացող երկրների, միջին համաաշխարհային ցուցանիշի, սահմանակից, ռազմավարական հակառակորդ և գործընկեր պետությունների ցուցանիշների համեմատ), այդ թվում՝ բնակչության թվի մեջ բարձրագույն կրթություն ունեցող անձանց տոկոսը և 1000 մարդու հաշվով ուսանողների թիվը,

դ) մրցունակության մակարդակը (հաշվարկված միջպետական համարության մեթոդիկայով),

ե) կուտակման նորմը՝ արագ զարգացող երկրների նույնատիպ ցուցանիշների համեմատ,

զ) մտավոր ներուժի պաշտպանվածությունը՝ «ուղեղների»

¹ Տե՛ս, օրինակ, С.Минясин, Милитаризация Южного Кавказа и развитие вооруженных сил государств региона, 21-րդ «ИУГ», «Լեռնավանք», # 4, 2004, с. 27-62:

արտահոսքի ծավալները և արտոնագրային (լիցենզիոն) առևտրի հաշվեկշիռը,

ե) կենսակարևոր արտադրատեսակների և ծառայությունների արտադրությունը թույլատրելի նվազագույն մակարդակի համեմատ (ելենելով պարզ վերարտադրության կարիքներից)՝ մեկ շնչին ընկնող պարենային ապրանքներ (սննդամթերքի 19 տեսակ), էներգակիրներ (ՀՆԱ հարաբերակցությամբ, մեկ շնչին ընկնող մեծությունը), տրանսպորտային միջոցներ, հեռակապի և այլ միջոցներ,

ը) պետական պահուստների չափը (օրերով) և նրանց անհրաժեշտ նվազագույն մեծությունը,

թ) արտադրական կարողությունների վիճակը՝ հիմնական միջոցների մաշվածության աստիճանը, արտադրվող արտադրանքի տեխնիկական մակարդակը, ռեսուրսախնայողականությունը (գարգացած երկրների համեմատ), հայտնագործությունների ընդհանուր թիվը, նոր տեսակի արտադրություններին բաժին ընկնող մասը ՀՆԱ-ում,

ժ) մեկ միավոր արժեքի հաշվով հարկային բեռը,

ժա) արտադրության ծավալի առածգականությունը՝ կախված ուղղակի և անուղղակի հարկերից (վերջին տարիների համար),

ժբ) վերանորոգման և վերականգնման ծառայությունների կարողությունները,

ժգ) շինարարական կազմակերպությունների կարողությունները նվազագույն անհրաժեշտ մեծության համեմատ:

4. Բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) բնակչության մեջ նվազագույն կենսամակարդակն ապահովող եկամտից ցածր ստացող մարդկանց տոկոսը,

բ) բնակչության 10% ամենաբարձր եկամուտ ստացող խմբի և 10% ամենացածր եկամուտ ստացող խմբի եկամուտների տարբերությունը (Ջինիի գործակիցը),

գ) սոցիալապես պայմանավորված հիվանդությունների դիկամիկան,

դ) սոցիալական երաշխիքների տնտեսապես ապահովվածությունը (թույլատրելի նվազագույն մեծությունը)՝ ծախսերը

առողջապահության համար (մեկ շնչին ընկնող մեծությունը, ՀՆԱ նկատմամբ %-ով) և ծախսերը մշակույթի համար (%-ով պետական բյուջեի ծախսերի նկատմամբ),

ե) գործազրկությունը տնտեսությունում ամբողջովին և ըստ տարածաշրջանների (հասարակական կայունության սահմանագծի համեմատ),

զ) հիմնական պարենային և ոչ պարենային ապրանքների սպառումը, բնակարանով ապահովվածությունը,

է) կյանքի միջին տևողությունը (գարգացած երկրների ցուցանիշների համեմատ),

ը) մանկամահացությունը (գարգացած երկրների ցուցանիշների համեմատ),

թ) մեկ միավոր աշխատավարձին ընկնող հարկային բեռը:

5. Ֆինանսական համակարգի անվտանգությունը բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) ինֆլյացիայի մակարդակը (առավելագույն թույլատրելի մեծությունը),

բ) ներքին պարտքի ծավալներն ամբողջովին, ՀՆԱ համեմատ (%) և մեկ շնչին ընկնող մեծությունը,

գ) ոսկու և արտաբժույթի պաշարների մեծության հարաբերակցությունն արտաքին առևտրի ծավալին (դրանց հարաբերակցության թույլատրելի մեծությունն՝ արտահայտված տոկոսներով),

դ) բյուջեի դեֆիցիտը ՀՆԱ համեմատ՝ արտահայտված տոկոսներով (թույլատրելի սահմանագծի մեծությունը),

ե) ՀՆԱ-ում դրամական զանգվածի (M2) չափաբաժինը (արտահայտված տոկոսներով),

զ) արտաբժույթի զանգվածի հարաբերությունը դրամական զանգվածին (M2),

է) (M2) կանխիկ դրամի զանգվածի (M0) հարաբերությունը դրամական զանգվածին,

ը) անկանխիկ ձևով կատարված գործարքների ծավալն ընդհանուր գործարքների մեջ,

թ) ժամկետանց վճարումների ծավալը բյուջե և բյուջեից,

դրանց հարաբերությունը ՀՆԱ-ին՝ արտահայտված տոկոսներով,
 ժ) անհուսալի վարկերի մասնաբաժինը բանկերի ակտիվներում,
 ժա) տնտեսության իրական հատվածին տրամադրված վարկերի մասնաբաժինը բանկերի ակտիվներում:

6. Արտաքին տնտեսական անկախությունը բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) գուտ արտահանման դեֆիցիտի չափերը (առավելագույն թույլատրելի մեծությունը),

բ) կարևորագույն արտադրատեսակների սպառման մեջ ներմուծվող ապրանքների մասնաբաժինը (առավելագույն թույլատրելի չափը),

գ) հայրենական արտադրության հասարակական սպառման ապրանքների ծավալից արտահանվող արտադրանքի ծավալի չափը (թույլատրելի նվազագույն մեծությունը՝ ելնելով ներմուծման ծավալից),

դ) ներքին գների հարաբերությունը ապրանքների գնողունակության համարժեքին (PPP, հիմնական հումքային ապրանքների խմբի համար),

ե) արտահանվող կապիտալի ծավալի հարաբերությունը՝ ներքին ներդրումների ծավալներին և ՀՆԱ-ին,

զ) օտարերկրյա կազմակերպությունների կողմից վերահսկման ծավալները՝ ապրանքների և ծառայությունների արտադրության ճյուղերում և բնական ռեսուրսների արդյունահանման ոլորտում:

7. Տնտեսական անվտանգության կառավարչական դրույթները բնութագրող ցուցանիշներ՝

ա) տնտեսական գործընթացների կառավարելիությունը՝ սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի տարեկան կանխատեսումների համապատասխանությունը իրական արդյունքներին, բյուջեի եկամտային մասի կատարումը, տնտեսական անվտանգության չափանիշների ապահովման մակարդակը,

բ) իշխանության գործադիր մարմինների աշխատանքի որակը բյուջեի ծախսային մասի կատարումը և գնահատականը,

բնակչության և տնտեսավարող սուբյեկտների առջև ունեցած պետական պարտավորությունների կատարումը,

գ) պետության հսկողության մակարդակը համապատասխան տնտեսական գործունեության ոլորտներում՝ բնական մենաշնորհների, պետական հատվածի և անօրինական բիզնեսի նկատմամբ,

դ) տնտեսական ոլորտների և տնտեսական գործընթացների ցանկը, որոնք արտակարգ իրավիճակներում պահանջում են անմիջական պետական կառավարում ու կարգավորում և դրանց իրավական ու կազմակերպչական պայմանների առկայությունը,

ե) իշխանությունների օրենսդրական և կազմակերպչական հնարավորությունները:

SU մի քանի ցուցանիշների շեմային մեծությունները. Վերը նշված ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվել են միջազգային փորձի հիման վրա: Դրանց մեծ մասը կիրառելի է բոլոր երկրների համար՝ անկախ նրանց զարգացման աստիճանից¹: SU որոշ ցուցանիշների շեմային մեծություններն այս կամ այն երկրի համար կարող են տարբեր լինել միայն բնակչության կազմակերպչական գարգացման, ժողովրդագրական ցուցանիշների և սովորույթների տարբերությունների պատճառով՝ այն էլ SU սահմանափակ թվով ցուցանիշների համար:

Ստորև ներկայացնենք SU մի շարք ցուցանիշների շեմային մեծությունները:

Մասնավորապես, կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշներից դեցիլային գործակիցը (եկամուտների տարբերակվածությունը՝ 10% ամենախարստ և 10% ամենաաղքատ ընտանիքների եկամուտների մեջ) չպետք է գերազանցի վեցսպատիկը: Ձիկնի գործակիցը² (եկամուտների կենտրոնացման գործակիցը) արդյունավետական զարգացած երկրներում հավասար է 0,15-0,17-ի: Ինչպես այս գործակիցը մոտենում է 1-ին, այնքան մեծանում է անհավասարու-

¹ SU և Основы экономической безопасности, под ред. Е.А. Олейникова, Москва, 1997, с. 68-71:

² Այլնի մանրամասն տես «Ինչ է և կառուցում «Լորենցի կորը» և հաշվարկում «Ձիկնի գործակիցը», Աշոտ Մարկոսյան, Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2001 (էջ 130-132):

թյունը: Արքատուրության ցուցանիշի «բնական» մակարդակն արդյունաբերական զարգացած երկրներում 8,7- 9% է կազմում:

Ինֆլյացիայի տարեկան նորմալ մակարդակ է համարվում 5-6%-ը: 6-10% տարեկան ինֆլյացիայի դեպքում մշակվում և իրականացվում են այն իջեցնելու հատուկ միջոցառումներ:

Միջազգային փորձը ցույց է տվել, որ տնտեսության արմատական բարեփոխումների ժամանակաշրջանում գործազրկության մակարդակը (նորմը) թույլատրելի է 15,7-20-ի չափով, սակայն այն կարող է պահպանվել 3-5 տարի: Իսկ ընդհանրապես բնականոն զարգացած երկրներում գործազրկությունը կազմում է շուրջ 6-10%:

Տնտեսական աճ: Իրական շՆԱ աճի տեմպերի բնականոն մեծություն է տարեկան 2,7- 4%-ը: Տնտեսության արմատական բարեփոխումների ժամանակաշրջանում թույլատրելի են բացասական նշանով ցուցանիշները կամ տարեկան 0,5-1,5%-ը, սակայն այն չպետք է պահպանվի 2-3 տարուց ավելի: Նման տեմպերի դեպքում անթույլատրելի է շՆԱ ծավալների 50%-ից ավելի իջեցումը:

Ապրանքների գնային զանգվածի և դրամով ապահովվածության հարաբերակցությունը: Փորձը ցույց է տալիս, որ այս բնագավառում երանց շեմային մեծություն է 1:1,3 հարաբերակցությունը: Այս շեմային ցուցանիշից շեղվելը կրեթի ձեռնարկությունների (առևտրային կազմակերպությունների) դրամական միջոցների անբավարարվածության և, դառնալով անվճարունակ, երանք կկրճատեն արտադրության ծավալները բարձրացնելով ապրանքների գները, ինչն իր հերթին կավելացնի ինֆլյացիայի տեմպերը և կհանգեցնի պահանջարկի նվազմանը: Արդյունքում՝ կառաջանան նոր անվճարունակ ձեռնարկություններ (առևտրային կազմակերպություններ), և տեղի կունենա արտադրության նոր անկում:

Գիտության և կրթության ծախսեր: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ եթե գիտության համար կատարված ծախսերը չեն գերազանցում շՆԱ 2%-ը, ապա հասարակությունը մեծապես տուժում է գիտության նվաճումները տնտեսության մեջ չներդնելու պատճառով: Իսկ եթե կրթության համար կատարված ծախսերը չեն գերազանցում շՆԱ 5%-ը, ապա ազգը դատապարտված է մտավոր ոչնչացման:

Տնկտադրույթներն ընդհանրապես պետք է լինեն ավելի ցածր, քան տնտեսությունում գործող շահութաբերության ցուցանիշները: Աշխարհում վարկային տոկոսադրույթների չափն ընդունված է տարեկան 5-7%:

Որպես ՏԱ կարևորագույն ցուցանիշներ, որոնք հաճախ են օգտագործվում արտասահմանյան փորձագետների կողմից, կարելի է նշել հետևյալները՝

Տնտեսական.

1. ՇՆԱ ծավալի կրճատում բազային տարվա նկատմամբ (%),
2. պարենային կախվածություն (ներմուծվող մթերքի սպառման մասնաբաժինը, %),
3. արտահանման ծավալի մեջ բարձր տեխնոլոգիաների մասնաբաժինը (%),
4. գիտությանն ուղղված հատկացումները (%-ով շՆԱ նկատմամբ):

Մոնիտինգային.

1. նվազագույն և միջին աշխատավարձերի հարաբերակցությունը,
2. դեցիբալային գործակիցը (10% ամենահարուստ խավի եկամուտների հարաբերությունը 10% ամենաաղքատների եկամուտներին),
3. կենսաապահովման նվազագույնի և միջին եկամտի հարաբերությունը,
4. գործազրկության մակարդակը (%), հաշվի առնված նաև թաքնված գործազրկությունը),
5. ծնվածների և մահացածների հարաբերակցությունը մեկ տարվա կտրվածքով:

Քաղաքական.

1. իշխանության օրինականության մակարդակը (քաղաքացիների այն տոկոսը, ովքեր չեն վստահում իշխանության մարմիններին):

SU բոլոր ցուցանիշները բաժանվում են երեք խմբի. համամատվող, բացարձակ և համամասնական: Համամատվող ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվում են՝ համեմատության մեջ դրվելով տարածաշրջանային հիմնական մրցակիցների նույն ցուցանիշների մեծությունների հետ: Համամասնական ցուցանիշներն արտահայտում են SU համակարգի տարբեր բաղադրիչների համամասնությունները, որոնք ապահովում են համակարգի կայունությունը՝ անկախ տնտեսության զարգացման այս կամ այն վիճակից: Բացարձակ ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվում են բնակչության կենսական բնական հատկանիշներով և կախված են հասարակության ներսում ձևավորված ավանդույթներից, սովորույթներից, ինչպես նաև բնակլիմայական պայմաններից:

2.2. SU մակարդակի գնահատումը

Ներկայումս առանձնապես կարևոր է ՀՀ SU գնահատման մեթոդաբանական հիմքերի սահմանումը, որի միջոցով որոշվում է ՀՀ SU ցուցանիշների կազմը և կատարվում է դրանց խմբավորում, այնուհետև յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար կատարվում է մանրամասն վերլուծություն դրանք սահմանային (շեմային) արժեքների որոշման նպատակով: Այդ նպատակով ներկայացվում է նաև ՀՀ SU ցուցանիշների դասակարգման մատրիցն իր մեթոդական մշակումներով:

Պետության կողմից SU ապահովման գործառույթի իրականացման համար կարևորագույն գործիքներ են հանդիսանում SU ցուցանիշների համակարգի կազմավորումը և դրանք սահմանային (շեմային) արժեքների որոշումը: Մասնաճանաչի (շեմային) արժեքները քանակական պարամետրեր են, որոնց միջոցով հնարավոր է դատում գնահատել տնտեսության որոշակի ոլորտներում ձևավորված դրության խոցելիության և սպասնալիքի չափը՝ SU տեսանկյունից: Այլ կերպ ասած՝ SU ցուցանիշների սահմանային (շեմային) արժեքների որոշման միջոցով պետության տնտեսական շահերին տրվում է քանակական որոշակիություն:

SU ցուցանիշների սահմանային (շեմային) արժեքների որոշ-

ման համար անհրաժեշտ է պետության տնտեսական շահերը սկզբունքորեն գնահատել և հիմնավորել: Քանի որ մեր հանրապետությունը մինչև այժմ չունի ազգային տնտեսական շահերի հիման վրա կազմված և հրապարակված երկարաժամկետ տնտեսական քաղաքականության ծրագիր, ապա տվյալ պահին որպես այդպիսի կարելի է ընդունել սահմանադրության մեջ ամրագրված սկզբունքային ընդհանուր բնույթի դրույթները և նախագահի կոյթներում ու կառավարության գործունեության ծրագրում ներկայացված նպատակները:

ՀՀ SU ցուցանիշները, երկրի տնտեսական շահերին համապատասխան, նպատակահարմար է խմբավորել ըստ տնտեսության հատվածների. իրական, հարկաբյուջետային, ֆինանսական և արտաքին: Որպես անանցյալ ցուցանիշներ հանդես են գալիս սոցիալ-ժողովրդագրական ցուցանիշները:

Ուշագործության է արժանի այն հանգամանքը, որ տնտեսական գրականության մեջ և պաշտոնական փաստաթղթերում առաջարկվում են SU սպասնալիքները բնութագրող ցուցանիշների կազմի տարբերակներ: Ընդ որում, այդ ցուցանիշների թվի անսահմանափակ ավելացման և դրանցում զուտ անցումային տնտեսությանը բնորոշ սովորական խնդիրների ներառումն միտում է նկատվում: Այսպիսի մտնեցման դեպքում SU խնդիրը տարրալուծվում է երկրի տնտեսական զարգացման ընդհանրական բնութագրիչների մեջ, որը միայն բարդացնում է SU ապահովման խնդիրը: Թեմային առկա վող գրականության մեջ քիչ չեն նաև այնպիսի ցուցանիշների ներառումն դեպքերը (օրինակ, սովերային տնտեսության չափը, շրջանառության մեջ կանխիկ արտաբյուջեի քանակը, արդյունաբերական արտադրանքի մեջ նոր արտադրատեսակների տեսակարար կշիռը, օտարերկրյա սեփականատերերի տեսակարար կշիռն ընդհանուր սեփականատերերի մեջ և այլն), որոնց քանակական չափումը կատարվում է փորձագիտական գնահատականների միջոցով և որոնք հաճախ էապես տարբերվում են միմյանցից:

ՀՀ SU-ն բնութագրելու նպատակով տնտեսության յուրաքանչյուր հատվածի կենսականորեն կարևոր ոլորտները բնութագրող հիմնական ցուցանիշների ընտրության արդյունքում կազմավորվում է ընդհանրական աղյուսակը ցուցանիշների համապատաս-

խան դիմանալի կայով:

Անվտանգության գնահատման ժամանակ կարևոր են ինչպես որակական, այնպես էլ քանակական չափանիշները: Նախ անդրադառնանք որակական չափանիշներին:

Ազգային անվտանգության առաջին զույգ որակական չափանիշները բխում են Բարի Բուզանի հետևյալ սահմանումից. «Անվտանգության դեպքում քննարկումը սպառնալիքից ազատություն հետամտելու վերաբերյալ է: Երբ այդ քննարկումը միջազգային համակարգի համատեքստում է, ապա անվտանգությունը վերաբերում է պետությունների և հասարակությունների՝ սեփական անկախ ինքնությունը և ֆունկցիոնալ ամբողջականությունը ապահովելու ընդունակությունը»: Փաստորեն, այդ չափանիշները սահմանվում են ընդունակությունների և համակարգային ամբողջականության եզրերով՝

1. սպառնալիքից ձեռքազատվելու քաղաքականություն և հետամտելու հասարակության, պետության ընդունակությունը,
2. սեփական անկախ ինքնությունը և ֆունկցիոնալ ամբողջականությունը պահպանելու՝ պետությունների ու հասարակությունների ընդունակությունը:

Կալտեր Լիպմանի կարծիքով, «ազգն անվտանգ է այն չափով, որ չափով էական արժեքների գոհաբերություն ունենալու վտանգի տակ չէ, եթե ուզում է խուսափել պատերազմից, իսկ մարտահրավերի դեպքում ընդունակ է դրանք պահպանել այդպիսի պատերազմում հաղթանակ տանելու միջոցով»: Այս սահմանումից բխող հաջող երկու չափանիշներն են՝

1. պատերազմից խուսափելու դեպքում սեփական արժեքների պաշտպանվածության աստիճանը, դրանք պաշտպանելու ունակությունը,
2. մարտահրավերների դեպքում հաղթանակ տանելու միջոցով դրանք պաշտպանելու ունակությունը՝:

¹ Մ.Ա.Ֆարյան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 81:

Հայաստանի ՏԱ-ն բնութագրող մի շարք ցուցանիշներ 1996-2003թթ (որպես բացիային տարի վերցված է 1990թ.)¹

Ցուցանիշներն ըստ խոշորագույն խմբերի	Ենթային նշանակությունը	Փաստացի Հայաստանում		
		1996թ.	2000թ.	2003թ.
1. Թանկացում				
ա) ՀԱԷ անվտանգ բաղադրիչ փակարկների նկատմամբ, %	30 - 40	-57.5	-34.0	+3.7
բ) Գարնալի կախածույրյալ մակարդակը (պատված ներստիկող սնունդների քանակ), %	30 - 35	-	-	50.8
գ) Գրասխանային մեք բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքի բաժինը, %	10 - 15	-	-	-
դ) գիտության վրա կատարված հատկացումները (ՀԱԷ նկատմամբ, %)	2	0.26	0.15	0.18
2. Լեռնային				
ա) Կապազուխի և միջին աշխարհամասերի հարաբերակցությունը	1 : 3	1 : 88	1 : 22	1 : 15.4
բ) դեկտանի գործակից (10% առավել հարուստների կրճատումների և 10% առավել աղքատների կրճատումների հարաբերակցությունը)	10 : 1	152.7 : 1	115.5 : 1 ²	42.1 : 1 ³
գ) արդյունաբերության շեմի գունդող (արժույթ և շատ արժույթ) բնակչությունը, %	10	54.7	55.1 ⁴	42.9 ⁵
դ) գործազրկության մակարդակը, %	10	9.3	11.7	10.1
ե) 100 հազ. բնակչության ընկնող հանցագործության թիվը (հազարներով)	5	0.33	0.32	0.34
զ) նեոլիտների և մանագոլների հարաբերակցությունը	100 : 100	128 : 66	90 : 63	111 : 80
է) 100 հազ. բնակչության ընկնող իրազեկում, %	284	933	860	1080 ⁶

ՄԻԱԿԷ ունեցողների շեմը
¹ 1999թ. տվյալներով:
² 2003թ. տվյալներով՝ ամենաաղքատ 10%-ի ընդհանուր մեկ շեմի հաշվով կազմել է 5.0%, իսկ ամենահարուստ 10%-ինը՝ 21.1%:
³ 2002թ. տվյալներով:

Կարևոր է նշել, որ տարբեր երկրների ՏԱ ցուցանիշների համակարգը և դրանց սահմանային (շեմային) արժեքները տարբերվում են միմյանցից: Դա պայմանավորված է ազգային շահերի և դրանք իրականացնելու ուղիների տարբերությամբ, ինչը հասակորեն երևում է տնտեսական զարգացածության տարբեր աստիճաններում գտնվող երկրների գիտնականների կողմից տրված ՏԱ սահմանումներից: Այս տարբերությունը հատկապես ցայտուն է

¹ Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի սոցիալական պատերի և արժույթի մասին, 22 ԱՎՇ, Եր., 2004, էջ 146-ի, «Պարենային պահպանություն և արքայադուրյալ», 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր», 22 ԱՎՇ, Եր., 2005, էջ 10, 48-ի, «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004», 22 ԱՎՇ, 2004, էջ 93-ի տվյալներով:

արտահայտվում առանձին, նույնիսկ փոքր պետությունների ազգային ու տնտեսական շահերի համեմատության դեպքում (տե՛ս *աղյուսակներ 2.1 և 2.2*):

Աղյուսակ 2.2

SU ցուցանիշները՝ կրատաձևում, %-ով¹

Ցուցանիշները	Սահմանային արժեքները	Փաստացի արժեքները՝ կրատաձևում (2002)
ՆԱԱ անվտան մակարդակը	30	60
Արդյունաբերական արտադրանքի անվտան մակարդակը	30	70
Աղքատության պարենային զինց ցածր եկամտաներ ունեցող բնակչության թիվը	10	52
Գոծադրվող մակարդակը	7	14,7
Արտադրի պարզոր ՆԱԱ եկամտաբ	25	49,2
Բույսերի ռիզիկոսը	5	30
Լեյբուման բավիւր ներքին սպառման մեք	30	68
Դեղիային գործակիցը (բնակչության 10%-ը)	10	49
Գիտության ծախսերը ՆԱԱ-ում	2	0,2
Առողջապահության ծախսերը ՆԱԱ-ում	7	0,6
Կլանքի միջին տնտեսությունը	70	65
Հանցագործության մակարդակը (100000 մարդու հաշվով)	500	1000

Հետևաբար, ոչ բոլոր ցուցանիշների և դրանց սահմանային (շեմային) արժեքների գծով կարելի է համեմատել ՀՀ ՏԱ աստիճանը այլ երկրների հետ, ըստ ՀՀ համար որոշված սահմանային արժեքների և հակառակը: Միևնույն ժամանակ, գոյություն ունեն որոշակի ցուցանիշներ, որոնց գծով բոլոր երկրներն էլ ձգտում են հետ չմնալ: Դրանք առաջին հերթին սցիյալ-ժողովրդագրական ցուցանիշներն են:

ՀՀ ՏԱ ցուցանիշների համակարգը կազմավորելուց հետո անհրաժեշտ է կատարել վերլուծություն՝ դրանց սահմանային (շեմային) արժեքների որոշման նպատակով: Մտերմաբան վերլուծվել են մեր կողմից առաջարկվող ցուցանիշներից յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին, որոշվել են դրանց սահմանային (շեմային) արժեքները ՀՀ ՏԱ ապահովման տեսանկյունից:

Բերված ցուցանիշների սահմանային (շեմային) արժեքների ստացման ներկայացումը կապված է ծավալային խնդիրների հետ, ուստի, մեր կողմից կներկայացվեն դրանց ստացման ընթացքում

կիրառված մեթոդների որոշ մանրամասներ:

Յուրաքանչյուր առանձին ցուցանիշի սահմանային (շեմային) արժեքը որոշելուց առաջ կատարվել են դրանց դինամիկայի վերլուծություն և վարքագծի վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրություն: Դրանից հետո ցուցանիշը համեմատվել է անմիջական հարևան երկրների, տարածաշրջանային երկրների, միջին համաշխարհային, ինչպես նաև երկրների խմբերի (դասակարգված ըստ եկամտի և տարածաշրջանի - ՀԲ դասակարգում) նույն ցուցանիշի հետ: Սա բոլոր ցուցանիշների գծով ընդհանրական մտտեցում է, որն արդեն բավական մեծ ենարավորություն է տալիս պարզելու ընդհանուր օրինաչափություններն այդ ցուցանիշի գծով երկարաժամկետ հատվածում՝ սովորաբար վերջին տասը տարիների ընթացքում: Այնուհետև հաշվի է առնվում, թե ՀՀ ազգային շահերի տեսանկյունից տվյալ ցուցանիշի ինչպիսի մակարդակ է անհրաժեշտ ապահովել և արդյոք պատմականորեն եղել են այնպիսի երկրներ, որոնց հաջողվել է լուծել այդպիսի խնդիրներ: Որոշ դեպքերում մեր կողմից են կազմվել երկրների խմբեր ըստ որևէ չափանիշի, որպեսզի ենարավոր լինի ավելի մանրամասն վերլուծություն կատարել առանձին ցուցանիշների գծով: Հաշվի են առնվում նաև հեղինակավոր միջազգային, օտարերկրյա և հայրենական կազմակերպությունների փորձագետների կարծիքները և հետազոտությունների արդյունքները: Այս բոլոր ուսումնասիրությունների և դրանց արդյունքների համադրության արդյունքում միայն որոշվել է ՀՀ ՏԱ ցուցանիշի սահմանային արժեքը:

Անշուշտ, նշվածն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է եղել օգտագործել տվյալների մեծ բազաներ: Ընդհանուր համարելիության պահպանման նպատակով մեր կողմից օգտագործվել են Համաշխարհային բանկի և Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից հրապարակված տվյալների բազաները՝ հատուկ համակարգչային ծրագրերի տեսքով, որոնք համարելի ժամանակային շարքեր են պարունակում աշխարհի բոլոր պետությունների վերաբերյալ վերջին քառասուն տարիների վիճակագրական տվյալների մասով: Դրանք նաև ենարավորություն են տալիս կատարել տվյալների ընտրություն և մշակում ըստ օգտագործողի պահանջի:

¹ Магдалкидзе Т.Г., Стратегия экономической безопасности. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01-«Экономическая теория», Ереван, 2004, с. 49:

Տարածաշրջանային և այլ երկրների փորձի ու ցուցանիշների վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրության նպատակով օգտագործվել են նաև այդ երկրների վերաբերյալ հատուկ վերլուծական հրապարակումները:

Մասնաճյուղի արժեքի որոշումից հետ կատարվել է ՀՀ ՏՄ փաստացի արժեքների համեմատություն սահմանային արժեքների հետ, որի արդյունքում որոշվել է ցուցանիշների փաստացի արժեքների շեղվածության աստիճանը:

Շնորհիվ է, որ ՏՄ բնութագրող ցուցանիշների գնահատականները տատանվում են 0-1 միջակայքում՝ կախված շեմային մեծությունից շեղվելու չափից: Աավածը պատկերավոր ներկայացնելու համար բերենք հետևյալ օրինակը: Ենթադրենք, ինֆլյացիայի մակարդակի շեմային մեծությունը որոշված է տարեկան 5-6%: Դա նշանակում է, որ եթե տվյալ տնտեսությունում բավարարվում է այդ չափանիշը, ապա այս ցուցանիշը կարելի է գնահատել 1 միավորով: Ինֆլյացիայի մակարդակի բարձրացման հետ մեկտեղ համաստորեն կնվազի նաև գնահատականը՝ մինչև 0, ինչը նշանակում է, որ ինֆլյացիայի մակարդակը հասել է անկառավարելի չափերի:

Որպես ՏՄ-ն բնորոշող գլխավոր հատկանիշ ընդունենք իրական և հավանական (սլոտեցիայ) սպառնալիքների հարաբերական գնահատականը: Այն տվյալ տնտեսությունը բնութագրող ՏՄ ցուցանիշների գնահատականների կշռված միջինն է, որն էլ կրեդիտվի որպես գլխավոր հատկանիշ: Պարզ է, որ այն էլ կտատանվի 0-1 միջակայքում:

Ելնելով վերը նշված սկզբունքից՝ երկրները ՏՄ տեսանկյունից, ըստ գլխավոր հատկանիշի, կարող ենք դասակարգել չորս խմբի: Բացարձակ անվտանգ, երբ գլխավոր հատկանիշը հավասար է 1-ի, անվտանգ՝ 0,7-0,9, բավարար անվտանգ՝ 0,5-0,6 և վտանգավոր՝ 0-0,4:

Այս համակարգի միջոցով փորձենք գնահատել 1995-2003թթ. հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների տնտեսական անվտանգության մակարդակը՝ ըստ ՏՄ ընտրված 20 ցուցանիշների (տե՛ս *այլուսակ 2.2*):

Պետք է նշել, որ այդուսակում ընդգրկված բոլոր ցուցանիշների շեմային մեծությունները հաշվարկվել են էլնելով միջազգային փորձից: Յուրաքանչյուր ՏՄ ցուցանիշի փաստացի մեծության շեղվածությունը շեմայինից որոշվում է հետևյալ կերպ. տվյալ տարվա փաստացի ցուցանիշը/տվյալ ցուցանիշի շեմային մեծությունը. 100 - 100: Շնորհիվ է, եթե շեղվածության չափը մեծ է 100%-ից, ապա տվյալ ցուցանիշին տրվում է 0 գնահատական: Շեղվածության չափը 0-ից 100% տատանվելու ժամանակ շեմային մեծությունից յուրաքանչյուր 10% շեղվածության համար գնահատականը նվազեցվում է 0,1-ով: Գնահատականները միջինացնելու արդյունքում որոշվել է յուրաքանչյուր երկրի ՏՄ համաթիվը (կամ գլխավոր հատկանիշը):

Համաձայն ստացված արդյունքների, 1995-2003թթ. Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երկրների շարքում ՏՄ տեսանկյունից ամենաանվտանգը Ադրբեջանն է, որի ցուցանիշը, 1995թ. լինելով բավարար անվտանգ երկրի ցուցանիշին համապատասխան, 2003թ. աճել է, և երկիրը դասվել է անվտանգ երկրների խմբին: Տարածաշրջանի մյուս երկրները՝ Հայաստանն ու Վրաստանը, ներկայումս ունեն բավարար անվտանգ երկրներին համապատասխանող ցուցանիշներ: Մինչդեռ Հայաստանը 1995թ. տարածաշրջանի երկրների շարքում զբաղեցնելով վերջին տեղը՝ 2003թ. տեղափոխվել է երկրորդ հորիզոնական: Վրաստանի ցածր ցուցանիշների պատճառներից կարող են լինել վերջին տարիների քաղաքական իրադարձությունները, մասնավորապես հանցագործությունների թվի աճը, գիտության համար կատարված ծախսերի շեշտակի նվազումը և այլն:

Աղյուսակ 2.3-ում օգտագործվել է մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ շեմային մեծությունը (\$-ով արտահայտված)՝ ապահովելով այդ ցուցանիշի համադրելիությունը տարբեր երկրների համար և տարբեր ժամանակահատվածում: Մինչդեռ, եթե օգտագործելու լինեինք ՀՀ համար ՀՆԱ ընդունելի շեմային մեծությունը, ապա այն պետք է հաշվարկվեր *այլուսակ 2.4-ի* միջոցով՝ մեկ շնչի հաշվով տնտեսական կրթության շեմային մեծության հաշվարկման հիման վրա:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
11	Արտահանված արտադրանքի մեք ապակա, մեք ապակա և արտահանված կեղև, %	ոչ ապակա, բայց 20%									
	Հարաբերակ	2,0*	2,3	1,4	85,0		88,9	93,0	0,2	0,2	0,1
	Արտահան	1,8*	1,1	0,8*	91,0		94,5	96,0	0,1	0,1	0,1
	Տնտեսական	0,5*	0,4	0,4*	92,5		98,0	98,0	0,1	0,1	0,1
12.	Արտահանված կեղևի 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 25%									
	Հարաբերակ	6,8	9,7	12,3	72,8	20,4	61,2	50,8	0,3	0,4	0,5
	Արտահան	10,7	20,5	21,9*	52,2	18,0	17,4	12,4	0,3	0,3	0,3
	Տնտեսական	3,5	5,8	5,5*	66,0	76,8	78,0	78,0	0,2	0,3	0,3
13.	Կրակի արտադրված արտադրանքի (տնտեսական) արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 70 տոննա									
	Հարաբերակ	72,5	72,5	72,1	0	0	0	0	1	1	1
	Արտահան	69,1	71,8	...	7,3	0	-	-	1	1	1
	Տնտեսական	69*	7,1
14.	Հանրապետության մակրոարտադրանքի (տնտեսական) արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 500 կգ									
	Հարաբերակ	270	317	344	0	0	0	1	1	1	1
	Արտահան	269	173
	Տնտեսական	292	303	1000*	0	0	100,0	1	1	1	0
15.	Արտահանված արտադրանքի 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 25%									
	Հարաբերակ	30,1	45,0	39,3	20,4	69,0	57,2	0,8	0,2	0,5	0,5
	Արտահան	17,6	24,5*	10,0	0	0	4,8	1	1	1	1
	Տնտեսական	63,7	53,0	35,0*	154,8	112,0	120,0	0	0	0	0
16.	Բրնձի արտադրված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 5%									
	Հարաբերակ	11,0	4,9	2,9	126,0	0	0	0	1	1	1
	Արտահան	0,6	1,0	0,4*	0	0	0	0	1	1	1
	Տնտեսական	5,4	3,0	2,9*	8,0	0	0	1	1	1	1
17.	Գրանիտի արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 500 կգ									
	Հարաբերակ	2,8	14,6	16,8	84,4	70,8	66,4	0,2	0,3	0,4	0,4
	Արտահան	6,9	7,0	6,0	82,2	86,0	86,8	0,2	0,2	0,2	0,2
	Տնտեսական	3,6	10,3	11,2*	92,8	79,4	77,6	0,1	0,3	0,3	0,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
18.	Արտահանված արտադրանքի և ծախսերի արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 30%									
	Հարաբերակ	57,4	46,3	45,4	49,7	32,3	29,7	0,6	0,7	0,8	0,8
	Արտահան	27,6	22,2	25,0*	0	0	0	1	1	1	1
	Տնտեսական	13,8	21,5	21,7*	0	0	0	1	1	1	1
19.	Արտահանված արտադրանքի և ծախսերի արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 30%									
	Հարաբերակ	44,6	42,5	47,2	48,6	41,8	58,0	0,6	0,6	0,5	0,5
	Արտահան	28,4	27,9	34,3*	0	0	14,3	1	1	1	1
	Տնտեսական	15,1	23,0	24,7*	0	0	0	1	1	1	1
20.	Արտահանված արտադրանքի և ծախսերի արտահանված 20,11 կետորում, %	ոչ ապակա, բայց 25%									
	Հարաբերակ	33,5	24,8	17,5	34,0	0	0	0,7	1	1	1
	Արտահան	29,2	15,9	13,5*	13,8	0	0	0,9	1	1	1
	Տնտեսական	21,2	17,0	15,1*	0	0	0	1	1	1	1
Միջին											
	Հարաբերակ								0,52	0,68	0,67
	Արտահան								0,49	0,73	0,76
	Տնտեսական								0,61	0,60	0,66

* 2001 թ. տվյալներով:

2 Տվյալները բացակայում են:

* 2002թ տվյալներով:

* 1996թ տվյալներով:

* 1997թ տվյալներով:

ՀՆԱ շեմային մեծության հաշվարկը

Հիմնական մթերքների և ծաղիկների արտադրության անվանումները	Ծաղիկ միավորը	Մեկ շնչի կողմից մեկ տարվա ընթացքում սպառված շեմային մեծությունը ¹	Միավորի գինը (դրամ)	Շեմային մեծության արժեքը (դրամ)
1	2	3	4	5 = 3 x 4
Միս և մսամթերք	կգ	82	1352	110964
Դուր և կաթնամթերք	կգ	405	811	328455
Շաճ և ձկնամթերք	կգ	18.2	338	6152
Շառ	հատ	292	41	11972
Շաքար	կգ	40	258	10320
Չիր	կգ	9	574	5166
Միզոգ	կգ	113	598	79574
Բուսեղբայրատեսակային միակալույթեր	կգ	146	153	22338
Գարստիկ	կգ	97	154	14938
Նալ և նազամթերք	կգ	110	369	40590
Էլեկտրաէներգիայի վաճառք	կՎտ	1 200	25	30000
Հետադարձ արտադրության վճար	-	-	1024	12288
Մեկ շնչի հաշվով տարեկան տնտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը	X	X	X	672656

¹ Շեմային մեծությունների վերաբերյալ տվյալների աղբյուրը, բացի էլեկտրաէներգիայի և հեռախոսակապի տվյալներից՝ Շուստրա ձեռնարկային ծախսերի, ուսումնական, առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, Մոսկվա, 1997, էջ 221: ² Կարգադրությունը՝ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության «Գնորդ և վաճառքի խոյնքերը» ՀՀ-ում 1999-2002- ը ընդհանուր, 2004, էջ 34-35:

Մեկ շնչի հաշվով տնտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը հաշվարկելուց հետո այն բազմապատկելով ՀՀ բնակչության միջին թվով (3,2 մլն մարդ)² կստանանք Հայաստանի բնակչության իրական տնտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը, որը կկազմի 2152500.8 մլն դրամ: Այնուհետև ՀՀ գործող օրենսդրությամբ սահմանված ամորտիզացիոն, հարկային և ազգային հաշիվներում արտադրվող այլ վճարումների միջին տոկոսադրույթներից էլեկտրիկ կարելի է հաշվարկել Հայաստանի ՀՆԱ-ում տնտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը: Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2002 թվականի հունվար-դեկտեմբեր տեղեկատվական-վերլուծական ամսական զեկույցի (էջ 7-8) տվյալների կազմում է 59,5%:

Վերջապես, ունենալով տնտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը բացարձակ արտահայտությամբ և իմանալով դրա մասնաբաժինն ամբողջ ՀՆԱ ծավալի մեջ, կարող ենք ստանալ ՀՆԱ շեմային մեծությունը Հայաստանի համար, որը կկազմի 3617648,4 մլն դրամ: Կախված բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ վիճակագրության ծառայության ներկայացրած ցուցանիշի ստուգությունից (ըստ որոշ գնահատումների այն չի հասնում 3 մլն-ի) մեր հաշվարկած ՀՆԱ շեմային մեծությունը կարող է փոքր լինել և, հետևաբար, կիրառանա փաստացի ՀՆԱ շեմային մեծության չափը շեմային մեծությունից:

Կատարված վերլուծության արդյունքներից կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ ՏԱ-ն, ըստ բերված ցուցանիշների, գտնվում է բավարար անվտանգ վիճակում և դրա ապահովման գործընթացում որպես առաջնահերթ գերակայություններ կարելի է առանձնացնել այն ցուցանիշները, որոնք առավել շատ են շեղված շեմային մեծություններից (եկամտեսական ակտիվության շեմային մեծությունը 10% ամենահարուստ և 10% ամենաաղքատ ընտանիքների մեջ, աղքատության մակարդակը, եկամտունների կենտրոնացման գործակիցը, կանխիկ արտադրության ծավալը կանխիկ դրամի ծավալի նկատմամբ): Վտանգավոր մակարդակում է գտնվում նաև ՀՆԱ նկատմամբ ներդրումների ծավալի, արտաքին պարտքի դրամական զանգվածի, արդյունաբերական արտադրության մեջ մերենաշինության տեսակարար կշիռը:

Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երկրների ՏԱ վտանգների գնահատումը մեր կողմից կատարվել է նաև մեկ այլ մեթոդի կիրառմամբ, որը հնարավորություն է տալիս մատրիցի միջոցով բացահայտել ՏԱ սպառնալիքները և առաջնահերթ լուծում պահանջող խնդիրները:

Ստացված արդյունքները, ՏԱ ցուցանիշները դասակարգվում են հետևյալ չորս չափանիշով՝ 1) ցուցանիշի միջոցով բնութագրվող վտանգի առաջացման հավանականությունը, 2) դրա ազդեցության չափը, 3) տևողությունը և 4) անցանկալի դրսևորումների փոփոխման արագությունը:

Ցուցանիշների նման դասակարգման արդյունքում դրանք հնարավոր է դասելու և տեղավորել ՏԱ վտանգվածության աստի-

ձանք բնութագրող ընդհանրական մատրիցում (տե՛ս *Եկարևեր 2.1, 2.2 և 2.3*): Մատրիքը հնարավորություն է տալիս որոշել ՏԱ այն սպասնալիքները, որոնք իրենց ազդեցության չափով և առաջացված հավանականությանը այն աստիճանի են հասել, որ արդեն շտապ միջոցառումներ են պահանջվում դրության բարելավման համար:

Աղյուսակ 2.5-ում ներկայացված են հաշվարկների համար հիմք ծառայած ցուցանիշները (որոնք համընկնում են բալային գնահատականների մեթոդի կիրառմամբ օգտագործված ցուցանիշների հետ) և ՏԱ հաշվարկման արդյունքները՝ երեք հանրապետությունների համար:

Աղյուսակ 2.5
Հարավկովկասյան երկրների ՏԱ ցուցանիշների կազմը, սահմանային արժեքները և դասակարգումն ըստ փոստագրության աստիճանի

N	Տնտեսական անվտանգության ցուցանիշները (ՑԱԾ)	Ցուցանիշի սահմանային արժեքը	Ցուցանիշի արժեքը			Միջին արժեքը 1995-2003թթ.	Միջին արժեք / սահմանային արժեք	Մտուցիչի գնահատիչի համարը
			1995թ.	2000թ.	2003թ.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	ՇԱԿ-ի մակշիտի հարթված (Ց)	2250						
	Հայաստան		342	503	871	572.00	0.25	4
	Ադրբեյջան		319	665	715 ¹	566.33	0.25	4
	Վրաստան		529	654	682 ²	621.67	0.28	4
2	Փինիկ օրենսդրող Հայաստան	0.15-0.17						
	Ադրբեյջան		0.65	0.57	0.45	0.56	3.48	9
	Վրաստան		-	0.45	-	0.45	2.81	8
	Վրաստան		-	0.49	-	0.49	3.06	9
3	Տնտեսի տնտեսությունների վերականգնողական արժանանի ծախսերի տեսակարար կշիռը ՇԱԿ-ում, %	ոչ ավելի, քան 60%						
	Հայաստան		113.1	96.7	71.6	93.80	1.56	8
	Ադրբեյջան		84.3	63.0	59.6 ³	68.97	1.15	8
	Վրաստան		85.5	83.9	77.9 ⁴	82.43	1.37	8
4	Ինվեստիցիայի ֆինի մատրիցայի, %	ոչ ավելի, քան 6-10%						
	Հայաստան		175.5	-0.8	4.7	59.80	5.98	9
	Ադրբեյջան		411.8	1.8	2.2	138.60	13.86	9
	Վրաստան		163.0	4.3	4.8	57.37	5.74	9
5	Գործարկության մակարդակի, %	ոչ ավելի, քան 10%						
	Հայաստան		8.2	11.7	10.1	10.00	1.00	6
	Ադրբեյջան		0.8	1.2	-	1.00	0.10	1
	Վրաստան		2.9	10.8	14.3 ⁵	9.33	0.93	6
6	Տնտեսական անվ. %	ոչ ավելի, քան 2-3%						
	Հայաստան		6.9	5.9	13.9	8.90	2.97	8

2	3	4	5	6	7	8	9
Ադրբեյջան		-11.8	11.1	9.9 ⁶	3.07	1.02	8
Վրաստան		2.6	2.0	4.5 ⁷	3.03	1.01	8
Արթիկի գնահատման արտադր. % ՇԱԿ նկատմամբ	ոչ ավելի, քան 20%						
Հայաստան		0.04	2.8	2.7	1.86	0.09	1
Ադրբեյջան		21.34	24.93	21.2	22.48	1.12	8
Վրաստան		-	-	-	-	-	-
Արդյունաբերական ցուցանիշի գնահատման մակարդակի, %	ոչ ավելի, քան 9%						
Հայաստան		54.7	55.0	51.0	53.57	5.95	9
Ադրբեյջան		-	64.2	-	64.20	7.13	9
Վրաստան		-	54.2	52.03	53.10	5.90	9
Գործարկության և գնումների ծախսերի կատարման ծախսերը ՇԱԿ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 5%						
Հայաստան		2.6	3.0	2.0	2.53	0.51	5
Ադրբեյջան		3.5	3.9	-	3.70	0.74	6
Վրաստան		0.9	2.2	0.2 ⁸	1.10	0.22	2
Արդյունաբերական մեկ վերանվազման արդյունաբերության մեկ միավորի վրա ծախսերի կշիռը, %	ոչ ավելի, քան 70%						
Հայաստան		69.6 ⁹	64.5	66.8	66.97	0.96	6
Ադրբեյջան		60.1 ¹⁰	37.4	35.0 ¹¹	44.17	0.63	7
Վրաստան		60.1 ¹²	54.7	56.1 ¹³	56.97	0.81	6
Արդյունաբերական արտադրության մեկ միավորի վրա ծախսերի կշիռը, %	ոչ ավելի, քան 20%						
Հայաստան		3.0 ¹⁴	2.3	1.4	2.23	0.11	1
Ադրբեյջան		1.8 ¹⁵	1.1	0.8 ¹⁶	1.23	0.06	1
Վրաստան		0.5 ¹⁷	0.4	0.4 ¹⁸	0.43	0.02	1
Արդյունաբերական արտադրության մեկ միավորի վրա ՇԱԿ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 25%						
Հայաստան		6.8	9.7	12.3	9.60	0.38	3
Ադրբեյջան		10.7	20.5	21.9 ¹⁹	17.70	0.71	6
Վրաստան		3.5	5.8	5.5 ²⁰	4.93	0.20	2
Գնանքի պատվերի տեսակարար (տարի)	ոչ ավելի, քան 70 տարի						
Հայաստան		72.5	72.5	73.1	72.70	1.04	8
Ադրբեյջան		69.1	71.8	-	70.45	1.01	8
Վրաստան		-	65.0 ²¹	65.0	65.0	0.93	6
Հանրապետության մակարդակի (հանրապետությունների թիվը 100 հանրապետություն հաշվով)	ոչ ավելի, քան 500-ից						
Հայաստան		270	317	344	310.33	0.06	1
Ադրբեյջան		260	173	-	216.50	0.04	1
Վրաստան		292	303	1000 ²²	531.67	0.11	1
Արտադրության արտադրող ՇԱԿ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 25%						
Հայաստան		30.1	45.0	39.3	38.13	1.53	8
Ադրբեյջան		17.6	24.5 ²³	26.2 ²⁴	22.77	0.91	6
Վրաստան		63.7	53.0 ²⁵	55.0 ²⁶	57.23	2.29	8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
16	Բյուջեի սպառումը ՀԱՀ նկատմամբ, %	նչ ավելի, քան 5%						
	Հարստան		11.0	4.9	2.9	6.72	1.25	8
	Մոլորեան		0.6	1.0	0.4*	0.67	0.13	1
	Վրաստան		5.4	3.0	2.5*	3.63	0.73	6
17	Գրանցված գանգվածը ՀԱՀ նկատմամբ, %	նչ ավելի 50%-ից						
	Հարստան		7.8	14.6	16.8	13.07	0.26	4
	Մոլորեան		8.9	7.0	6.6*	7.50	0.15	2
	Վրաստան		3.6	10.3	11.2*	8.37	0.17	2
18	Ներմուծած ապրանքների և ծառայությունների հարկերից ՀԱՀ-ին, %	նչ ավելի, քան 35%						
	Հարստան		52.4	46.3	45.4	48.03	1.37	8
	Մոլորեան		27.6	22.2	25.0*	24.93	0.71	6
	Վրաստան		13.8	21.5	21.7*	19.00	0.54	5
19	Ներմուծման տեսակարար կշիռը եկրի սպառման մեջ, %	նչ ավելի, քան 30%						
	Հարստան		44.6	42.5	47.2	44.83	1.49	8
	Մոլորեան		28.4	27.9	34.3*	30.20	1.07	8
	Վրաստան		15.1	23.0	24.7*	20.93	0.70	6
20	Ներմուծված մեղրամրջի տեսակարար կշիռը եկրի սպառման մեջ, %	նչ ավելի, քան 23%						
	Հարստան		33.5	24.8	17.5	25.77	1.01	8
	Մոլորեան		29.7	15.9	13.5*	19.20	0.79	6
	Վրաստան		21.2	17.0	15.1*	17.77	0.71	6

* 2001թ. տվյալներով:
 † Տվյալները բացակայում են:
 ‡ 2002թ. տվյալներով:
 § 1997թ. տվյալներով:

Մատրիցի օգտագործումը բարձրացնում է ՏԱ ցուցանիշների զնահատման համակարգի և կառավարման արդյունավետությունը՝ օգնելով ավելի ճշգրիտ զնահատել կոնկրետ ցուցանիշի զնով տնտեսության վտանգվածության աստիճանը: Որպես արդյունք՝ այն նպաստում է ռեսուրսների արդյունավետ կառավարմանը՝ ընձեռնելով ոլորտը կարգավորող կառույցների աշխատանքը զնահատելու հնարավորություն և կողմնորոշիչ դեր ունենալով զարգացման հետագա քաղաքականության մշակման հարցում: Այս մեթոդը միաժամանակ օգնում է ՏԱ ցուցանիշների ամբողջական վերլուծության տեսանկյունից, քանի որ ապահովում է տարբեր ցուցանիշների միջև բազմակողմանի փոխադարձ կապի ուսումնասիրության հնարավորությունը, այսինքն՝ որևէ ցուցանիշի փոփոխությունն ինչպես է տեղի ունեցել և ինչպես այն կազդի մյուս ցուցանիշների վրա:

Հ Ա Յ Ա Մ Ս Ա Ն

6 ՏԱՑ 5, ՏԱՑ 10	8 ՏԱՑ 3, ՏԱՑ 6, ՏԱՑ 13, ՏԱՑ 15, ՏԱՑ 16, ՏԱՑ 18, ՏԱՑ 19, ՏԱՑ 20	9 ՏԱՑ 2, ՏԱՑ 4, ՏԱՑ 8
3 ՏԱՑ 12	5 ՏԱՑ 9	7
1 ՏԱՑ 7, ՏԱՑ 11, ՏԱՑ 14	2	4 ՏԱՑ 1, ՏԱՑ 17

Մեծ, > 0.66

Մոտացման
հավանականությունը

Միջին, 0.33 < X < 0.66

Փոքր, < 0.33

Փոքր

Միջին

Մեծ

Ազդեցության չափը

Ա Դ Բ Բ Զ Ա Ն

6 ՏԱՑ 9, ՏԱՑ 12, ՏԱՑ 15, ՏԱՑ 18, ՏԱՑ 20	8 ՏԱՑ 2, ՏԱՑ 3, ՏԱՑ 6, ՏԱՑ 13, ՏԱՑ 19	9 ՏԱՑ 4, ՏԱՑ 8
3	5	7 ՏԱՑ 10
1 ՏԱՑ 5, ՏԱՑ 11, ՏԱՑ 14, ՏԱՑ 16	2 ՏԱՑ 17	4 ՏԱՑ 1

Մեծ, > 0.66

Մոտացման
հավանականությունը

Միջին, 0.33 < X < 0.66

Փոքր, < 0.33

Փոքր

Միջին

Մեծ

Ազդեցության չափը

ՎՐԱՏԱՆ

Մեծ, > 0.66
Առաջացման
հավանականությունը

6 SUS 5, SUS 10, SUS 13, SUS 16, SUS 19, SUS 20	8 SUS 3, SUS 6, SUS 7, SUS 15	9 SUS 2, SUS 4, SUS 8
3	5 SUS 18	7
1 SUS 11, SUS 14	2 SUS 9, SUS 12, SUS 17	4 SUS 1

Միջին, 0.33 < X < 0.66

Փոքր, < 0.33

Փոքր

Միջին

Մեծ

Ազդեցության չափը

SU ցուցանիշների ազդեցության չափը գնահատելու համար վերլուծության արդյունքում ընդունվել են հետևյալ արժեքները. ազդեցությունը գնահատվում է փոքր, եթե միջին արժեք / սահմանային արժեք հարաբերությունը 0.66-ից 1-ի միջակայքում է, միջին՝ եթե այն գտնվում է 1-ից 3-ի միջակայքում և մեծ՝ եթե այն 3-ից ավելի է:

Լկարներ 2.1 և 2.3-ի համադրությունը վկայում է, որ մեր տարածաշրջանի երկրներին բնորոշ են SU ցուցանիշների փոսնագավորության ընդհանուր գծեր: Այսպես, ցուցանիշների մեծ մասը կենտրոնացել է ութերորդ և իններորդ վանդակներում:

Թեև մատրիցի ընդհանուր տրամաբանությունից բխում է, որ երկրի SU ապահովությունը տեղի կունենա առավելագույն թվով ցուցանիշների առաջին վանդակում տեղ գտնելու դեպքում, ցուցանիշների շարժը դեպի նպատակակետը հավանաբար տեղի կունենա ոչ ամենակարճ ճանապարհով՝ 9 → 5 → 1 վանդակների հերթականությամբ: Հստ էության, հնարավոր են ցուցանիշների բարելավման ուղիների բազմաթիվ առաքերակներ:

Մատրիցը կիրառելի է մեր կողմից ընտրված ՀՀ SU բոլոր

ցուցանիշների համար: Գործնական կիրառության ընթացքում այն թույլ է տալիս գնահատել SU ցուցանիշի փաստացի վիճակը, բնութագրել SU տարբեր ցուցանիշների միջև փոխադարձ կապը, ինչպես նաև նպաստում է դրանց ծրագրված և համակարգված բարելավմանը:

Մատրիցի միջոցով գնահատման կարգը հիմնվում է նախկինում տեղի ունեցած զարգացումների վերլուծության, ցուցանիշների փաստացի մակարդակների ձեռքբերման վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրության, գործող տնտեսական մեխանիզմների և ձևավորված պայմանների համալիր դիտարկման վրա:

Որպես օրինակ ներկայացնենք առաջին, հինգերորդ և իններորդ վանդակներում ներառվող ցուցանիշների հանդեպ ներկայացվող պահանջները:

Առաջին վանդակում ներառվող SU ցուցանիշները պետք է երկարաժամկետ հատվածում դրսևորեն որոշված սահմանային արժեքից բավականաչափ հեռու՝ անվտանգ գոտում գտնվող մակարդակ, որը լիովին համապատասխանում է ՀՀ տնտեսական շահերին:

Չինգերորդ վանդակում պետք է ներառվեն տեղի ունենալու հավանականությամբ և ազդեցության չափով միջին ցուցանիշները: Մրանք վարքագիծը կայուն է և գտնվում է որոշված սահմանային արժեքի շուրջը:

Իններորդ վանդակում տեղ գտած ցուցանիշները SU սպառնալիքներն են: Դրանք երկարաժամկետ հատվածում շեղված են որոշված սահմանային արժեքներից և իրենց ազդեցության չափով ու փոսնագի առաջացման հավանականությամբ SU սպառնալիքներ են հանդիսանում: Այստեղ խաչվում են խոցելիության առավելագույն աստիճանը և սպառնալիքի իրականացման մեծ հավանականությունը, հետևաբար տնտեսական շահերի իրականացումը մեծապես վտանգված է:

Ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ գնահատման միասնական երեք բալային սանդղակը ենթադրում է ցուցանիշի հետևյալ աստիճանավորումը՝

- սպառնալիք, երբ երկարաժամկետ հատվածում ցուցանիշը դրսևորում է այնպիսի մակարդակ, որն էականորեն շեղված է

որոշված սահմանային արժեքից, ընդ որում, հնարավոր չէ դրա մեղմացումը այլ գործոնների հաշվին,

- վտանգ, երբ ցուցանիշի փաստացի արժեքը տատանվում է որոշված սահմանային արժեքին մոտ միջակայքում,
- անվտանգություն, երբ SU ցուցանիշը երկարաժամկետ հատվածում գտնվում է որոշված սահմանային արժեքից բավականաչափ հեռավորության վրա՝ ապահով գոտում:

Վերոգրյալի տեսանկյունից կարևորվում է ՀՀ SU սպառնալիքների և դրանց չեզոքացման ուղիների խնդիրը: Նշված խնդրի լուծման համար գործնականում կիրառելով մեր կողմից մշակված և ներկայացված SU խախտման վտանգների գնահատման մատրիցը՝ բացահայտվում են ՀՀ SU սպառնալիքները (տե՛ս *Նկար 2.1*): Ցուցանիշների դասակարգումից հետո ներկայացված են ստեղծված վիճակում ՀՀ SU տեսանկյունից առաջնահերթ խնդիրները, սպառնալիքների չեզոքացման ուղղությամբ ներկայացված են մեր կողմից առաջարկվող լուծումները, որոնցում ներառված են ինչպես ռազմավարական, այնպես էլ ընթացիկ տնտեսական քաղաքականության կոնկրետ միջոցառումներ:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ քսան ցուցանիշներից բաղկացած համակարգում տասներեկ ցուցանիշների գծով ՀՀ տնտեսությունը սպառնալիքի տակ է, որոնցից երկուսը հնարավոր չէ մեղմացնել որևէ այլ գործոնի հաշվին (տե՛ս *աղյուսակ 2.5*): Հինգ ցուցանիշների գծով վտանգը գնահատվեց միջին և միայն երկուսի գծով՝ փոքր: Հետևաբար, ՀՀ SU սպահովմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությունն առաջիկա տարիներին պետք է նայատակաորդված լինի նաև այս սպառնալիքների վերացմանը:

SU սպառնալիքների չեզոքացման տեսանկյունից առաջնային խնդիր է տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովումը: Որպես հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշ՝ ՀՆԱ մեծությունը և աճի տեմպերը հնարավորություն են ընձեռում միաժամանակ վիճակը բարելավել մի շարք ոլորտներում: Մակայն տնտեսական աճի բարձր տեմպերը սպառնալիքների վերացման անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման են: Մյուս կարևոր պայմանը եկամտների բաշխման հավասարակշռության ակգրուկի պահպանումն է, ինչը

բնակչությանը հնարավորություն կտա զգալ տնտեսական աճի դրական ազդեցությունը:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև սպառնալիքների վերացման նպատակով տնտեսությունում առկա ռեսուրսային ներուժի օգտագործման հնարավորությունները և սահմանափակումները: Մասնավորապես, հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ներդրումների ձևավորված մակարդակի պահպանման դեպքում տնտեսության ներուժի հաշվին հնարավոր է ապահովել ՀՆԱ տարեկան մինչև 5% աճ առաջիկա 3-5 տարիների ընթացքում: Մա նշանակում է, որ ամենաուշը այս փուլում պետք է մեծապես ակտիվացվի ներդրումների ներգրավման քաղաքականությունը, որպեսզի փուլի ավարտին արդեն սպառված ներուժը փոխարինվի նորով:

Սովա ներուժի օգտագործման հիմնական խոչընդոտը վերջնական պահանջարկի փոքր լինելն է և առաջարկի հարմարվողականության ցածր աստիճանը, որի արդյունքում ազգային տնտեսությունը վերաբաժանում է մակրոտնտեսական անհավասարակշռություն և գտնվում է ներմուծումից կախվածության մեջ:

Ներկայումս պետության կողմից ամբողջական պահանջարկի կառավարման հնարավորությունները շատ փոքր են և գործնականում սահմանափակվում են հիմնականում պետական գնումներով: Այնինչ ամբողջական պահանջարկի կառավարման հզոր մեխանիզմ է տնային տնտեսությունների վերջնական սպառման և ձեռնարկությունների ներդրումային պահանջարկի վրա ազդեցությունը:

Մակրոտնտեսական վիճակի ընդհանուր բարելավմանն ուղղված միջոցառումներից բացի, կարևոր են նաև ՀՀ SU յուրաքանչյուր սպառնալիքի չեզոքացման կոնկրետ ուղիները: Նշված միջոցառումների իրականացումը թույլ կտա էականորեն բարելավել ՀՀ SU-ն:

2.3. SU արտաքին և ներքին սպառնալիքները

Կարևոր է հատկապես փոքր տնտեսությամբ երկրների SU ապահովման ռազմավարական ուղղվածության հարցը: Տեսականորեն փոքր երկրների անդամակցությունը տարբեր միջազգային կազմակերպություններին և կառույցներին երաշխավորում է

դրանց ազգային և տնտեսական անվտանգությունը: Մակայն 22 ԳԱԱ ակադեմիկոս Մ.Քոթնյանը եզրակացնում է, որ տարբեր նպատակներով ստեղծված միջազգային կառույցներն իրականում ծառայում են գերտերությունների ռազմավարական շահերին և փոքր երկրների անվտանգության ապահովման երաշխիք չեն: Կոնկրետ 22 համար վերջին 200 տարիների պատմության վերլուծությունը նրան բերում է այն եզրակացության, որ մեր երկրի հիմնական ռազմավարական հակառակորդին՝ Թուրքիային, և տնտեսական, և՛ մնացած բոլոր առումներով դիմակայելու հնարավորություն միտղ ուժը Ռուսաստանն է եղել, և ապագայում էլ վերջինիս դերը ժխտել չի կարելի¹:

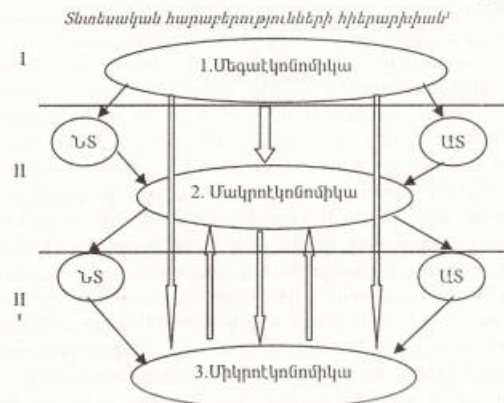
Մեր կողմից, տվյալ հարցի առնչությամբ, ներկայացվել է համաշխարհային տնտեսական հարաբերությունների եռամակարդակ պարզեցված հիերարխիան, բացահայտվել են դրա տարբեր մակարդակների միջև առկա կապերն ըստ փոխազդեցության ուղղության (տե՛ս գծանկար 2.1):

Առաջին մակարդակում դրսևորվում են գերտերությունների՝ մեծ յոթնյակ և Ռուսաստան, աշխարհաքաղաքական և տնտեսական շահերը: Դրանց փոխազդեցության հիման վրա որոշվում են նրանց ներքին (ՆՏ) և արտաքին (ԱՏ) տնտեսական քաղաքականության ուղղությունները, որոնք այնուհետև իրենց ազդեցությունն են ունենում մյուս երկրների վրա: Այստեղ կարևոր է նշել ստորին մակարդակների հետ կապի միակողմանի բնույթը, քանի որ փոքր երկրները հարմարվողական քաղաքականության ավելի փոքր հնարավորություններ ունեն, հետևաբար նրանց կրած ծախսերը մեծանում են, հասկապես էթե հաշվի առնենք տարբեր գերտերությունների շահերի բախվելը տվյալ երկրում:

Երկրորդ մակարդակը տվյալ երկրում ձևավորվող և իրականացվող մակրոտնտեսական քաղաքականությունն է: Այն ձևավորվում է գերտերություններից տարբեր կախվածությունների և ազդեցությունների ներքո, որոնք հնարավորություն չեն տալիս փոքր երկրներին անշեղորեն հետևել սեփական ազգային շահերին և

դրանով իսկ ապահովել սեփական ՏԱ-ն: Այդ ազդեցությունն ունի երկակի բնույթ: Փոքր երկրների կառավարությունները համապատասխան ճշգրտումներ են մտցնում մակրոտնտեսական քաղաքականության մեջ, իսկ միկրոէկոնոմիկան ուղղակիորեն առնչվում է արտաքին աշխարհի ազդեցություններին:

Գծանկար 2.1

Երրորդ մակարդակը միկրոէկոնոմիկան է կամ անմիջակալորեն տնտեսավարող սուբյեկտները: Նախորդ մակարդակի համեմատ այստեղ հակադարձ կապը համեմատաբար ուժեղ է և երկկողմանի: Տնտեսավարող սուբյեկտները կարող են ավելի գործուն և ազդեցիկ ձևով արտահայտել իրենց ղզգոհությունը կառավարությունից, և վերջինս չի կարող հաշվի չնստել դրանց հետ: Ուստի կառավարության վրա է դրվում ազգային տնտեսական շահերի իրականացման խնդիրը՝ հաշվի առնելով գերտերությունների տարաբնույթ ազդեցությունները:

¹ Մ.Խ.Քոթնյան, Եուկայական էկոնոմիկա, 22 ԳԱԱ «Գիտություն» իրատ., 1998, էջ 228:

² Միջազգային կառույցները ներառված չեն, քանի որ դրանք հիմնականում են մի քանի գերտերությունների իրական վերահսկողության ներքո և արտացոլում են նրանց շահերը:

Հետևաբար, տնտեսական քաղաքականության ռազմավարական ուղղվածությունը պետք է նպաստի փոխկախվածության ձևավորմանը գործընկերների միջև, այսինքն՝ ազգային շահերի և գերտնտեսությունների շահերի այնպիսի հարաբերակցության ապահովմանը, որը կբացառի հանրապետության տարածքում ռազմական գործողությունները և կնպաստի տնտեսական զարգացմանը:

SU հիմնախնդիրը, հատկապես երկրի մակրոտնտեսական զարգացումների հարթությունում, առավել խորացրեց մի շարք նոր և լուրջ սոցիալական հակառակություններ, իշխանությունների նկատմամբ հասարակության անվստահությունը, կարճ ժամանակահատվածում աշխարհի կողմից վարկեր այլևս չստանալու ապաստմների չիրականացման մտահոգությունը: Թեև ՀՀ-ում դեռևս անցած դարի 90-ական թթ. սկսվեց տնտեսական վերափոխումների փուլը, շուկայական տնտեսության անցման համար կատարվեցին որոշակի քայլեր, երկրի սոցիալ-տնտեսական դրությունը շարունակում է մնալ ծանր, տնտեսության առանձին ոլորտներում առկա են ճգնաժամային դրսևորումներ, դեռևս ցածր է բնակչության մեծ մասի կենսամակարդակը, լայն տարածում է գտել սովերային տնտեսությունը: Այդ ամենը նպաստում է կոռուպցիայի զարգացմանը: Հայտնի է, որ թեև սովերային տնտեսությունը կազմում է երկրի ՀՆԱ կեսը, այդ դեպքում տնտեսական բարեփոխումները ձևախեղված բնույթ են ստանում, և երկիրը հայտնվում է տնտեսական սպառնալիքի առջև:

Արտաքին պարտքի վտանգավոր մեծությունը երկիրը կախվածության մեջ է գցում պարտատեր ազգերից: Կրթամշակութային անկախությունը վտանգված է, որովհետև նույն պարտատերերը, օգտվելով տնտեսական ծանր վիճակից, սեփական չափորոշիչներն են պարտադրում երկրին, միաժամանակ մեծացնում իրենց ռազմաքաղաքական ներկայությունը, որի հետևանքով երկիրը կարող է կորցնել անկախ զարգանալու հնարավորությունն ընդհանրապես: Ամեն դեպքում՝ վտանգ ներկայացնում են այն ազգը կամ ազգերը, որոնց համեմատ տվյալ ազգը հեռ է մնում իր զարգացմամբ և որոնք իրենց իրավունքն են համարում պարտադրել այն հարցերում, որոնք տվյալ ազգը տեսնում է իր իրավունքների տիրույթում¹:

Հայաստանը, որպես վարկեր ստացող երկիր, ունի որոշակի խնդիրներ՝ կապված կուտակված արտաքին պարտքի հետ: Թեև այդ պարտքերը դեռևս լուրջ սպառնալիք չեն հանդիսանում ազգային տնտեսության համար, սակայն ՀՆԱ մած նկատմամբ դրանց հետագա առաջընթաց տեմպը սպառնալի չափերի կարող է հասնել և լուրջ անհանգստությունների տեղիք տալ:

Անցումային գործընթացներին ուղեկցող ներքին առևտրի ազատականացումը չի կարող միանշանակ գնահատվել: Մի կողմից՝ շուկայական համակարգը պահանջում է բաց տնտեսություն և առկայություն, և այդ տեսանկյունից փակ տնտեսությունից բացին անցումը քայլ առաջ է, սակայն, մյուս կողմից՝ արտահանում-ներմուծման ազգային մոդելը, առևտրի բացասական ազդուն, բնական ռեսուրսների և հումքի արտահանման բարձր աստիճանը, Հայաստանի կախվածությունը ռազմավարական նշանակության ապրանքների արտահանումից և այլն, դրական ազդեցություն չեն գործում երկրի տնտեսության վրա: Իրական վտանգ կա, որ երկիրը կախվածություն մեջ կհայտնվի այլ երկրներից:

Տնտեսության մրցակցային հնարավորությունների անբավարար վիճակը, արտաքին օգնության անհրաժեշտությունը, տնտեսական գործունեության մի շարք բնագավառների մենաշուրթիացումը, մեկ շնչի հաշվով կամուտների ցածր մակարդակը թույլ չեն տալիս տնտեսության արագ կենդանացման համար օգտագործել եղած բոլոր հնարավորությունները և ռեզերվները:

Ավելին, երկրի SU-ին դեռևս գերակա նշանակություն չի տրվել, և մշակված չեն SU հայեցակարգերը: Այս պայմաններում SU հիմնախնդիրը Հայաստանում առաջնային է դառնում:

Էլեկտր ստեղծված իրավիճակի SU հիմնախնդիրի հետազոտությունն ինչպես երկրի ներքում, այնպես էլ միջազգային տնտեսական հարաբերություններում առաջ է բերում թե՛ տեսական, թե՛ հույժ կարևոր իմացաբանական գործնական հետազոտություն:

Տնտեսական են համարվում ներքին ու արտաքին այն վտանգները, որոնց թիրախը տնտեսական համակարգն է և/կամ բխում են այլ տնտեսական համակարգ(եր)ից: Ազգային անվտանգության բաղադրամասը, որը կոչված է ապահովելու տնտեսական

¹ Ա. Ազգյան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունները, էությունը, ձևավորումը, առաջնախնդիրությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 39:

համակարգի (արժեքների, ինստիտուտների) սպառնալիքներից ազատ վիճակը, տնտեսական ավտանգությունը է:

Այս խնդիր շրջանակներում ազգ-պետություն համակարգի սոցիալական բաղադրիչի հետ կապված ու տնտեսության վրա ազդող սպառնալիքներ են բնակչության աճը կամ հակառակը՝ նվազումը, արտագաղթը, որոնք հանգեցնում են ընչաքաղցության ձրկանքների կառավարման իրավասությունը, որպես կանոն, տնտեսական, սոցիալական քաղաքականություն իրականացնող գերատեսչություններին է, որոնց խնդիրն է բնակչության տարբեր խմբերի, շերտերի, խավերի ներկայացուցիչների և ընդհանրապես քաղաքացիների սոցիալական-տնտեսական իրավունքների ապահովումը, սոցիալական ապահովությունը:

Տնտեսական վտանգներ են համարվում նաև անլեզալ բիզնեսը, մաֆիան, տնտեսավարող կլանները, կոռուպցիան, թմրաբիզնեսը, արտադրության թափոնների առևտուրը, զանգվածային ոչնչացման զենքի ստեղծմանը նպաստող տեխնոլոգիաների վաճառքը և այլն, որոնք արդեն իսկ ոչ միայն վտանգի ներքին աղբյուրներ են, այլ նաև կարող են լարվածություններ ստեղծել պետությունների միջև՝ դառնալով քաղաքական վտանգներ: Հաճախ միջպետական հարաբերություններին սպառնացող վտանգներ են դառնում նաև շուկաների մատչելիության շուրջ ծագող հիմնախնդիրները:

Ներկա ժամանակաշրջանում համակարգիչների, բարձր տեխնոլոգիաների կիրառումը, ֆինանսական շուկաների գորրալացումը հանգեցրել են ապրանքադրամային շրջանառության արագացման, կապիտալի ներհոսքի մասշտաբների ավելացման: Նպաստելով տնտեսական աճին՝ այդ գործընթացները միաժամանակ մեծացնում են ռիսկի գործոնների նշանակությունը և ընդլայնում են վտանգի գոտին ոչ միայն բիզնեսում, այլ նաև պետության գործառնության մեջ: Մոլորակի մի տարածաշրջանում ճգնաժամի դեպքում այն արագորեն տեղափոխվում է մյուս տարածաշրջաններ: Ուստի ՏԱ խնդիրը պետք է լինի հասարակության տնտեսական համակարգի ապահովվածությունն աղբյուրիակ վտանգներից:

Տնտեսական վտանգների խմբում ինքնուրույն խումբ են կազմում կենսական միջավայրի աղտոտվածությունը, բնական ռեսուրսների անխնայողաբար օգտագործումը և այլն, որոնք կրում են էկոլոգիական վտանգներ անվանումը: Վտանգների այս խմբի կա-

ռավարման խնդիրներն էլ լուծում էկոլոգիական անվտանգությունը ՏԱ շրջանակներում¹:

ՏԱ հնարավոր սպառնալիքների բացահայտումը և դրանց վտանգներման անհրաժեշտ միջոցառումների մշակումն ու իրականացումն առաջնահերթ նշանակություն ունեն երկրի անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետական ռազմավարության համար:

ՏԱ սպառնացող վտանգները կարող են դասակարգվել ըստ մի շարք հատկանիշների: Ըստ աղբյուրների՝ դրանք կարող են լինել ներքին և արտաքին: Հայաստանի տնտեսությունում բարեփոխումների փուլում առաջացած և ՏԱ-ի սպառնացող *ներքին* հիմնական սպառնալիքներն են

- տնտեսության կառուցվածքային ձևախախտման ուժեղացումը,
- հայրենական արտադրանքի մրցունակության ցածր մակարդակը,
- ընդլայնված վերարտադրության պայմաններում տնտեսության գործելու անկարողությունը,
- բնակչության պահանջարկի և ապրանքների արտադրության միջև անհավասարակշռությունը,
- տնտեսության տարբեր ճյուղերում մենաշնորհի գոյության բարձր տեսակարար կշիռը,
- արտադրության արդյունավետության բարձրացման խթանիչ շարժառիթների բացակայությունը,
- արհեստակներին կայունացված փոխարժեքները,
- հանրապետության մարզերի տնտեսական զարգացման անհամաչափության խորացումը,
- հասարակության գույքային անհավասարության և շերտավորման ուժեղացումը,
- տնտեսական հանցագործությունների աճը,
- պետական վերահսկողության համակարգի թուլացումը:

Արտաքին սպառնալիքների թվին են դասվում՝

- երկրի վերածումն այս կամ այն զարգացած պետության կցորդի,

¹ Մ.Մաֆայան, Ազգային անվտանգություն, հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 74-76:

- միջազգային հանրության հետ արտաքին անտերում խտրականության տարբեր դրսևորումները,
- ներկրումների նկատմամբ որոշակի հակումների ուժեղացումը, կախվածությունը ներմուծումից,
- արտաքին պարտքի ավելացումը,
- արտաբժույթի արտահոսքը երկրից,
- տնտեսության ղուլարայնացումը և ազգային դրամանիշի սպակայունացումը, վերջինիս դիրքերի թուլացումը:

Ներքին և արտաքին սպառնալիքների համադրումը վկայում է, որ հանրապետության համար առավել վտանգավոր են ներքին սպառնալիքները: Արտաքին սպառնալիքների մի շարք աղբյուրներ (օրինակ՝ արտաքին պարտքի ավելացումը, մերձավոր արտերկրի հետ արտաքին անտերային շրջանառության կրճատումը) բխում են ներքին պատճառներից. տնտեսության ցածր արդյունավետություն, վերանշակող ճյուղերի ցածր մրցունակություն և մի շարք այլ գործոններ:

Ներկայումս ՀՀ ՏԱ համար ամենաեական սպառնալիքները, թերևս, հետևյալներն են՝ հասարակության գույքային անհավասարության և շերտավորման ուժեղացումը, այդ թվում հասարակության շերտավորումը մի փոքր խումբ հարուստների և աղքատների գերակշռող զանգվածի, սոցիալական տարբեր հակամարտությունների հանգեցնող գործազրկության աճը, աշխատավարձի ցածր մակարդակը, արտադրական կարողությունների օգտագործման ցածր աստիճանը, անօրինական տնտեսական գործունեությունը, որը բխում է այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են ստվերային տնտեսության մեծ ծավալը, գործազրկության բարձր մակարդակը, կոռուպցիայի առկայությունը, պետական վերահսկողության համակարգի թուլությունը և այլն:

Հանրապետությունում վարձու աշխատանքի դիմաց կատարվող վճարումների մակարդակն այնպիսին է, որ դրա կարգավորումը պետք է դառնա պետության գործառնության հիմնական ուղղություններից մեկը: Առկա են դրամական աշխատավարձի նվազեցման բոլոր բացասական հետևանքները: Ըստ էության, ՀՀ-ում աշխատավարձի ցածր մակարդակն անցել է տնտեսական և քաղաքական անվտանգության սահմանները:

Տնտեսության կառուցվածքի ձևախախտման հետագա ուժեղացումը երկրի անվտանգության գլխավոր սպառնալիքները մեկն է: Տնտեսական նախկին համակարգից մնացած բազմաբնույթ խնդիրները ևս իրենց այսօր զգալ են տալիս: Նախկին համակարգի կառուցվածքային ձևախախտումների լուրջունը մի կողմից վտանգիքաներթևիկ համակարգի արագընթաց զարգացումն էր, մյուս կողմից՝ դրանց համեմատ այն ճյուղերի և բնագավառների թույլ զարգացումը, որոնք անմիջականորեն կոչված էին բավարարելու մարդկանց հոգևոր, մտավոր և կրթական պահանջները: Նման ժառանգությունն այսօր հետարավորություն չի բնձեռում ամուր հիմքերի վրա դնել թեթև, սենդի և արդյունաբերության այլ հարակից ճյուղերի զարգացումը, ծառայությունների ոլորտը և կենցաղային հիմնահարցերը:

- Կառուցվածքային վերակառուցման համար անհրաժեշտ է՝
- տնտեսավարման ներկա համակարգում գործող ձեռնարկությունների պահպանման նպատակահարմարության որոշում,
 - կառուցվածքային առաջընթաց տեղաշարժերի իրականացման նպատակով տնտեսության առավել արդյունավետ ճյուղերում և բնագավառներում զգալի արտասահմանյան ներդրումների ներգրավում,
 - պաշտպանական համալիրի մաս կազմող ձեռնարկությունների ցանկի հատկեցում, որը ենթակա չէ արդյունաբերության քաղաքացիական կարիքներին ծառայեցնելու նպատակով իրականացվող վերակազմավորման գործընթացին և այլն:

Սոցիալական ոլորտն առանցքային դեր է խաղում ոչ միայն տնտեսական, այլև ազգային անվտանգության սպառնալիքն առնու: Դրանում կարելի է ներառել անհատի, ընտանիքի, հասարակության, դրա առանձին շերտերի, սոցիալական խմբերի և պետության կենսական շահերը: ՀՀ անվտանգության գլխավոր սպառնալիքներից կարելի է առանձնացնել եկամուտների անհավասարաչափ բաշխումը, բնակչության կողմից սենդի պահանջումների լիարժեք բավարարման անկումը, թերմանը, արքայությունը: Նշված միտումները, ինչպես նաև գրավածության կրճատումը, մահացության աճը, ծնունդների թվի կրճատումը հանգեցնում են երկրում կյանքի ընդհանուր որակի անկմանը և արտագաղթի տեմպերի

աճին, ինչն էլ իր հերթին սպառնում է երկրի անվտանգությանն ընդհանրապես:

SU սպառնալիքների մեջ առանձնանում են սովետային տնտեսությունը և կոռուպցիան՝ իրենք քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական լուրջ հետևանքներով: Ընդ որում, այս երևույթները բնութագրական են ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող երկրներին, և, բնականաբար, տարբեր երկրներում դրանք յուրահատկությունները, չափերը, պայքարի միջոցները խիստ տարբերվում են միմյանցից: Հայաստանում ևս այդ երևույթները տնտեսական զարգացմանը խոչընդոտող լուրջ գործոններ են: Սովետային տնտեսության ատկայությունը պայմանավորված է ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակով, պետական կարգավորման ցածր արդյունավետությամբ, կոռուպցիայով: Ընդ որում, վերջինիս հետ սովետային տնտեսությունը գտնվում է փոխադարձ կապի մեջ: Ամերիկացի տնտեսագետ Գուտմանի արաջարկած փողի պահանջարկի գնահատման մեթոդի հիման վրա 2000թ. համար 22 տնտեսության սովետային մեծություն/ՆԱՀ հարաբերությունը կազմել է 60,3%: Ինչ վերաբերում է կոռուպցիային, ապա պետք է նշել, որ Համաշխարհային բանկի տվյալներով, Հայաստանը պատկանում է այն երկրների թվին, որտեղ հիմնական խնդիրը վարչական կոռուպցիան է: Վերջինս վերաբերում է գործող օրենքների և իրավական այլ ակտերի կիրարկման նպատակային խախտումներին ի շահ պետական և ոչ պետական անձանց: Կոռուպցիայի այս տեսակի հիմքում ընկած է պետական պաշտոնյաների կողմից իրենց հայեցողությամբ օրենքների և օրենսդրական ակտերի տարբերակված կիրարկումը: ԱՊՀ երկրների համար վարչական կոռուպցիայի «արժեքը» կազմում է ընկերությունների եկամուտների 3,7%-ը, արևելաեվրոպական երկրներում՝ 2,2%-ը, Հայաստանում՝ 4,6%-ը¹:

ՀՀ ՏՄ-ի սպառնացող գործընթացների մեջ առանձնահատուկ կարևորվում է ազգային հարստության բաղկացուցիչ մասի մտավոր կապիտալի արտահոսքը երկրից, որն իր նշանակու-

թյամբ, թերևս, ավելի մեծ մտահոգություն է առաջացնում և կարիք ունի անհետաձգելի քայլերի: Հանրապետության տնտեսությունում ստեղծված վիճակի պատճառով արդեն երկար ժամանակ արտագաղթում են մտավոր կարող ուժերը, ինչը հսկայական վտանգ է ներկայացնում երկրի ներկայի ու ապագայի համար: Ձանազան հետազոտությունների տվյալներով, հանրապետությունից արտագաղթել են 600 հազարից մինչև 1,25 մլն մարդ²: Ցավոք, արտագաղթում են երկրի ստեղծագործական ընտրանու ներկայացուցիչները: Եթե վերցնենք արտագաղթի նվազագույն չափը մոտ 600 հազ. մարդ և ենթադրենք, թե նրանց մեջ ստեղծագործական ընտրանու ներկայացուցիչները կազմում են ընդամենը 1%, ապա նրանց թիվը կկազմի 6000: Տարբեր գնահատականներով, դրա արդյունքում հանրապետությանը հասցված վնասը հաշվարկվում է միլիարդավոր դրամների հասնող գումարի չափով:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ ՏՄ սպառնալիքները ներթափանցել են տնտեսության գրեթե բոլոր բնագավառները, էական ազդեցություն են գործել մարդու կենսագործունեության տարբեր ոլորտների վրա:

2.4. Եկամուտների ձևավորումը և օգտագործումը Հարավկովկասյան հանրապետություններում

Հայաստանի Հանրապետությունում 2000թ. զբաղվածների ընդհանուր թիվը կազմել է 1278 հազ. մարդ, որից 338 հազարը (կամ 26,4%-ը) զբաղված են եղել պետական, իսկ 940 հազարը (կամ 73,6%-ը)³ մասնավոր ձեռնարկություններում⁴: Համեմատության համար նշեք, որ այդ ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են Ադրբեջանում՝ 3705, 1278 (34,5%) և 2427 հազ. (65,5%), Վրաստանում՝ 1748, 462 (26,4%) և 1286 հազ. (73,6%)⁵: Չեշտ է նկատ-

¹ Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate, WB, Washington, D.C., 2000. Տե՛ս նաև «Կոռուպցիան, երա գնահատումը և հարցախորհրդի հիմնական ուղղությունները», էջ 471-548, Ա.Սարգսյան, Դ.Շալվերդյան, Իրավաբան և անիրավաբան միջև տնտեսագիտական-քաղաքագիտական ուսումնասիրություն, Եր., «Տիգրան Մեճ», 2004:

² Վ.Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին, ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստ., Եր., 2001, էջ 308. Յու. Գրիգորյան, Ժողովրդագրական վիճակը Հայաստանում, «Հայաստան», Ֆինանսներ և կլոնովիզ», թիվ 2, 2001, էջ 62-65:

³ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран Армения, Азербайджан, Грузия, 2002, Изд-во «САДА», с. 49.

⁴ Նույն տեղում:

տել, որ ըստ սեփականության ձևերի զբաղվածների տեսակարար կշիռը Հայաստանում և Վրաստանում ունի նույն պատկերը:

Հայաստանի Հանրապետությունում զբաղվածների զգալի մասն ընդգրկված է գյուղատնտեսության, որսորդության և անտառային տնտեսության ոլորտում (567 հազար մարդ կամ զբաղվածների 44,4%-ը), ըստ որում, 8 հազարը (1,4%) զբաղված է պետական, իսկ 559 հազարը (98,6%)՝ մասնավոր ձեռնարկություններում: Այդ մեծությունները Ադրբեջանում կազմել են համապատասխանաբար 1517 հազար մարդ կամ զբաղվածների 40,9%-ը, 41 (2,7%) և 1476 (97,3%), Վրաստանում՝ 910 հազար մարդ (52,1%), 8 (0,9%) և 902 (99,1%):

Վերամշակող արդյունաբերությունում ՀՀ-ում զբաղված են 156 հազար մարդ (զբաղվածների 12,2%-ը), որից 14 հազարը (9,0%-ը) պետական և 142 հազարը (91%-ը) մասնավոր ձեռնարկություններում: Այդ ցուցանիշները Ադրբեջանում կազմել են համապատասխանաբար 169 հազար մարդ (4,6%), 63 հազար (37,3%) և 106 հազար (62,7%), Վրաստանում՝ 104 հազար (5,9%), 24 հազար (23,1%) և 80 հազար (76,9%):

Մեծածախ և մանրածախ առևտրի ոլորտում ՀՀ-ում զբաղված են 107 հազար մարդ (8,4%), որից 3 հազարը (2,8%-ը) պետական, 104 հազարը (97,2%-ը)՝ մասնավոր ձեռնարկություններում, Ադրբեջանում համապատասխանաբար՝ 626 հազար մարդ (16,9%-ը), 66 հազար (10,5%-ը) և 560 հազար մարդ (89,5%-ը), Վրաստանում՝ 175 հազար մարդ (10,0%-ը), 16 հազար մարդ (9,1%-ը) և 159 հազար մարդ (90,9%-ը)¹: Ուսումնասիրության արդյունքներից հետևում է, որ ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ Ադրբեջանում և Վրաստանում զբաղվածների մեծ մասը ընդգրկված է մասնավոր հատվածում: Ակնհայտ է նաև, որ ներկայումս այդ թվերն ավելացել են հոգուս մասնավոր հատվածի:

Հայաստանի Հանրապետությունում 2000թ. պետական կառավարման համակարգում ընդգրկված են եղել 27 հազար մարդ (զբաղվածների ամբողջ թվի 2,1%-ը), Ադրբեջանում՝ 258 հազար

մարդ (7,0%-ը), Վրաստանում՝ 106 հազար մարդ (6,1%-ը)²: Այն ոլորտները, որտեղ դեռևս մեծ բաժին է կազմում պետական հատվածը, շարունակում են մնալ կրթությունը և առողջապահությունը: Այսպես, Հայաստանում կրթության ոլորտում զբաղված են 127 հազար մարդ (զբաղվածների ամբողջ թվի 9,9%-ը), որից 117 հազարը (92,1%-ը) ընդգրկված են պետական և 10 հազարը (7,9%)՝ մասնավոր ձեռնարկություններում, Ադրբեջանում՝ 318 հազար մարդ (7,0%), որից 293 հազարը (92,1%) պետական, 25 հազարը (7,9%)՝ մասնավոր ձեռնարկություններում: Առողջապահության ոլորտում այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար Հայաստանում 79 հազար (6,2%), որից 65 հազարը (82,3%) պետական և 14 հազարը (17,7%)՝ մասնավոր ձեռնարկություններում, Ադրբեջանում՝ 169 (4,6%), 165 (97,6%) և (2,4%), Վրաստանում՝ 85 (4,9%), 73 (85,9%) և 12 (14,1%)³:

Միջին ամսական աշխատավարձը (\$-ով) կազմել է ՀՀ-ում՝ 1997թ.՝ 27,7, 1998թ.՝ 35,7, 1999թ.՝ 37,7, 2000թ.՝ 42,1, 2001թ.՝ 43,1, Ադրբեջանում համապատասխանաբար՝ 35,5, 43,5, 44,8, 49,5, 55,8, Վրաստանում՝ 33,4, 39,8, 33,5, 36,6⁴: Ինչպես տեսնում ենք բերված տվյալներից, 5 տարիների ընթացքում (1997-2001թթ.) միջին ամսական աշխատավարձի տարեկան միջին փոփոխությունը (աճը) կազմել է Հայաստանում՝ $3,1$ դոլար $\frac{(43,1 - 27,7)}{5}$, Ադրբեջանում՝ $4,1$ $\frac{(55,8 - 35,5)}{5}$, Վրաստանում՝ $0,8$ դոլար $\frac{(36,6 - 33,4)}{4}$: Դժվար չէ

տեսնել, որ, օրինակ, ՀՀ-ում, եթե պահպանվի նախորդ 5 տարիների ընթացքում ձևավորված միջին տարեկան աշխատավարձի աճի մեծությունը, ապա 102 դոլար ամսական միջին աշխատավարձի մեծությանը կհասնենք միայն 19 տարի հետո (հաշված 2001-ից), այսինքն 2020թ.: Հասկանալի է, որ նման զարգացումը ձեռնտու չէ

¹ Նույն տեղում, էջ 50:

² Նույն տեղում:

³ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран Армения, Азербайджан, Грузия, 2002, Изд-во «САДА», с.57.

⁴ Հաշվարկվել է նույն էջի տվյալների հիման վրա:

ոչ միայն բնակչության մի զգալի մասին՝ զբաղվածներին, այլև հանրապետությանն ամբողջությամբ վերցրած:

Հանրապետության թոշակատուների թոշակային ապահովության տեսակների թվի ռուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2001թ. թոշակատուների 553 հազար մարդուց ըստ տարիքի թոշակ են ստանում 393 հազարը (71,1 %-ը), ըստ հաշմանդամության (բացի Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հաշմանդամները) 98 հազարը (17,7%), ընտանիքի կերակրողին կորցնելու դեպքում՝ 24 հազարը (4,3%), աշխատանքի բարեխիղճ տարիների համար՝ 19 հազարը (3,4%) և սոցիալականը՝ 9 հազարը (1,6%)¹: Պետք է նաև նկատել, որ սոցիալական ապահովության մարմիններում հաշվառված թոշակատուների նշանակված միջին ամսական թոշակի մեծությունը կազմել է \$8,2²:

Ռոշչակի հետաքրքրություն են ներկայացնում բնակչության դրամական եկամուտների կազմը և օգտագործումը: Այսպես, 1999թ. մեկ շնչի ամսական դրամական եկամուտները (\$-ով) ՀՀ-ում կազմել են \$15,1, Ադրբեջանում՝ 36,1, Վրաստանում՝ 18,2, որից ՀՀ-ում՝ 5,3-ը (35%-ը), Ադրբեջանում՝ 12,6-ը (34,9%), Վրաստանում՝ 8,2-ը (45%) կազմել են աշխատանքային եկամուտները, 1,4 դոլարը (9%-ը)՝ սոցիալական տրանսֆերտները, Ադրբեջանում՝ 2,7 (7,5%), Վրաստանում՝ 2,8 (15%), բոլոր տեսակի վաճառքներից ստացված եկամուտները՝ \$4,8 (24%-ը), Ադրբեջանում՝ 6,0 (16,7%), Վրաստանում՝ 4,7 (14%), այլ դրամական մուտքերը՝ \$3,5 (24%), Ադրբեջանում՝ 14,8 (40,9%), Վրաստանում՝ 2,5-ը (4%)³:

Նույն թվականին ՀՀ-ում բնակչության մեկ շնչի հաշվով դրամական ծախսերը կազմել են \$23,7, Ադրբեջանում՝ \$34,6, Վրաստանում՝ \$28,8, որից սպառողական ծախսերը կազմել են համապատասխանաբար՝ 22,3 (94,1%), 31,4 (87,6%) և 25,5 (92%), ոչ պարենային ապրանքների գնումների համար՝ 3,4 (15,0%), 4,4 (17,5%) և 5,2 (20%), մնացածը կազմել են այլ դրամական ծախսերը⁴:

Այս համատեքստում հետաքրքիր է նաև Լեշել դրամական եկամուտների և կենսապահովման նվազագույնի միջև եղած կապը: Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ 2000թ. միջին շնչային կենսապահովման նվազագույնը (\$-ով) կազմել է ՀՀ-ում՝ 22,3⁵, Ադրբեջանում՝ 22,5, Վրաստանում 58,3, միջին շնչային դրամական եկամուտը (դոլարով) կազմել է համապատասխանաբար՝ \$19,5, \$38,7 և \$18,2, իսկ դրամական եկամտի հարաբերությունը կենսապահովման նվազագույնին կազմել է, համապատասխանաբար՝ 87,0, 172,0 և 31,2%⁶:

Հասարակության ներսում հարստության բաշխման համամասնությունների մասին է խոսում եկամուտների ձևավորման հաշիվը (տե՛ս աղյուսակ 2.6):

Աղյուսակ 2.6

Հարավկովկասյան հանրապետություններում եկամուտների ձևավորման հաշիվը, քիչացիկ գներով, մեկ ԱՄՆ դոլար⁷

		1998	1999	2000	2001	1998-2001թթ. միջին տարեկանը
1	2	3	4	5	6	7
Անտրոսները						
Նստիճանի ներքին արդյունք	AM	1892	1845	1912	2117	1883
	AZ	4447	4584	5273	5717	5005
	GE	3620	2811	3023	3161	3154
Ուտի ներքին արդյունք	AM	1634	1586	1633	...	1618
	AZ	3703	3870	4613	5031	4304
	GE	3202	2460	2806	2838	2827
Արտարժույթը						
Վարձու աշխատողների և խիստաների վարձատրություն	AM	781	792	817	...	797
	AZ	858	961	1141	1147	1027
	GE	815	621	746	730	728
Սյուսուտվարձ	AM	725	738	754	...	739
	AZ	707	817	895	1054	868
	GE	737	566	679	671	663
Արտանմուտների կողմից ստիպարված արձանագրության	AM	56	54	63	...	58
	AZ	151	144	246	93	159

¹ Այդ թվականին ՀՀ-ում նվազագույն սպառողական բյուջե չի հաստատվել:

² Նույն տեղում, էջ 60:

³ Աղյուսակը կազմված է Статистический ежегодник Южно-кавказских стран Армения, Азербайджан, Грузия, 2002, Изд-во «САДА», էջ 145-146-ի տվյալների հիման վրա:

¹ Նույն տեղում, էջ 61:

² Նույն տեղում, էջ 62:

³ Նույն տեղում, էջ 66:

⁴ Նույն տեղում:

1	2	3	4	5	6	7
հասարակապետական հաստիքայիններ	GE	78	55	67	59	65
Արտադրության և ներմուծման հարկեր, այդ թվում	AM	192	217	217	...	209
	AZ	339	367	383	455	386
	GE	285	258	270	301	279
Արտադրանքի հարկեր, ոչից	AM	157	168	172	...	166
	AZ	229	249	268	318	266
	GE	216	197	214	241	217
ԱԱՀ ձևի հարկեր	AM ¹	118	128	124	...	123
	AZ	186	192	213	238	207
	GE	171	180	187	214	188
Ներմուծման հարկեր, բացառությամբ ԱԱՀ	AM	21	15	16	...	17
	AZ	76	75	70	93	79
	GE	44	17	27	27	29
Արտադրության այլ հարկեր	AM	14	34	29	...	26
	AZ	35	42	45	43	41
	GE	69	61	56	59	61
Սուբսիդիաներ	AM	-3	-26	-14	...	-14
	AZ	-121	-143	-13	-13	-73
	GE	-43	-35	-28	-26	-33
Համախառն գործարանական շահույթ և համախառն խաղող եկամուտներ, այդ թվում	AM	922	862	892	...	892
	AZ	3371	3399	3761	4085	3654
	GE	2563	1967	2035	2156	2180
Ցուտ գործարանական շահույթ և գուտ խաղող եկամուտներ	AM	664	603	613	...	627
	AZ	2626	2686	3102	3399	2953
	GE	2145	1616	1818	1833	1853

¹ Ատոմի անվտանգության հարկեր:

Վերը բերված աղյուսակում օգտագործված հասկացություններն ունեն հետևյալ իմաստը:

Արտադրության փուլում համախառն ներքին արդյունքը բոլոր ճյուղերի համախառն ավելացված արժեքի գումարն է: Համախառն ներքին արդյունքը հաշվարկվում է շուկայական գներով, այսինքն՝ ներառում է արտադրանքի և ներմուծման գուտ հարկերը: «Ցուտ» հասկացությունը նշանակում է, որ հարկերի գումարից հանված են համապատասխան լրավճարները: Սա ազգային հաշիվների համակարգի կարևորագույն ցուցանիշներից է, որով բնութագրվում է երկրի տնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքը:

Համախառն ավելացված արժեքը հաշվարկվում է ճյուղային կտրվածքով՝ որպես ապրանքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման ու միջանկյալ սպառման միջև տարբերություն: «Համախառն» հասկացությունը ցույց է տալիս, որ այս ցուցանիշն ընդգրկում է արտադրության ընթացքում սպառված հիմնական կապիտալի արժեքը:

Հարկեր ապրանքների վրա ընդգրկում են հարկերը, որոնք մեծությունն ուղղակիորեն կախված է արտադրված արտադրանքի և մատուցված ծառայությունների արժեքից: Այս տիպի հարկերի թվին են դասվում ավելացված արժեքի հարկը, ակցիզային հարկերը, վաճառքի վրա սահմանված հարկերը և այլն: Ներմուծման հարկերը՝ ներմուծվող ապրանքների և ծառայությունների վրա սահմանվող հարկերն են:

Լրավճարները (սուբսիդիաները) պետական բյուջեից ընթացիկ անհատուցելի վճարումներն են ձեռնարկություններին, որոնք կատարվում են որոշակի տեսակի ապրանքների արտադրության կամ ծառայությունների մատուցման համար:

Եկամուտների ձևավորման հաշիվը ցույց է տալիս ապրանքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման գործընթացին անմիջականորեն մասնակցող ինստիտուցիոնալ միավորների - ռեզիդենտների կողմից առաջնային հարկերի վճարումը:

Ինստիտուցիոնալ միավորը համարվում է տվյալ երկրի տնտեսության ռեզիդենտ, եթե այն երկրի տարածքում ունի տնտեսական շահի միավոր (կենտրոն), այսինքն՝ եթե զբաղվում է կամ մտադրություն ունի զբաղվելու տնտեսական գործունեության որևէ տեսակով կամ գործառնությամբ երկարատև ժամանակահատվածում (այդ ժամկետը սովորաբար ընդունվում է մեկ տարի):

Աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունը որոշվում է փողային կամ իրային տեսքով արտահայտված բոլոր պարզավճարների գումարով, որոնք գործատուի կողմից վճարվել են վարձու աշխատողներին հաշվետու ժամանակահատվածում կատարված աշխատանքի դիմաց: Աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունը հաշվարկվում է հաշվեգրված գումարների հիման վրա և ներառում է սցիալական ապահովագրության հատկացումները,

եկամտահարկի և այլ վճարումների գումարները: Դրանք պետք է կատարվեն աշխատողների կողմից նույնիսկ այն դեպքերում, երբ դրանք փաստացի պահվում են վարչական շահերից ելնելով կամ այլ պատճառներով և վճարվում են անմիջապես սոցիալական ապահովագրության, հարկային մարմիններին կամ այլ ծառայություններին աշխատողի անունից:

Արտադրության այլ հարկերն այն հարկերն են, որոնցով հարկվում են արտադրական միավորները կապված իրենց արտադրության կամ արտադրական գործունեության օգտագործման հետ (բացառությամբ ապրանքների վրա կիրառվող հարկերի): Նման հարկերի մեծությունն ուղղակիորեն կախված չէ արտադրության ծավալներից և շահութաբերությունից: Դրանք չեն ներառում նաև ինստիտուցիոնալ միավորի կողմից ստացվող շահույթի կամ այլ եկամուտների նկատմամբ հարկերը: Արտադրության այլ հարկերն են բնական պաշարների օգտագործման հարկերը (բնապահպանական հարկ), հողի դիմաց վճարումները (հողի հարկ), արտոնագրերի համար վճարները, պետական տուրքը և ձեռնարկություններից ու կազմակերպություններից գանձվող այլ վճարումները, անշարժ գույքի հարկը:

Տնտեսության համախառն (զուտ) շահույթը ավելացված արժեքի այն մասն է, որը մնում է արտադրողների տնօրինությանը աշխատողների աշխատանքի դիմաց վճարումները և արտադրության ու ներմուծման «մաքուր» հարկերը վճարելուց հետո: «Համախառն» կամ «զուտ» հասկացության օգտագործումն այս դեպքում նշում է այն փաստը, թե այս ցուցանիշը ներառում է, թե չի ներառում արտադրության ընթացքում հիմնական կապիտալի օգտագործումը:

Տեսչիկն տնտեսությունների սեփականությունը հանդիսացող ձեռնարկությունների արտադրական գործունեության ընթացքում ձևավորվող շահույթն անվանվում է համախառն խառը եկամուտ, քանի որ այն ընդգրկում է ինչպես ձեռնարկության սեփականատիրոջ կողմից կատարված աշխատանքի վարձատրությունը, այնպես էլ ձեռնարկատիրական շահույթը:

Եթե փորձենք Հարավկովկասյան հանրապետությունների եկամուտների ձևավորման 1998, 2000 և 1998-2001թթ. միջին տարե-

կան մեծությունները ներկայացնել տոկոսային հարաբերությամբ, ապա այն կունենա հետևյալ տեսքը (տե՛ս աղյուսակ 2.7):

Աղյուսակ 2.7

Հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների եկամուտների ձևավորման հաշվի կառուցվածքը, %

		1998	2000	1998-2000թթ. միջին տարեկան մեծություն
		AM	100	
Համախառն ներքին արդյույթ	AM	100	100	100
	AZ	100	100	100
	GE	100	100	100
Օլիգոպոլիսից				
1. Կործու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն, այդ թվում	AM	41.3	42.7	42.3
	AZ	19.3	21.6	20.6
	GE	22.5	24.7	23.1
1.1 Աշխատավարձ	AM	38.3	39.4	39.2
	AZ	15.9	17.0	17.4
	GE	20.4	22.5	21.0
1.2 Գործատուների կողմից սոցիալական ապահովության համար կատարված հատկացումներ	AM	3.0	3.3	3.1
	AZ	3.4	4.7	3.2
	GE	2.1	2.2	2.1
7. Արտադրության և ներմուծման հարկեր, այդ թվում	AM	10.1	11.3	11.1
	AZ	7.6	7.3	7.7
	GE	7.9	8.9	8.8
2.1. Արտադրանքի հարկեր	AM	8.3	9.0	8.8
	AZ	5.1	5.1	5.3
	GE	6.0	7.1	6.9
2.2 Ներմուծման հարկեր (բացառությամբ ՍԱՀ-ի)	AM	1.1	0.8	0.9
	AZ	1.7	1.3	1.6
	GE	1.2	0.9	0.9
2.3. Արտադրության այլ հարկեր	AM	0.7	1.5	1.4
	AZ	0.8	0.8	0.8
	GE	1.9	1.8	1.9
3. Մտերիության	AM	-0.1	-0.7	-0.7
	AZ	-2.7	-0.2	-1.4
	GE	-1.2	-0.9	-1.0
4. Համախառն գործատանական շահույթ և նամախառն եկամուտներ, այդ թվում	AM	48.7	46.7	47.3
	AZ	75.7	71.3	73.1
	GE	70.8	67.3	69.1
Ձեռն գործատանական շահույթ և զուտ խառն եկամուտներ	AM	35.1	32.1	33.3
	AZ	59.1	58.8	59.0
	GE	59.3	60.1	58.8

Աղյուսակ 2.7-ի տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, ի տարբերություն Ադրբեջանի և Վրաստանի, ՀՀ-ում օգտագործվող համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) կազմում վարձու

աշխատողների աշխատանքի վարձատրության բաժինը գրեթե երկու անգամ ավելի բարձր է:

Վերը նշված ցուցանիշն ամենացածրն է Ադրբեջանում:

ՉՆԱ կազմում արտադրության և ներմուծման ամենաբարձր հարկերը ՀՀ-ում են, ապա՝ Ադրբեջանում և հետո՝ Վրաստանում, ըստ որում, արտադրանքի հարկերի բաժնով Վրաստանի ցուցանիշն ավելի բարձր է, քան Ադրբեջանինը, իսկ ներմուծման հարկերի (բացառությամբ ԱԱՀ-ի) ամենաբարձր մակարդակը Ադրբեջանում է (Հայաստանում և Վրաստանում դրանք գտնվել են միևնույն մակարդակի վրա):

Սուբսիդիաների բաժինն Ադրբեջանում երկու անգամ ավելի բարձր է, քան Հայաստանում: Այդ ցուցանիշն ամենացածրը Հայաստանում է:

Համախառն գործառնական շահույթի և համախառն եկամուտների ամենաբարձր ցուցանիշը Ադրբեջանում է, ապա՝ Վրաստանում և հետո միայն Հայաստանում: Այս ցուցանիշը, ըստ էության, բնութագրում է պետություն-ձեռնարկություն փոխհարաբերությունները և ինտսիտոցիոնալ նշված երկու ինտսիտոցիոնների փոխհարաբերությունները պետության ներքում, ինչպես նաև հասարակության մեջ ստեղծված արդյունքի բաշխումը բնակչության տարբեր շերտերի միջև:

Չուտ գործառնական շահույթի և զուտ խառը եկամուտների ցուցանիշի մակարդակը Ադրբեջանում և Վրաստանում գտնվում են գրեթե նույն մակարդակի վրա (շուրջ 60%), որոնց համեմատ Հայաստանում այդ ցուցանիշը շուրջ երկու անգամ ավելի ցածր է: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ Հարավկովկասյան երեք հանրապետություններում ստեղծված 100 միավոր ՉՆԱ-ից շուրջ 60 միավորը Ադրբեջանում և Վրաստանում մտնում է ձեռնարկությունների սեփականատերերին և միայն 40 միավորն է տրվում ...«աշխատավոր ժողովրդին», իսկ Հայաստանում պատկերն այլ է. շուրջ 70 միավորն է տրվում աշխատավորներին, իսկ 30 միավորը մտնում է ձեռնարկատերերին: Ան, թերևս, հասարակական հարաբերությունների հետագա զարգացման անկյունաքարային կողմերից մեկն է, քանի որ այն բնութագրում է աշխատանքի և կապիտալի փոխհարաբերությունը:

Եթե դիմելու լինենք մարքսիստական տնտեսագիտության տերմինաբանությանը և երա հիմնական հասկացություններից մեկին հավելյալ արժեքին (որն, ի դեպ, այդ նույն տնտեսագիտության մեկ այլ արտահայտությամբ ցույց է տալիս շահագործման աստիճանը, $P = M/V \cdot 100$, որտեղ P-ն հավելյալ արժեքի նորմն է, M-ը՝ ձեռնարկատերերի կամ կապիտալի ստացած շահույթը, իսկ V-ն աշխատավարձի ֆոնդի մեծությունն է: Հավելյալ արժեքի նորմնը Հայաստանում կազմել է 78,7% (33,3/42,3*100), Ադրբեջանում՝ 286,4 (59,0/20,5*100), Վրաստանում՝ 245,5 (58,8/23,1*100): Սակածից հետևում է, որ «աշխատավոր մարդու» շահագործման նորմը կամ աստիճանը Հայաստանում, Ադրբեջանի համեմատությամբ, 3,6, իսկ Վրաստանի համեմատությամբ 3,2 անգամ ավելի ցածր է:

«Վարձու աշխատող-պետություն-ձեռնարկատեր (գործատու)» եռմիասնական օղակի միջև ստեղծված արդյունքի բաշխման հարաբերությունները բնութագրում են աշխատողների և կապիտալի միջև ձևավորված ուժերի հարաբերությունը և դրանց միջև պայքարի հետագա ինտենսիվությունն ու «դասակարգային» վայրիվերումները, պետության հնարավորությունն իր ձեռքում միջոցներ հավաքելու և դրանց բաշխման մասին, ինչպես նաև արդյունքի չափերը և դրանց փոփոխման հնարավորություններն առաջիկայում: Վարձու աշխատողների աշխատանքային ներդրումների դիմաց վճարի, պետության ստացած վճարի, պետության ստացած հարկերի և կապիտալի տերերի վատակածի հարաբերություններին մասին են խոսում ստորև բերված տվյալները (անտեսվել է սուբսիդիաների բաժինը, քանի որ այն պետությունից տրվում է ինչպես աշխատանքի, այնպես էլ կապիտալի տերերին և, բացի այդ, դրանց տեսակարար կշիռը մեծ չէ), %-ով.

	Չուտստան	Ադրբեջան	Վրաստան
1. Վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն	42,3	20,6	23,1
2. Արտադրության և ներմուծման հարկեր	11,1	7,7	8,8
Շղթաներ հարկեր	24,4 (11,1+13,3)	21,4 (7,7+13,7)	17,1 (8,8+9,3)
3. Կապիտալի շահույթ և զուտ եկամուտներ	33,3	59,0	58,8

Բերված համամասնությունները վկայում են, որ գրեթե բոլոր հանրապետություններում ՉՆԱ-ում պետության «հասանելիքը»

կազմում է շուրջ 20% (այն ամենաբարձրն է Հայաստանում՝ 24,4%, և ամենացածրը՝ Վրաստանում՝ շուրջ 17%): Վարձու աշխատողների բաժինը Վրաստանում և Ադրբեջանում գտնվում է գրեթե նույն մակարդակի վրա, և դրա հաշվին մեծ է կապիտալի բաժինը՝ շուրջ 60%:

2.5. Նվազագույն աշխատավարձի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մի շարք հիմնահիստիկները

Ժնևի 54-րդ նստաշրջանի 1970թ. հունիսի 3-ի 131-րդ կոնվենցիան կոչվում է «Նվազագույն աշխատավարձի սահմանման մասին կոնվենցիա՝ հատկապես հաշվի առնելով զարգացող երկրները»:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության Գլխավոր խորհրդաժողովը Ժնևում, 1970թ. հունիսի 3-ին գումարած 54-րդ նստաշրջանում, հաշվի առնելով, որ

ա. կազմակերպության անդամների մեծամասնության կողմից վավերացվել են «Նվազագույն աշխատավարձի սահմանման ընթացակարգի» 1928թ., «Հավասար վարձատրության մասին» 1951թ., ինչպես նաև «Գյուղատնտեսության մեջ նվազագույն աշխատավարձի սահմանման ընթացակարգի մասին» 1951թ. Կոնվենցիաների դրույթները,

բ. նշված կոնվենցիաներն արժեքավոր դեր ունեն վարձու աշխատող անձանց ընչազուրկ խմբերի պաշտպանության համար,

գ. պետք է ընդունել այդ կոնվենցիաները լրացնող և անհիմն ցածր աշխատավարձով աշխատող վարձու աշխատողների պաշտպանությունը նախատեսող նոր ակտ,

դ. պետք է անել մի շարք առաջարկություններ նվազագույն աշխատավարձի սահմանման ընթացակարգի վերաբերյալ՝ այդ առաջարկություններին տալով միջազգային կոնվենցիայի ձև,

1970թ. հունիսի 22-ին ընդունում է ներքոհիշյալ կոնվենցիան, որն անվանվեց «Նվազագույն աշխատավարձի սահմանման մասին» կոնվենցիա՝ (այսուհետև այս մասում՝ Կոնվենցիա):

Ըստ Կոնվենցիայի հոդված 1-ի՝ այն վավերացնող Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ պարտավորվում է սահմանել վարձու աշխատողների բոլոր խմբերն ընդգրկող նվազագույն աշխատավարձի սահմանման համակարգ, որոնց աշխատանքի պայմանները նպատակահարմար են դարձնում այդպիսի համակարգի կիրառումը:

Յուրաքանչյուր երկրի իշխանության իրավասու մարմինը, ձեռնարկատերերի և աշխատավորների շահագրգիռ ներկայացուցչական կազմակերպությունների համաձայնությամբ կամ նրանց հետ սպառիչ խորհրդակցությունից հետո, սահմանում է վարձու աշխատողների խմբերը, որոնց վրա տարածվում է այդ համակարգը:

Կոնվենցիան վավերացնող կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության Կանոնադրության 22-րդ հոդվածի դրույթներին համապատասխան, Կոնվենցիայի կիրառման մասին ներկայացվող իր առաջին զեկույցում թվում է վարձու աշխատող անձանց բոլոր խմբերը, որոնց վրա չի տարածվում սույն հոդվածի դրույթների գործունեությունը՝ նշելով այդ բացառության պատճառները: Հաջորդող զեկույցներում հայտնվում է բացառիկ խմբերի վերաբերյալ օրենսդրության և փորձի վիճակի մասին, ինչպես նաև այն մասին, թե Կոնվենցիան որքանով է կիրառվում կյանքում:

Կոնվենցիայի հոդված 2-ը սահմանում է, որ նվազագույն աշխատավարձ ունի օրենքի ուժ և նվազեցման ենթակա չէ և որ այս դրույթի կիրառումը պատասխանատու անձի կամ անձանց նկատմամբ առաջացնում է քրեական կամ այլ պատասխանատվություն:

Հոդված 2-ի 1-ին կետի դրույթների պահպանման դեպքում ամբողջությամբ հարգվում է կոլեկտիվ բանակցությունների վարման ազատությունը:

Նվազագույն աշխատավարձի մակարդակի սահմանման ժամանակ հաշվի առնվող գործոնները, ազգային փորձին և պայմաններին համապատասխան, ներառում են.

ա) աշխատողների և նրանց ընտանիքների պահանջները հաշվի առնելով երկրում ընդունված աշխատավարձի ընդհանուր

¹ 54-րդ նստաշրջան, Ժնև, 1970թ. հունիսի 3, Կոնվենցիա 131, «Նվազագույն աշխատավարձի սահմանման մասին կոնվենցիա՝ հատկապես հաշվի առնելով զարգացող երկրները»:

մակարդակը, կյանքի արժեքը, սոցիալական նպաստները և այլ սոցիալական խմբերի կյանքի համեմատական մակարդակը.

բ) տնտեսական նկատառումները՝ ներառելով տնտեսական զարգացման պահանջները, արտադրողականության մակարդակը և գրադվանության բարձր մակարդակի ձեռքբերման և պահպանման ցանկալիությունը:

Նվազագույն աշխատավարձի բոլոր դրույթների արդյունավետ կիրառման ապահովման համար ձեռք են առնվում անհրաժեշտ միջոցներ, օրինակ՝ պատշաճ տեսչական ստուգումը:

Կունվենցիան վավերացրած կազմակերպության ցանկացած անդամ կարող է դրա ուժի մեջ մտնելու սկզբնական պահին ակամ տասնամյա ժամանակահատվածը լրանալուց հետո այն չեղյալ հայտարարել՝ չեղյալ հայտարարման վերաբերյալ ակտի միջոցով, որն ուղարկվում է Աշխատանքի միջազգային բյուրոյի գլխավոր ստորեմին և գրանցվում նրա կողմից: Չեղյալ հայտարարումը ուժի մեջ է մտնում չեղյալ հայտարարման վերաբերյալ ակտի գրանցումից մեկ տարի հետո:

Կունվենցիան վավերացրած կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ, որը նշված տասնամյա ժամանակահատվածը լրանալուց հետո միամյա ժամկետում չի օգտվում Կունվենցիայի 9-րդ հոդվածում նախատեսված չեղյալ հայտարարման իր իրավունքից, ստիպված է լինում հաջորդ տասնամյա ժամանակահատվածում նույնպես կատարել Կունվենցիայի պահանջները, իսկ Կունվենցիան չեղյալ հայտարարել կկարողանա յուրաքանչյուր տասնամյա ժամկետը լրանալուց հետո միայն՝ սահմանված կարգով:

Ուշադրության են արժանի նաև Եվրոպական սոցիալական խարտիայում տեղ գտած դրույթները՝ «արժանի աշխատավարձի իրավունքի» մասին:

Համաձայն Եվրոպական սոցիալական խարտիայի 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի, պետությունը պարտավոր է «ճանաչել աշխատողների պարզաստույմներ ստանալու իրավունքը, ինչը կապահովի նրանց և նրանց ընտանիքների արժանի կենսամակարդակը»¹:

Երբ ոչինչ կամ գրեթե ոչինչ չի արվում ֆինանսական խթաներով գործազուրկների և աշխատանքի կոչ անելու համար, հարցականի տակ են դրվում հենց խարտիայի հիմնադրույթները: Աշխատանքի վարձատրությունը Էականորեն ցածր է միջին ցուցանիշներից և համատեղելի չէ սոցիալական արդարության գաղափարի հետ:

Այդպիսի գնահատական տալը միշտ բավական դժվար է, մասնավորապես՝ յուրաքանչյուր առանձին երկրի սոցիալ-տնտեսական տարբերությունը և եկամուտների ու կյանքի ծախսերի մասին բավական լիարժեք տեղեկատվություն ստանալու համար: Կոմիտեի կողմից ընդունված գնահատման մեթոդիկան նույնպես ժամանակի ընթացքում փոփոխվել է: Ինչպես երևում է խմբագրումից, մեզ հետաքրքրող դրույթները մատնանշում է պարզաստույմը, «աշխատավորների կյանքի և նրանց ընտանիքների արժանի կենսամակարդակի ապահովումը»: Նախ ուշադրություն է գրավում այն, որ խարտիայի հեղինակները նպատակ չեն ունեցել նշել ընդհանուրի համար բնորոշ նում: Նրանք գերադասել են որոշել աշխատավարձի արդարության բնույթը աշխատավորների և նրանց ընտանիքների կյանքի համար բավարար միջոցներ ստեղծելու նպատակով: Խոսքը, այսպիսով, հարաբերական գնահատականի մասին է, որը սովորաբար հակադրում է տվյալ աշխատավարձի չափի տրվող պարզաստույմների չափի հետ և համեմատում է այն կյանքի մակարդակը, որը կարող է ապահովել այդպիսի աշխատավարձը, յուրաքանչյուր հասարակության համար բնականոն համարվող կենսամակարդակի հետ: Այդ հարցի շուրջ իր առաջին եզրակացությունների մեջ կոմիտեն նշում է, որ պահանջարկի չափը, որը պետք է համապատասխանի աշխատավարձին, ներառում է ոչ միայն հիմնական պահանջումները ունենալ սնունդ, հագուստ և պահել բնակարանը, այլև առավել շատ պահանջներ կրթության, մշակույթի և հասարակական կյանքի բնագավառում: Տվյալ դեպքում յուրաքանչյուր հասարակություն արժանապատիվ կյանք վայելելու համար անհրաժեշտ հիմնական տարրերի մասին իր սեփական գնահատականն ունի: Սակայն քանի որ վերահսկողության մեխանիզմը պահանջում

¹ Տե՛ս Եվրոպական սոցիալական խարտիան:

է պարզ մեթոդներ, կոմիտեն որոշեց ընդունել այդպիսի կանոն, ինչև սկսեցին անվանել 68%-ի կանոն:

68%-ի կանոնը. - Տվյալ կանոնը, մշակված Եվրոպայի խորհրդի փորձագիտական եզրակացությունների հիման վրա, ենթադրում է միջին աշխատավարձի 68%-ոց մակարդակի շեմ: Աշխատավարձը, որը ցածր կլինի տվյալ շեմից, կդիտարկվի որպես 1-ին հոդվածի 4-րդ կետի սկզբունքներին անհամապատասխան նկատի ունենալով յուրաքանչյուր երկրի սոցիալական և հարկային համակարգի առանձնահատկությունները: Կոմիտեն դիտարկում է նաև տարաբնույթ սոցիալական, ընտանեկան նպաստների, ինչպես նաև կրթության, տարբեր հարկային պարտավորությունների ազդեցությունը, մինչև առանձին պետությունների՝ իրենց պարտավորությունների կատարման մասին եզրակացություններ անելը: Քանի որ տվյալ կետի տեքստում պարզ խոսվում է ընտանիքի մասին, անհրաժեշտ է դիտարկել առանձին տնային տնտեսությունների դրույթույունը եկամտի միակ աղբյուրի (միայնակ աշխատող, որը չունի ընտանիք կամ իր խնամքի տակ ունի երկու երեխա, նաև այն աշխատողը, որը երեխակրում է ամուսնուն և երեխաներին) տեսանկյունից: Այդ մեթոդը բավական բարդ է, քանի որ հիմքում չունի վիճակագրական տվյալներ և շեղվում է արդար պարզևատրման գլխավոր խնդրից՝ ներառելով ողջ սոցիալական և հարկային արտոնությունները, որոնք առաջարկում են չինչև եկամուտ ունեցողներին: Որոշակի մտորումների փուլից հետո, որի ընթացքում կոմիտեն ճշտեցապես մնաց խարտիայի տվյալ դրույթյան մասին եզրակացություններ անելուց, ընդունվեց նոր մեթոդ, ինչև առաջին անգամ կիրառվեց XIV-2 եզրակացության պատրաստությունների ժամանակ, 1998թ.:

Նոր մեթոդաբանություն. - XIV-2 եզրակացության ընդհանուր նախաբանում Կոմիտեն մատնացույց արեց նոր մեթոդը, որը որպես միջին աշխատավարձի արժանի շեմ էր սահմանում 60%-ի մակարդակը: Կարևոր է նկատել, որ այստեղ խոսքը գուտ գումարների մասին է՝ հիմնված սոցիալական ապահովության համակարգի մուտքերի և հարկային պահումների վրա, այլ ոչ թե եկամտի

ընդհանուր գումարի մասին, ինչպես մի ժամանակ էր: Մեթոդի փոփոխությունը չի նշանակում դիրքերի վերանայում: Կոմիտեն ճշտեց, որ ամենացածր աշխատավարձը չպետք է էականորեն ցածր լինի աշխատավարձի միջին մակարդակից, տվյալ սկզբունքն էր բովանդակում նախկին մեթոդաբանությունը: Եթե կենտրոնանակ երկու հիմնական թվերի վրա, հիմնախնդիրները, կապված վիճակագրական տվյալների ստացման հետ, այլևս չպետք է ծագեն: Միջազգային մակարդակում հանդես են եկել երկու կարևոր տեղեկատվական աղբյուրներ Եվրոստատը և Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպությունը (ՏՀԶԿ): Պետությունները պետք է շարունակեն տրամադրել ազգային վիճակագրական տվյալներ, ինչը պահանջում է Կոմիտեն, սակայն առանձին պետությունների իշխանությունների կողմից կազմված տվյալների հաստատման կամ լրացման համար կարող են օգտագործվել նաև այլ աղբյուրներ: Մեթոդաբանության գնահատականների պարզեցման պատճառները վերաբերում են երկու կատեգորիաների: Առաջին, Կոմիտեն էլունում է այն հանգամանքից, որ ընտանեկան եկամուտների համակարգը խարտիան գրելիս բավական փոփոխվել է և հնարավոր չէ առավել հիմնավոր պնդել, որ միակ աշխատավարձը կարող է բավարարել ընտանիքի բոլոր կարիքները: Վերջին երեք տասնամյակում շուկայում կանանց թվի կտրուկ աճը հակադրում է խարտիայի տեքստի այն բեզիսին, որ յուրաքանչյուր ընտանիքում պետք է լինի ոչ ավելի, քան մեկ վարձու աշխատող: Եվրամիության աշխատողների հիմնական իրավունքների մասին խարտիան (1989թ.), որը որպես աշխատավարձ նկարագրում է արդար պարզևատրումը, թույլ կտա յուրաքանչյուր աշխատողի ունենալ արժանապատիվ կենսամակարդակ: Որպես ապացույց կարելի է բերել այն հանգամանքը, որ եթե վերջին տասնամյակներին պարզևատրման ընդհանուր մակարդակը հաճախ ընդգրկում էր ընտանիքի դրույթյան գործոնը, ապա այժմ դա այլևս չի դիտարկվում: Ներկայումս լրացուցիչ եկամուտը վճարվում է պետության կողմից սոցիալական ապահովության համար, այն դեպքում, երբ աշխատավարձը պարզապես կատարված աշխատանքի համար վարձատրությունն է:

Երկրորդ պատճառը կապված է 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի գնահատականի կատարման անհրաժեշտության հետ, որը ծագել է մի շարք երկրներում, մասնավորապես Կենտրոնական և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, որոնք հիմնականում պատրաստվում են խարտիայի վավերացմանը: Այդ երկրներն ունեն աշխատավարձի տարբեր գամբյուղներ, որոնք տարբերվում են իրենց ծավալներով: Նախկինում 68%-ի կանոնը մշակվել է այն ժամանակ, երբ տնտեսական պայմանների հարաբերական մոտեցման պայմաններում խարտիան վավերացված էր 11 պետությունների կողմից: Նոր մեթոդը կարող է արդարությամբ և ազգային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կիրառվել բոլոր պետություններում, որոնք ընդունել են 4-րդ հոդվածի 1-ին կետը՝ անկախ նրանց տնտեսական զարգացածության մակարդակից և աշխատավարձի գամբյուղի յուրահատկությունից:

Այլ ենթադրություններ. - Այսպիսով, էթե հաշվարկները ցույց են տալիս, որ աշխատավարձը գերազանցում է նշված սահմանը, ապա անհրաժեշտ է նաև համոզվել, որ այն իրականում բավարար է կյանքի բնականոն մակարդակի ապահովման համար: Այլ խոսքով՝ աշխատավարձը պետք է բարձր լինի տվյալ երկրի աղքատության մակարդակից: Դրա հետ մեկտեղ, պետք է տարբերություն մտցնել այդ իրավունքի և սոցիալական ապահովության իրավունքի միջև, ինչն ամրագրված է խարտիայի 13-րդ հոդվածում: Դրանով նախատեսվում է, որ յուրաքանչյուր մարդ, չունենալով ապրելու միջոցներ, համապատասխան օգնության իրավունք ունի: Այսինքն պետությունը պետք է այդպիսի մարդկանց ցույց տա անհրաժեշտ օգնություն, որպեսզի նրանք կարողանան աղքատության մակարդակից բարձր լինել: Աշխատավարձը, որը չի գերազանցում տվյալ սահմանը, չի կարող դիտվել որպես արդարացի:

Աշխատավարձը 60%-ի մակարդակից ցածր լինելու դեպքում Կոմիտեն ավտոմատ կերպով եզրակացություն չպետք է անի խարտիայի խախտման մասին: Հետաքրքրված պետությամբ պետք է առաջարկվի լրացուցիչ տեղեկություններ ներկայացնել այն մասին, որ աշխատանքի նման վարձատրությունն ամեն դեպքում

թույլ կտա աշխատավորներին նորմալ կենսակերպ ունենալ: Ներկայացվելիք փաստերի մեջ պետք է նշված լինեն նաև առողջապահության, տրանսպորտի և կրթության համակարգի գները: Մակայն էթե աշխատողի աշխատավարձի մակարդակը չի գերազանցում տվյալ երկրի միջին աշխատավարձի կեսը, ապա Կոմիտեն անհպաղ եզրակացություն է անում խարտիայի պահանջների խախտման մասին:

Ի տարբերություն նախկին մեթոդիկայի գնահատումների, նոր մեթոդիկան ուշադրության չի արժանացնում սոցիալական ապահովության ֆոնդերից տրվող վճարումները, էթե, իհարկե, դրանք անմիջապես կապված չեն աշխատավարձի հետ: Ուշադրությունը բնեղելով զուտ աշխատավարձի վրա՝ տվյալ մեթոդիկան հաշվի է առնում աշխատավարձից տրվող հարկերի և սոցիալական ապահովության ֆոնդի համար արվող մուծումների հետևանքները: Ելնելով դրանից՝ Կոմիտեն հաշվի է առնում առանձին սոցիալական վճարումները, ինչը նշվում է 4-րդ հոդվածի վերջին կետում: Այն երկրների համար, որտեղ օրենքով սահմանված է նվազագույն աշխատավարձը, իր որոշման մեջ Կոմիտեն կհենվի աշխատավարձի չափի վրա:

«Պարզևատրում» եզրն այստեղ վերաբերում է աշխատավորին աշխատանքի դիմաց տրվող հավելավճարների և պարգևատրումների:

Ավարտելով նոր մեթոդիկան ներկայացնելը՝ Կոմիտեն ընդգծել է 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի կարևորությունը, որտեղ նշված են խարտիայով պաշտպանվող իրավունքները: Կոմիտեն կոչ է անում առավելագույնս կիրառել դրանք: Որպեսզի լավ վերահսկի դրանց իրագործումը, Կոմիտեն պատրաստակամություն է հայտնում հանդիպումներ անցկացնել կառավարությունների ներկայացուցիչների հետ: Այդպիսի պրակտիկան ամրագրված է Թուրինյան արձանագրությունում և արդեն բազմիցս կիրառվել է:

Նոր մեթոդիկայի գործնական կիրառումը. - Քանի որ նոր մեթոդաբանությունը հրապարակվեց ազգային հաշվետվություններ տալուց հետո, ըստ խարտիայի 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի, Կոմիտեն

ստիպված էր հետաձգել դրանց դիտարկումը՝ հավաստի տեղեկատվություն սպասելով միջին և նվազագույն աշխատավարձի մասին:

Այնուհանդերձ, Կոմիտեն վերջնականորեն հանգեց հետևյալին. օրինակ, դրական գնահատվեց դրությունը Մալթայում: Ի տարբերություն մի շարք այլ երկրների, որտեղ բացակայում են հարկային և սոցիալական համակարգի ապահովման հատկացումները, այստեղ դրությունը բավական պարզ էր:

Բնակչության կենսամակարդակի կայունացման և որոշակի պետական երաշխիքների ապահովման տեսանկյունից կարևոր և անհրաժեշտ էր «Կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքի¹ ընդունումը, որը, մեր կարծիքով, կատարվեց բավական մեծ ուշացումով:

Գերոնշյալ օրենքը սահմանում է ՀՀ-ում կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի հաշվարկման ու հաստատման իրավական հիմքերը, ինչպես նաև կարգավորում է պետական սոցիալական քաղաքականության իրականացման հետ կապված հարաբերությունները:

Ըստ որում, կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մասին օրենսդրությունը բաղկացած է նշված օրենքից, այլ օրենքներից և իրավական ակտերից:

Օրենքում օգտագործվել են հետևյալ հիմնական հասկացությունները.

1. կենսապահովման նվազագույն գամբյուղ՝ մարդու առողջության պահպանման և կենսագործունեության ապահովման համար անհրաժեշտ՝ միջազգայնորեն ընդունված ֆիզիոլոգիական, առողջապահական և սոցիալական նորմատիվներով հաշվարկված սննդամթերքի և հիմնավորված գործակիցներով հաշվարկված ոչ պարենային ապրանքների և ծառայությունների կազմն ու կառուցվածքը սահմանող նվազագույն քանակ,

¹ «Կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2004թ. մարտի 16-ին (20-Ս4. 06.04.2004):

2. կենսապահովման նվազագույն բյուջե՝ միջազգայնորեն ընդունված կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի դրամական արժեք,
3. սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբեր՝ աշխատունակ բնակչություն, թոշակառուներ, երեխաներ:

Կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի սահմանումը նպատակ ունի՝

1. գնահատել ՀՀ բնակչության կենսամակարդակը,
2. կենսամակարդակի գնահատված ցուցանիշն օգտագործել պետական սոցիալական քաղաքականություն մշակելիս և իրականացնելիս,
3. հիմնավորել սահմանվող նվազագույն աշխատավարձի, կենսաթոշակների, կրթաթոշակների, ինչպես նաև նպաստների և սոցիալական այլ վճարների չափերը,
4. որոշել չհարկվող եկամտի չափը:

Օրենքի հողված 5-ում սահմանված է կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի հաշվարկման ու սահմանման կարգը, համաձայն որի՝

1. ՀՀ սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի և բնակչության մեկ շնչի հաշվով կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի կազմը և կառուցվածքը, սկսած 2004թ., հաշվարկվում են ոչ պակաս, քան երեք տարին մեկ անգամ՝ ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով մշակվող և ՀՀ կառավարության հաստատած մեթոդական հանձնարարականների հիման վրա,
2. նշված մեթոդական հանձնարարականների մշակման աշխատանքներին ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով կարող է մասնակցել Արհեստակցական կազմակերպությունների հանրապետական միությունը,
3. ՀՀ կենսապահովման նվազագույն գամբյուղի կազմը և կառուցվածքը սահմանվում են օրենքով: Մինչև սույն կետով նախատեսված օրենքի ընդունումը առաջին երեք տարվա

համար կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմը և կառուցվածքը սահմանում է ՀՀ կառավարությունը:

Օրենքի հոդված 6-ում նախատեսված են կենսապահովման նվազագույն բյուջեի չափը, դրա հաշվարկման պարբերականությունը և հաստատման կարգը, ըստ որի՝

1. ՀՀ սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի և բնակչության մեկ շնչի հաշվով կենսապահովման նվազագույն բյուջեի չափը հաշվարկվում է առնվազն տարին մեկ անգամ մինչև հունիսի 30-ը՝ կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմում ներառված պարենային, ոչ պարենային ապրանքների և ծառայությունների սպառողական գների վերաբերյալ պաշտոնական վիճակագրության տվյալների հիման վրա, և հրապարակվում է «Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագրում», ինչպես նաև առնվազն հազար տպաքանակ ունեցող մամուլի և զանգվածային լրատվության այլ միջոցներում,
2. ՀՀ սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի և բնակչության մեկ շնչի հաշվով կենսապահովման նվազագույն բյուջեի չափը հաստատում է ՀՀ կառավարությունը:

Օրենքով նախատեսված է կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մեծության հաշվառումը ՀՀ նվազագույն աշխատավարձի, կենսաթոշակների, կրթաթոշակների, ինչպես նաև նպաստների և սոցիալական այլ վճարների չափերը սահմանելիս: Այն սահմանում է.

1. ՀՀ կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մեծությունը հիմք է նվազագույն աշխատավարձի, կենսաթոշակների, կրթաթոշակների, ինչպես նաև նպաստների և սոցիալական այլ վճարների չափերի սահմանման համար,
2. հանրապետությունում նվազագույն աշխատավարձի, կենսաթոշակների, կրթաթոշակների, ինչպես նաև նպաստների, սոցիալական այլ վճարների չափերի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մեծության միջև համամասնությունները յուրաքանչյուր տարի արտացոլվում են ՀՀ պետական բյուջեի մասին օրենքում:

1999թ. հունվարից հանրապետությունում նվազագույն ամսական աշխատավարձը սահմանվել էր 5000 դրամ¹, որը գործում էր մինչև 01.01.2004թ. (դրանից հետո՝ 13 հազար դրամ) և մոտ 5 անգամ ցածր էր ՀՀ առողջապահության նախարարության սահմանած կենսապահովման նվազագույն բյուջեի չափից²: Գործող նվազագույն աշխատավարձն այլևս չի հանդիսանում պետության եկամտային քաղաքականության գործիք և փաստորեն կորցրել է իր գործառույթները (վերաբարտադրողական, խթանիչ, կարգավորիչ, սոցիալական), ինչի հետևանքով առկա է աշխատանքի մոտիվների, խթանների թույլ համակարգ, ինչպես նաև ազգաբնակչության ցածր կենսամակարդակ:

Նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափը սահմանվել է հիմք ընդունելով ԱՄԿ թիվ 131 կոնվենցիան, ԱՄԿ թիվ 135 հանձնարարականը, Եվրոպական սոցիալական խարտիայից (4-րդ հոդվածի 1-ին կետ) բխող կանոնները:

Եվրոպական սոցիալական խարտիայի համաձայն՝ նվազագույն աշխատավարձը սահմանվում է երկրի միջին աշխատավարձի 68%-ի չափով, որը կիրառվում է հոդված 4-ի 1-ին կետը վավեացրած բոլոր երկրներում (ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների, 2004թ.³ միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է 41976 դրամ (41976 x 68% = 28543)):

Նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափը սահմանելիս հիմք են ընդունվել նաև մեկ անձի համար անհրաժեշտ կենսապա-

¹ Տե՛ս «Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» ՀՀ օրենքը (ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1998թ. հոկտեմբերի 27-ին), ըստ որի (հոդված 2) գործավարձով վարձատրվող աշխատակիցների համար ժամային տարիքային որոշիչ նվազագույն չափը սահմանել աշխատաժամանակի նորմալ տևողության դեպքում (40-ժամյա աշխատանքային շաբաթ) 30 դրամ, աշխատաժամանակի կրճատ անողության դեպքում (36-ժամյա աշխատանքային շաբաթ) 33 դրամ, աշխատաժամանակի կրճատ անողության դեպքում (30-ժամյա աշխատանքային շաբաթ) 40 դրամ:

² 2005թ. մարտի 10-ին անցկացված աշխատանքային իրերդակցության ժամանակ Հայաստանի Հանրապետության նախագահը հանձնարարել է ֆինանսների և կրկումակալի նախարարության քննարկել պետական բյուջեի պատասխանատվությունը մեկ ամիս շուտ ախարտելու, ինչպես նաև 2006 թվականից նվազագույն աշխատավարձի որոշման հարձակոցներ ինդիքները (տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 11.03.20005, էջ 1):

³ Տե՛ս «Մարտիայի ապահովություն և ազատություն. 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2005, էջ 10:

հովման նվազագույն պահանջները ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության տվյալների (ամսական 23790 դրամ): Նպատակ ունենալով նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափը փոփոխելու հասցնել ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից սահմանված կենսապահովման բյուջեի չափին, հաշվի է առնվել պետության վճարունակությունը հիմք ընդունելով կրթության և մշակույթի ոլորտի բյուջետային ֆինանսավորմամբ կազմակերպությունների վճարունակությունը (ուսումնասիրվել է մասնավոր հատվածի 500 տնտեսավարող սուբյեկտ ըստ ՀՀ վարչատարածքային միավորների):

Նվազագույն ամսական աշխատավարձը, աստիճանաբար այն հասցնելով կենսապահովման նվազագույն բյուջեին, 15000 դրամ սահմանելու դեպքում գրեթե կվերանա պարենային ցծից կամ նվազագույն սպառողական զամբյուղից (ըստ ՀՀ ԱԿԾ տվյալների, 2003թ. այն կազմել է 12629 դրամ) ներքև գտնվողների թիվը:

«Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» օրենքի՝ իրականացումը կնպաստի ՀՀ-ում աղքատության հաղթահարմանը, կվերականգնի նվազագույն աշխատավարձի դերը պետության եկամտային քաղաքականության իրականացման ոլորտում, կխթանի աշխատանքի մտուհիների համակարգի զարգացումը:

Ներկայումս խիստ իրատեսակ է դարձել ՀՀ կառավարության կողմից «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի և բնակչության մեկ շնչի հաշվով կենսապահովման նվազագույն բյուջեի չափը սահմանելու մասին» որոշման ընդունումը, ինչը բխում է «Կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի կատարման անհրաժեշտությունից: Այս որոշմամբ, լինելով պաշտոնական տվյալներից և համապատասխան մեթոդիկայից, անհրաժեշտ է հաշվարկել կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմում ներառված պարենային,

ոչ պարենային ապրանքների և ծառայությունների արժեքը և ՀՀ սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի (երեխաներ, աշխատունակ բնակչություն և կենսաթոշակառուներ) համար սահմանել կենսապահովման նվազագույն ամսական բյուջեի չափերը:

Բացի այդ, ի կատարումն «Կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի, ՀՀ կառավարությունը որոշում պետք է ընդունի «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի և բնակչության մեկ շնչի հաշվով կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմը և կառուցվածքը սահմանելու մասին»: Այս որոշմամբ պետք է սահմանել կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի կազմը (բնախրային ցուցանիշներով) պարենային և ոչ պարենային ապրանքների ու ծառայությունների մատով՝ միաժամանակ սահմանելով նշված բարիքների սպառման ծավալը (տարվա ընթացքում մեկ անձին հասանելիք միջինը) սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնական խմբերի համար: Որպես օրինակ կարող ենք բերել Ռուսաստանի Դաշնության ֆեդերալ օրենքը սպառողական զամբյուղի մասին, որն այդ երկրի նախագահի կողմից ստորագրվել է դեռևս 1999թ. նոյեմբերի 20-ին՝

Կարևոր է նաև իմանալ, թե ինչպես կարելի է սանձահարել խոշոր կապիտալը: Թերևս, սա այն հիմնախնդիրներից մեկն է, որի լուծումը կարող է և պետք է, որ ընկած լինի կուսակցությունների գործունեության ծրագրերի կամ էլ նախագահական ընտրությունների ժամանակ նախագահի թեկնածուների նախընտրական ծրագրի հիմքում: Ավելին, այդ հիմնախնդրի լուծման հիմնավորումներին և դրա իրականացման համապատասխան քաղաքական կամքի դրսևորումից կախված՝ շատ բանով պայմանավորված կլինի այս կամ այն կուսակցության կամ նախագահի թեկնածուի հաջողությունը: Այսօր արդեն ակնհայտ է, որ նշված հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է իրականացնել մի շարք միջոցառումներ, որոնցից կարևորներն են հետևյալները:

¹ Տե՛ս «Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» ՀՀ օրենքը (ընդունվել է Ազգային ժողովի կողմից 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին), ըստ որի՝ նախորդ օրենքի համամասնությանը՝ մասնաին տարիքային դրույթի նվազագույն չափը սահմանվել է համապատասխանաբար 78, 86 և 104 դրամ, իսկ ՀՀ-ում նվազագույն ամսական աշխատավարձը սահմանվել է 13000 դրամ:

¹ Տե՛ս Федеральный закон Российской Федерации «О потребительской корзине в целом по Российской Федерации», 20 ноября 1995, N 201 - Ф 3.

1. Բարձրացնել շահութահարկի դրույքաչափերը: Առաջարկված միջոցառումը ենթադրում է, որ ներկայումս մեզանում ձևախեղված այս ինստիտուտը պետք է իրականացնի գործառույթներ, որոնք կոչված են ձեռնարկություններում (ընկերություններում) կամ բոլոր այն կազմակերպություններում, որոնց գործունեության հիմնական նպատակը շահույթ ստանալն է, կազմակերպության հաշվապահական փաստաթղթերում ճշգրտորեն արտացոլել ստացված շահույթի մեծությունը և ըստ այդմ էլ պետության հասանելիք շահույթի բաժինը: Այստեղ նույնպես, ինչպես մեթոդաբանական, այնպես էլ կազմակերպական (հատկապես հարկային վարչարարության իմաստով) և քաղաքական կամքի դրսևորում է անհրաժեշտ, այլպես, ինչպես արդեն նշել ենք, հանրապետության հիմնական առևտրային կազմակերպությունները արդեն որերորդ տարին է՝ ստանում են միայն վնասներ ու դրանով իսկ դասական տնտեսագիտությանը դնում են «անհարմար» դրության մեջ, այն պարզ բացատրությամբ, որ ձեռնարկատիրական գործունեության նպատակը ոչ թե վնաս, այլ շահույթ ստանալն է: Միջոցառումների այս խմբում, առանց բացառության, պետք է վերացնել բոլոր հարկային արտոնությունները, քանի որ դրանից շահում են, հիմնականում, ձեռնարկատերերը (հասկացիր հարուստները), և բացի այդ, դրանով կվերականգնվի տնտեսագիտության այն դասական կանոնը, համաձայն որի՝ անկախ ներդրման ղյուրից, հավասարամեծ կապիտալները բերում են հավասար մեծության շահույթ: Աս է, թերևս, շուկայական տնտեսության կազմակերպման և իրականացման ամբողջ իմաստը՝
2. Բարձրացնել նվազագույն աշխատավարձը (40-ժամյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում)՝ սահմանելով ժամում մինչև 100 դրամ (այսօր այն կազմում է 30 դրամ), այնուհետև արա-

¹ Տե՛ս Ա.Մարկոսյան, Ռ.Մաճարյան, Եւրոպական տնտեսության հիմունքները, Եր., «Տիգրան Մե՛ծ», 2002:

գորեն այն հասցնել 200 դրամի՝: Այս միջոցառումը, ի տարբերություն առաջինի, ավելի արագ և հեշտ իրականացելի է, քանի որ դրա իրականացումն ապահովվում է օրենքով: Մա, ի դեպ, ընդունված ձև է ժողովրդավարական գրեթե բոլոր երկրներում, այդ թվում նաև մեր հանրապետությունում:

3. Ստեղծել բժշկական սպասարկման համընդհանուր անվճար կամ գրեթե անվճար (այդ ծառայությունների ամբողջ ծավալի արժեքի առնվազն 80%-ի չափով) համազգային համակարգ (ի դեպ, ԱՄՆ-ը զարգացած երկրներից միակն է, որտեղ այդպիսի համակարգ չկա): Մա, թերևս, վառ ապացույց է, որ որքան էլ հզոր և ուժեղ է կապիտալը, միևնույն է, ազգի և ժողովրդի առողջությունը նրան հետաքրքրում է միայն այնքանով, որքանով այն առևտրային գործունեության ասպարեզ է, որտեղ կարելի է շահույթ ստանալ:

2.6. ՀՀ ՏՄ բարեկաման ուղիները

2.6.1. Հարավկովկասյան հանրապետությունների ՏՄ ցուցանիշների ընդհանրությունները, առանձնահատկությունները և վտանգավորության աստիճանը

Հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների 1995-2003թթ. ՏՄ ցուցանիշների կազմի, սահմանային արժեքների և ըստ վտանգավորության աստիճանի դրանց դասակարգումը հետարվություն է տալիս բացահայտել ինչպես մի շարք ընդհանրություններ, այնպես էլ որոշակի առանձնահատկություններ:

Որպես երեք հանրապետությունների բնորոշ ընդհանրություններ կարելի է նշել-

ա) արքատության ցուցանիշի «բնական» մակարդակին (ոչ ավելի, քան 9%-ը) բազմակի գերազանցող փաստացի մակարդակ-

¹ Համեմատության համար նշենք, որ, օրինակ, ԱՄՆ-ում ներկայումս 1 ժամվա նվազագույն աշխատավարձի մեծությունը կազմում է \$5,15 և խոլիթ է դրվում այն հասցնել, նախ \$8,2 և այսպե՛ս: Տե՛ս Ա.Илья Барантас, Третийм будет? Московские новости, N28, 2004, с. 15.

ները: Այդ ցուցանիշներով երեք հանրապետություններն էլ գտնվում են վտանգավորության ամենաբարձր՝ 9-րդ աստիճանում,

բ) վտանգավորության ամենաբարձր՝ 9-րդ աստիճանում է գտնվում նաև ինֆլյացիայի միջին մակարդակը.

գ) Ջինիի գործակցի ցուցանիշով Հայաստանը և Վրաստանը գտնվում են վտանգավորության 9-րդ, Ադրբեջանը՝ 8-րդ աստիճանում,

դ) երեք հանրապետություններն էլ վտանգավորության 8-րդ աստիճանում են գտնվում տնտեսական աճի և ՀՆԱ-ում տնային տնտեսությունների վերջնական սպառման ծախսերի տեսակարար կշռով,

ե) կյանքի սպասվելիք տևողության և ներքին սպառման մեջ ներմուծման տեսակարար կշռով Հայաստանը և Ադրբեջանը գտնվում են վտանգավորության 8-րդ, Վրաստանը՝ 6-րդ տեղում,

զ) SU վտանգավորության բարձր աստիճան ունի ՀՆԱ նկատմամբ արտաքին պարտքի ցուցանիշը Հայաստանում (8-րդ) և Վրաստանում (8-րդ), Ադրբեջանն այդ ցուցանիշով 6-րդ տեղում է,

է) երեք հանրապետություններն էլ վտանգավորության միևնույն՝ 4-րդ աստիճանում են գտնվում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ ցուցանիշով, արդյունաբերական արտադրության մեջ մեքենաշինության տեսակարար կշռով (առաջին աստիճան), ինչպես նաև հանցագործության մակարդակի (հանցագործությունների թիվը 100 հազար մարդու հաշվով) ցուցանիշով (առաջին աստիճանով):

Ինչպես տեսնում ենք, ուսումնասիրված 20 ցուցանիշների մվելի շատ հատկանշական են ընդհանրությունները (11 ցուցանիշների համար), ինչը վկայում է Հարավկովկասյան հանրապետությունների զարգացման ընդհանուր հիմնախնդիրների բնույթի մասին:

SU մնացած ցուցանիշները վտանգավորության աստիճանով առանձին հանրապետություններում ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Օրինակ, ՀՆԱ նկատմամբ ներքին պետական պարտքի ցուցանիշը վտանգավորության աստիճանով Հայաստանի համար գտնվում է ամենաանվտանգ (1-ին) խմբում, մինչդեռ

այդ ցուցանիշը Վրաստանում ամենավտանգավորներից է (8-րդ խումբ): Կամ ՀՆԱ նկատմամբ բյուջեի պակասորդի ցուցանիշը (Ադրբեջանում գտնվում է 1-ին խմբում, իսկ Հայաստանում՝ 8-րդ):

Եթե մեր կողմից ուսումնասիրված SU ցուցանիշները դասակարգենք ըստ այդ ցուցանիշների քանակի վտանգավորության, սպա կունենանք հետևյալ պատկերը (տե՛ս աղյուսակ 2.8):

Աղյուսակ 2.8

Հարավկովկասյան հանրապետությունների SU ցուցանիշների քանակի վտանգավորությունը 1995-2003թթ.

Հարավկովկասյան հանրապետություններ	SU ցուցանիշների քանակը ըստ վտանգավորության աստիճանի նվազման								
	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Արաստան	3	8	-	2	1	2	1	-	3
Ադրբեջան ¹	2	5	1	5	-	1	-	1	4
Վրաստան	3	4	-	6	1	1	-	3	2

¹ Ադրբեջանի համար ընդգրկված է 19 ցուցանիշ: ՀՆԱ նկատմամբ ներքին պետական պարտքի ցուցանիշի բացակայության պատճառով:

2.6.2. ՀՀ SU առանձին ցուցանիշների բարելավումը

ՀՀ SU ցուցանիշների դասակարգումից հետևում է, որ 1995-2003թթ. ամենավտանգավոր առաջին երեք ցուցանիշները եղել են Ջինիի գործակիցը, ինֆլյացիայի միջին մակարդակը (այս ցուցանիշի վրա էական ազդեցություն է թողել 1995թ. 175,5%-ոց ինֆլյացիայի միջին մակարդակը, այն դեպքում, երբ այդ ցուցանիշը 2003թ. կազմել է ընդամենը 4,7%) և արքատության ցուցանիշը: Եկամուտների բնեռացման և աղքատության ցուցանիշները Հարավկովկասյան երեք հանրապետություններում էլ գտնվում են վտանգավորության ամենաբարձր աստիճանում և, հետևաբար, դրա վրա պետք է սևեռվի երեք հանրապետություններում իրականացվող, հատկապես սոցիալական քաղաքականությունը: Այս տեսանկյունից զգալի հետաքրքրություն է ներկայացնում նշված հանրապետություններում եկամուտների (արդյունքի) գնահատման և օգտագործման հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը: Նշված համատեքստում որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում զարգացող և անցումային տնտեսությամբ երկրներում սևեռի սպառման չափերի վերաբերյալ տվյալները (տե՛ս հավելված 5):

Աղքատության հիմնական ցուցանիշների դինամիկան Հայաստանի
Հանրապետությունում¹

	1996թ.	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.
Ոչ աղքատ բնակչություն	45.3	44.9	49.1	50.3	57.1
Աղքատ բնակչություն	27.0	32.2	34.9	36.6	35.5
Ըստ աղքատ բնակչության	27.7	22.9	16.0	13.1	7.4
Աղքատության խորություն	21.5	19.0	15.1	13.5	8.9
Աղքատության պոլություն	11.1	9.0	6.1	5.2	2.8
Ձեռնի գործակից					
ընդհանուր կամուսնեթի կտրվածքով	0.653	0.570	0.528	0.449	0.434
ընթացիկ կամուսնեթի կտրվածքով	0.602	0.593	0.535	0.451	0.438
ընթացիկ ծախսերի կտրվածքով	0.444	0.372	0.375	0.354	0.334

2.6.2.1. Աղքատությունը և դրա հաղթահարումը

Աղքատության կրճատումը երկարատև գործընթաց է և հաղթահարվում է փոքր քայլերով: Բավական է նշել, որ 2002թ. ընթացքում աղքատության մակարդակը տնային տնտեսությունների կտրվածքով նվազել է 0,4 տոկոսային կետով, իսկ բնակչության կտրվածքով՝ 1,2 տոկոսային կետով, 2003թ. համապատասխանաբար՝ 7,7 և 6,8:

Վերջին տարիներին մեծ թափ ստացած մակրոտնտեսական զարգացումներն արդեն սկսել են արտացոլվել նաև բնակչության ընդհանուր կենսամակարդակի փոփոխության վրա: Աղքատության մակարդակն առաջին անգամ նվազման միտում ցույց տվեց 2001թ. հետազոտության արդյունքներով՝ աղքատության մակարդակը կազմեց 50,9%՝ 1998/1999թթ. հետազոտությամբ գնահատված 55,05%-ի համեմատ: 2002թ. հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին աղքատության մակարդակի անկում մինչև 49,7%, իսկ արդեն 2003թ. ընթացքում աղքատության մակարդակը բնակչության կտրվածքով նվազել է 6,8 տոկոսային կետով՝ կազմելով 42,9%: Տնային տնտեսությունների կտրվածքով աղքատության մակարդակը նվազել է 7,7 տոկոսային կետով և կազմել է 36,3%¹:

Բնակչության եկամուտների և աղքատության ցուցանիշների վրա իր ուղղակի ազդեցություն է ունեցել հարկաբյուջետային քաղաքականությունը: Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրին (ԱՀՌԾ) համընթաց սոցիալական ոլորտին ուղղված ծախսերը 2004թ. ավելացել են առաջանցիկ տեմպերով. 2003թ. համեմատությամբ սոցիալական ոլորտին ուղղված ծախսերն աճել են 23,8%-ով, երբ պետական բյուջեի ընդհանուր ծախսային մասն աճել է 10,2%-ով: 2004թ. աղքատության ցուցանիշը կազմել է 38%, 2003թ. 48%-ի փոխարեն²:

Աղքատության հիմնական ցուցանիշների դինամիկան հանրապետության կտրվածքով ներկայացված է *աղյուսակ 2.9-ում*:

Ինչպես արդեն նշվել է, ըստ բարեկեցության մակարդակի երկրի բնակչությունը բաժանվել է երեք խմբի.

1. *Ոչ աղքատ է* գնահատվում բնակչության այն մասը, որի ամսական ծախսերը մեկ շնչի հաշվով բարձր են կենսամակարդակը գնահատող ֆիքսված մեծություններից:

Բնակչության կուրսական վիճակն անընդհատ տատանվում է: Տնային տնտեսությունների մի մասն ըստ մեկ շնչի սպասման գտնվում է աղքատության գծից մի փոքր վեր, որոնց մոտ սպասման թեթևակի վատացումը (եկամուտների ցածր մակարդակի պատճառով) կարող է նրանց իջեցնել աղքատության գծից ցած: Ոչ աղքատ բնակչության 11,8%-ը ենթակա է աղքատների եթեպիսուսմանցներև ոչակիսի:

2. *Աղքատ է* համարվում բնակչության այն մասը, որի ամսական ծախսերը մեկ շնչի հաշվով ցածր են կենսամակարդակը գնահատող ֆիքսված մեծություններից:

¹ Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական գեկույց, 22 ԱՎԾ, ըստ 2002թ. տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտության արդյունքների, Եր., 2003, էջ 36-ի և «Պարենային ապահովություն և աղքատություն. 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր», 22 ԱՎԾ, Եր., 2005, էջ 48-ի տվյալներով:

¹ «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը. վիճակագրական վերլուծական գեկույց», 22 ԱՎԾ, Եր., 2004, էջ 47:

² «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 10.02.2005, էջ 3:

Տեսային տնտեսությունների մի փոքր մասի մոտ սպառման մակարդակի բեթնակի բարելավումը կարող է երանց բարձրացնել աղքատության զծից վեր: Աղքատ բնակչության 9%-ն անզամ չնչին ազակցության դեպքում կարող է դուրս գալ աղքատների ենթակրիք:

3. **Շատ աղքատ** է գնահատում բնակչության այն մասը, որի ամսական ծախսերը մեկ շնչի հաշվով ցածր են աղքատության զծից:

Աղյուսակ 2.10

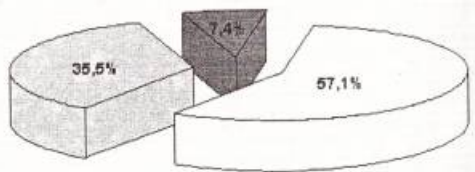
Զինի գործակիցն Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում¹

Երկիր	Տարեթիվ	Գնահատման հիմքերը	Զինի գործակիցը
Հունգարիա	1999թ.	ըստ եկամուտների	0.26
Սլովակիա	1998թ.	ըստ եկամուտների	0.26
Բուսիա	2001թ.	ըստ սպառման	0.27
Մակեդոնիա	1998թ.	ըստ սպառման	0.29
Բելառուս	1999թ.	ըստ ծախսերի	0.30
Ռկրաինա	1999թ.	ըստ եկամուտների	0.30
Բուլղարիա	1999թ.	ըստ եկամուտների	0.33
Լիտվա	2000թ.	ըստ սպառման	0.33
Սերբիա	2002թ.	ըստ եկամուտների	0.33
Ճորվաթիա	1998թ.	ըստ սպառման	0.36
Էստոնիա	2001թ.	ըստ եկամուտների	0.38
Ռուսաստան	2000թ.	ըստ եկամուտների	0.40
Հայաստան	2003թ.	ըստ անորոշական եկամտի	0.43

Ցուցանիշների դինամիկայից երևում է, որ շատ աղքատ բնակչության մակարդակը նվազում է առավել արագ տեմպերով: Սա կարելի է բացատրել երկու գործոնների ազդեցությամբ՝ դրական և բացասական: Որպես դրական գործոն կարելի է նշել պետության նպատակաուղղված սոցիալական քաղաքականությունը և վերջինիս հասցեականության բարելավումը: Բացասական գործոն է պարենային զամբյուղի ցածր արժեքը, որը չի ապահովում մարդու կենսագործունեության համար անհրաժեշտ մակարդակը, բայց հաշվարկների ժամանակ հանգեցնում է շատ աղքատ բնակչության առավել արագ տեմպերով կրճատմանը: Մակայն շատ աղքատ բնակչության համամասնության նվազումը կատարվում է աղքատ բնակչության ենթախումբ շատ աղքատ բնակչության մի մասի անցման հաշվին: Դա վկայում է աղքատ բնակչության հա-

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական զեկույց, 22 ԱՎԾ, Եր., 2004, էջ 51:

Աղքատությունը 2003թ.

□ Ոչ աղքատ բնակչություն □ Աղքատ բնակչություն ■ Շատ աղքատ բնակչություն

Աղքատության մակարդակը հանրապետության մարզերում բնութագրվում է *աղյուսակ 2.11-ում* բերված տվյալներով: Ինչպես երևում է աղյուսակից, 2003թ. աղքատության ամենաբարձր մակարդակը գրանցվել է Ծիրակի մարզում (72,2%), ինչպես նաև Գեղարքունիքի (59,9) և Արագածոտնի (57,0) մարզերում: Այդ ցուցանիշն ամենացածրն է Տավուշում (30,7%), ինչը 13 կետով ցածր է հանրապետության միջին ցուցանիշից:

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական զեկույց, 22 ԱՎԾ, ըստ 2002թ. տեսային տնտեսությունների ընտրական հետազոտության արդյունքների, Եր., 2003, էջ 37:

² Տե ս նաև «Հայաստանի սոցիալական միտումները, մարդկային աղքատություն 22 մարզերում», Տեղեկատվական-վերլուծական պարբերական, հունիս 2004, UNDP և «Հայաստանի սոցիալական միտումները, գյուղական աղքատությունը 22 մարզերում», Տեղեկատվական-վերլուծական պարբերական, հոյեմբեր 2004, UNDP:

Աղյուսակում ըստ ՀՀ մարզերի, 1996-2003թթ.՝

Մարզերը	Աղյուսակում մակարդակը		
	1996թ.	2002թ.	2003թ.
	Շրջանից հանրապետությունում, այդ թվում՝ ըստ մարզերի.	54.7	49.7
1. Երևան	58.2	43.8	29.6
2. Արարատ	51.1	72.1 ¹	57.0
3. Արցախ	54.2	45.4	42.8
4. Արմավիր	38.1	51.6	48.3
5. Գեղարքունիք	48.1	47.2 ²	59.9
6. Լոռի	51.5	44.6 ³	34.0
7. Մոտավր	62.4	55.9	52.5
8. Շիրակ	63.1	73.6 ⁴	72.2
9. Երզնիս	47.1	32.7 ⁵	34.6
10. Վայոց ձոր	61.5	53.2	42.9
11. Տավուշ	56.1	42.2 ⁶	30.7

¹Թվյալները ցածր են երկրագործական են:

Աղյուսակ 2.12-ի տվյալները վկայում են, որ ներկայումս բնակչության դրամական եկամուտների գերակշռող մասը կազմում են աշխատանքի արդյունքում ստացվող եկամուտները: Մինչև ժամանակ 1999-2003թթ. ընթացքում աննշան են աճել սեփականությունից ստացվող եկամուտները, իսկ գյուղմթերքի, անասունների վաճառքից ստացվող եկամուտները կտրուկ նվազել են:

Ստորև ներկայացվող աղյուսակի տվյալներինց երևում է, որ դեռևս մեծ է բնակչության կախվածությունը հանրապետությունից ցուրտ ապրող բարեկամներից, ընդ որում, էթե 1999թ. ընդամենը զրամական եկամուտներում Հայաստանից դուրս ապրող բարեկամներից ստացվող եկամուտը կազմում էր 12.8%, ապա 2002թ. 15.2%: Նշված ժամանակահատվածում աճել են նաև ինքնագրավածության արդյունքում ապահովվող եկամուտները (տե՛ս աղյուսակ 2.13):

Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի սոցիալական պատկերը և արդատությունը, փնտիկացրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎՕ, ըստ 2002թ. տնային տնտեսությունների ընթացակարգի հետազոտության արդյունքների, Եր., 2003, էջ 103-104-ի, «Պարենային ապահովություն և արդատություն, 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր», ՀՀ ԱՎՕ, Եր., 2005, էջ 49-ի և «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և արդատությունը, փնտիկացրական վերլուծական զեկույց», ՀՀ ԱՎՕ, Եր., 2004, էջ 57-58-ի տվյալներով:

Աղյուսակ 2.12

Տնային տնտեսությունների արդյունքական եկամուտը 1999-2003թթ. (ամսական միջին տնային տնտեսության մեկ անդամի հաշվով, դրամ)

Ցուցանիշը	Շրջաններ			Ընդամենը			Գյուղատնային բնակավայրում			Քաղաքային բնակավայրում		
	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	2003
	1. Դրամական եկամուտներ, այդ թվում՝	7929	11212	9781	33324	7397	10913	11656	15647	8636	11843	7027
Եկամուտներ աշխատանքից՝	2790	4740	5304	355	3610	5734	7660	10424	1699	2722	2478	2911
աշխատավարձ	1948	3483	3718	5487	2814	4095	4983	7983	796	1655	1860	1870
բոնուս	522	750	865	1024	608	812	832	937	606	686	913	1150
կրթություն	17	19	16	16	26	26	23	27	5	6	5	5
նպատակ	183	273	239	263	246	284	275	345	112	252	187	200
արտադրանքների վերաց	16	6	18	-	-	23	8	27	-	-	-	6
ֆինանսավորումներ	7	95	12	25	12	33	10	21	-	182	14	32
Եկամուտներ սեփականությունից (տնտեսական, անտնտեսական և այլ)	284	45	100	36	497	24	164	5	0.8	89	7	81
Եկամուտներ անգործ ցուրթ կառուցից	2446	1754	626	1691	165	105	147	628	5715	5144	1359	3033
Եկամուտներ ցուրթներից, ստատուսի և այլ կառուցից	1588	3513	2719	2096	2240	3875	3145	3333	699	2762	2094	2257
Այլ Եկամուտներ	2832	2816	2995	2375	1368	1650	1403	1006	4780	4600	5040	4533
2. Ընդամենական եկամուտներ, այդ թվում՝	2652	2483	2800	2195	1155	1477	1431	755	4643	651	4819	4281
Անկախությունից ստացվող սեփականությունից	180	133	192	178	213	173	172	251	137	49	221	72
Հանրապետությունում	10951	13833	12776	55697	8705	12940	13359	16603	13416	16443	12067	14013
Արտադրանքներից												

Նշված թվերը ցույց են տալիս տնային տնտեսությունների:

¹ Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի սոցիալական պատկերը և արդատությունը, փնտիկացրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎՕ, Եր., 2004, էջ 103-ի և «ՀՀ սոցիալական պատկերը և արդատությունը, փնտիկացրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎՕ, Եր., 2005, էջ 51-ի տվյալներով:

Տնային տնտեսագրությունների ընդգրկման էկամտի եկամտային հիմնական աղբյուրները՝ 1999-2003թթ. և եկամտի տեղի կառուցվածքում նկատելի եկամտի հիմնական աղբյուրների ամօրացումը (տասնամյակ սկզբի տնային տնտեսության մեկ անդամի հաշվով, դրամ, %)

Տեսակ	Երկրակալ					Արտադրող					Այլ աղբյուր					
	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	2003
Երկրակալության եկամուտ	1929	3117	3714	4581	10973	10973	11636	15847	8538	11843	7827	9760	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտ	1948	3431	3746	4468	2917	2917	3203	4239	796	1065	1460	1870	1000	1000	1000	1000
Այլ աղբյուրների եկամուտ	842	1317	1486	1868	796	1456	1467	2339	466	1072	1391	1611	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտի կազմում	2546	3794	4626	5691	165	105	147	628	5715	5167	1329	2041	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտի կազմում	7	97	12	25	12	53	10	31	182	184	184	184	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտի կազմում	760	1078	1128	1821	884	1145	1138	1256	332	866	1133	1412	1000	1000	1000	1000
Տնային տնտեսության եկամուտ	1332	2081	2879	2113	2285	2110	1984	2325	529	2020	1601	1897	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտի կազմում	477	325	326	267	652	379	384	346	245	213	341	453	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտի կազմում	1027	1705	1482	1640	1580	1714	1897	1974	355	1486	1340	1645	1000	1000	1000	1000
Այլ աղբյուրների եկամուտ	314	1461	987	819	431	1766	1317	1013	161	431	472	331	1000	1000	1000	1000
Արտադրողական եկամուտ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	24,6	30,6	41,2	30,0	30,6	30,6	42,7	33,0	9,2	14,0	26,5	18,8	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	10,6	11,7	19,2	14,0	16,8	13,2	17,8	19,6	10,4	9,0	8,8	10,5	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	3,1	15,6	6,1	13,7	6,1	12,7	6,5	1,3	4,0	68,1	43,4	16,9	32,5	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	0,1	0,9	0,1	0,2	0,2	0,2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	9,3	9,6	11,5	9,9	12,1	10,4	9,8	9,9	6,3	8,0	11,3	14,5	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	0,2	18,5	18,2	15,9	30,9	19,2	17,0	14,9	6,1	17,1	23,8	18,1	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	6,0	2,9	3,3	2,0	18,8	3,5	3,3	2,2	2,8	1,8	3,4	1,3	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	12,8	15,2	15,2	13,9	11,5	15,7	13,6	12,7	2,0	14,2	19,1	16,6	100	100	100	100
Արտադրողական եկամուտ	4,0	13,1	10,1	6,1	2,8	16,3	11,3	8,5	1,9	7,0	7,0	7,0	100	100	100	100

՝ Աղյուսակի վերջում ընդ չափով տնային տնտեսությունները:

1 Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի սոցիալական փոփոխության վարչության և Արտադրողական վերլուծական կենտրոնի (ԱՎԿԵ, Եր., 2004, էջ 33-34-ի, «ՀՀ բնակչության կենսակենսական որակի բարելավումը և սեփականության աղբյուրները 1999-2001 և 2002թթ. վիճակագրական ժողովածու», ՀՀ ԱՎԿ, Եր., 2003, էջ 53-54-ի և «Պարենայի ապահովություն և արտադրություն, 2004 թվականի եռեկուր-գեկտեմբեր», ՀՀ ԱՎԿ, Եր., 2005, էջ 39-ի տվյալներով:

Աղյուսակներ 2.14 և 2.15-ում ամփոփված են 2001թ. մարդահամարի տվյալներով հաշվարկված ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են քաղաքային և գյուղական բնակչության գոյամիջոցների աղբյուրները: Հատկանշական է, որ Հայաստանի մշտական բնակչության կազմում ամենամեծ տեսակարար կշիռն են կազմում խնամքի սպառ գտնվող անձինք՝ 44%: Այդ անձանց մասնաբաժինը նվազում է 15-64 տարիքային խմբերի համար իրականացված հետազոտության արդյունքներով՝ հասնելով 30,1%-ի:

Աղյուսակ 2.14

ՀՀ և Երևանի մշտական բնակչության ըստ գոյամիջոցների հիմնական աղբյուրների (տարիքային բոլոր խմբերի համար)՝

Գոյամիջոցների հիմնական աղբյուրը	Աղյուսակ 2.2		Քաղաքային		Երևան		Գյուղական	
					բոլոր			
	մարդ	%	մարդ	%	մարդ	%	մարդ	%
ՆԱԿԱՆՆԸ	3213011	100	2066153	100	1103488	100	1146858	100
Աշխատանք (ընտանոցում անկատար անտեսությունում)	695243	21,6	477537	23,1	251515	22,8	217706	19,0
Աշխատանք անկատար անտեսությունում	247017	7,7	16492	0,8	3930	0,4	230525	20,1
Եկամուտ սեփականությունից	15111	0,5	7418	0,4	3678	0,3	7693	0,7
Կրթություն	8892	0,3	7994	0,4	5758	0,5	898	0,1
Վնասարժակ	423304	13,2	284191	13,8	153649	13,9	139113	12,1
Նպաստ	56364	1,8	41503	2,0	11649	1,1	14861	1,3
Գործարկության նպաստ	12991	0,4	11914	0,6	3423	0,3	1077	0,1
Պետական ապահովության (պահպանության) եկրոց	43762	1,4	28168	1,4	12339	1,1	15594	1,4
Այլ դրամական օգուտներ (պետական աղբյուրներից)	30018	0,9	15439	0,7	7032	0,6	14579	1,3
Դրամական օգուտներ (այլ պետական աղբյուրներից)	78071	2,4	57832	2,8	32097	2,9	20239	1,8
Ինքնաբերական	1415300	44,0	966904	46,8	529068	47,9	448396	39,1
Այլ աղբյուր	186938	5,8	150761	7,3	89350	8,1	36177	3,2

1 Աղյուսակը կազմված է «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները)», ՀՀ ԱՎԿ, Եր., 2003, էջ 265-270-ի և «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Երևանի ցուցանիշները)», ՀՀ ԱՎԿ, Եր., 2003, էջ 111-113-ի տվյալներով:

Աղյուսակ 2.15

ՀՀ և Երևանի մշտական բնակչությունն ըստ գյուղատնտեսության հիմնական
աղբյուրների (15-64 տարեկան տարիքային խմբերի համար)¹

Գյուղատնտեսության հիմնական աղբյուրը	Շուկային ՀՀ		Քաղաքային		Երից քաղ. Երևան		Գյուղական	
	մարդ	%	մարդ	%	մարդ	%	մարդ	%
ՄԱՍՆԱԵԸ	2121490	100	1416546	100	764357	100	704944	100
Աշխատանք (բազառությամբ սահմանային տնտեսա-թյուրում)	672830	31.7	465014	32.8	244406	32.0	207816	29.1
Աշխատանք սահմանային տնտեսությունում	239986	11.0	16189	1.1	3869	0.5	217797	30.9
Եկամտա սեփականություն	14561	0.7	7244	0.5	3575	0.5	7317	1.0
Կրթություն	8892	0.4	7994	0.6	5758	0.8	898	0.1
Նեխառության	158482	7.5	113604	8.0	58943	7.7	44878	6.4
Նպաստ	46911	2.2	35157	2.5	9630	1.3	11754	1.7
Գործազրկության նպաստ	12936	0.6	11876	0.8	3405	0.4	1060	0.1
Պետական սպասնություն (գյուղատնտեսության) ներքո	43176	2.0	27637	2.0	11927	1.6	15539	2.2
Այլ դրամական օգնություն (սեփական աղբյուրներից)	28643	1.4	14907	1.1	6734	0.9	13736	1.9
Գրասենյակ օգնություն (այլ պետական աղբյուրներից)	75942	3.6	56731	4.0	31359	4.1	19211	2.7
Խնայողական	638949	30.1	509987	36.0	295771	38.7	128962	18.3
Այլ աղբյուր	186182	8.8	150206	10.6	88980	11.6	35976	5.1

Անհավասարության կրճատման տեսակետից հիմնական գերակայություններ են հանդիսանում արդյունավետ սոցիալական և եկամտային քաղաքականությունները: Սոցիալական տրանսֆերտները 1999-2001թթ. սպասուկել են արդատ բնակչության եկամուտների աճի 45,8%-ը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ արդատության տեսակետից առավել խոցելի խմբերն են բազմանդամ, անչափահաս երեխա ունեցող և կնոջ գլխավորությամբ ընտանիքները: Հանրապետությունում սոցիալական պաշտպանության ոլորտում իրականացվող սոցիալական օգնության պետական ամենամեծ ծրագիրն աղքատ ընտանիքներին տրվող ընտանեկան նպաստն է: Նպաստառու ընտանիքների թիվը հանրապետությունում կազմում է շուրջ 19%:

Պետության մշտական ուշադրության կենտրոնում պետք է լինեն նաև տարբեր բնակչության, հաշմանդամների և երեխաների հիմնախնդիրները:

¹ Աղյուսակը կազմված է «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները)», ՀՀ ԱԿԾ, Եր., 2003, էջ 265-270-ի և «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (ք. Երևանի ցուցանիշները)», ՀՀ ԱԿԾ, Եր., 2003, էջ 111-113-ի տվյալներով:

2004թ. հունվարի 1-ի դրությամբ 60-65 տարեկան անձինք կազմում են ՀՀ մշտական բնակչության ընդհանուր թվի 4,4 %-ը, իսկ 75-ից բարձր տարիքի անձինք ընդամենը 3,1%-ը: 1989թ. 65 և ավելի բարձր տարիք ունեցող մշտական բնակչության թիվը Հայաստանում կազմել է բնակչության ընդհանուր թվի 5,2%-ը, 1997թ. 8,1%, 2004թ. 10,2%-ը: Բնակչության նման «ծերացումը» հետևանք է ծնելիության նվազման և տնտեսապես ակտիվ բնակչության միգրացիայի, որոնք մեծ մասամբ պայմանավորված են աղքատության բարձր մակարդակով, գործազրկությամբ, ցածր եկամուտներով:

Հանրապետությունում ներկայիս դրությամբ հաշվառված են 543646 կենսաթոշակատուներ (ներառյալ հաշմանդամները), որոնք կենսաթոշակի միջին չափը կազմում է մոտավորապես 8900 դրամ, այսինքն՝ գերազանցում է պարենային զծի մակարդակը: Նախորդ երեք տարիների ընթացքում հանրապետությունում գրանցվել է կենսաթոշակի միջին չափի բարձրացում՝ 2002թ. 5140 դրամի դիմաց 2004թ. այն կազմել է 8900 դրամ, կամ աճը կազմել է 57,7%:

Հանրապետությունում հաշվառված են 148379 աշխատանք փնտրող քաղաքացիներ, որոնցից 118646 մարդ ստացել է գործազուրկի կարգավիճակ, նրանցից 81600-ը կանայք են:

Գործազրկության մակարդակը, հաշվարկված զբաղվածության ծառայություններում գրանցված գործազուրկների և տնտեսապես ակտիվ բնակչության (զբաղվածներ և գործազուրկներ) հարաբերակցությունը, 2004թ. տարեկազմել է 9,7%, նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի 9%-ի համեմատ աճելով է 0,7 տոկոսային կետով:

Աղյուսակ 2.16-ում ներկայացված են տարբեր ղեցիլային խմբերում գտնվող տնային տնտեսությունների դրամական եկամուտների ձևավորման աղբյուրները:

Աղյուսակ 2.17-ի տվյալներից երևում է, որ կրիտիկական մակարդակում են գտնվում հատկապես սոցիալական ոլորտին պատկանող ցուցանիշները, սրվել են բնակչության աղքատության և ժողովրդագրական հիմնախնդիրները և վտանգված է բնակչության հետագա բնակատն կենսագործունեությունը: Ինչպես երևում է աղյուսակից, բնակչության 42,9%-ը (2002թ.՝ 49,7%-ը) գտնվում է աղքատության մեջ, որից 7,4%-ը (2002թ.՝ 13,1%-ը)² ծայրահեղ աղքատության:

Դրամական նկատումների հիմանակ աղբյուրների մատչելիության բնագծի գրամական նկատումների կազմում բառ տեղադրված տեսակետների ղեկավարին խմբիցի (ամսական միջին տեսակետային մեկ անդամի ուղղով), 1999-2002թթ.՝

Դեֆ. տարի խմբի	Տարիներ	Խառն ժողովրդական կազմակերպությունները	աշխատողները	պրոցակ, նպատակային կրթությունը	կենտրոնների գործիքների վաճառքային	տրանսֆերտների	նրբա		Այլ կենտրոններ
							Հայաստանում բարձրանողները	Հայաստանից դուրս բարձրանողները	
I	1999թ.	100	4	5	6	7	8	9	10
	2001թ.	100	14.6	76.0	5.0	3.4	1.6	0.1	2.0
	2002թ.	100	26.0	58.2	5.7	3.3	2.3	-	6.8
II	1999թ.	100	19.7	65.1	10.0	3.2	2.3	0.4	2.0
	2001թ.	100	18.6	44.4	31.5	2.8	2.0	0.7	2.7
	2002թ.	100	23.1	53.8	10.5	5.6	4.1	-	7.0
III	1999թ.	100	35.1	41.7	14.7	3.8	3.5	0.6	12.7
	2001թ.	100	37.5	39.1	19.2	3.9	3.0	0.4	4.9
	2002թ.	100	36.2	34.3	19.2	3.2	2.2	0.6	7.3
IV	1999թ.	100	35.5	38.8	13.9	5.9	3.8	0.6	5.9
	2001թ.	100	40.1	37.6	7.9	4.3	1.1	1.2	10.1
	2002թ.	100	43.9	31.6	8.5	3.4	3.0	0.4	12.6
V	1999թ.	100	50.3	25.4	16.4	2.5	1.2	0.2	5.4
	2001թ.	100	37.2	37.3	15.4	6.3	4.7	1.9	3.8
	2002թ.	100	57.0	17.1	8.4	3.8	2.2	0.8	13.7
VI	1999թ.	100	53.2	26.9	7.2	3.4	1.4	1.5	9.3
	2001թ.	100	56.6	22.5	11.7	4.0	1.3	2.7	4.0
	2002թ.	100	44.9	19.6	18.3	12.7	9.0	2.8	4.5
VII	1999թ.	100	61.2	18.5	6.2	4.7	2.4	1.8	9.4
	2001թ.	100	61.5	18.8	4.5	5.6	2.5	3.1	9.6
	2002թ.	100	61.5	15.2	14.3	4.8	2.0	2.4	4.2

Դրամական կազմակերպության հիմանակ աղբյուրների մատչելիության բնագծի գրամական նկատումների կազմում բառ տեղադրված տեսակետների ղեկավարին խմբիցի (ամսական միջին տեսակետային մեկ անդամի ուղղով), 1999-2002թթ.՝

Դեֆ. տարի խմբի	Տարիներ	Խառն ժողովրդական կազմակերպությունները	աշխատողները	պրոցակ, նպատակային կրթությունը	կենտրոնների գործիքների վաճառքային	տրանսֆերտների	նրբա		Այլ կենտրոններ
							Հայաստանում բարձրանողները	Հայաստանից դուրս բարձրանողները	
VI	1999թ.	100	53.7	13.8	15.5	11.5	6.3	4.8	5.5
	2001թ.	100	57.9	16.0	6.0	7.8	3.4	4.1	12.3
	2002թ.	100	65.2	16.7	5.6	5.3	2.6	2.5	7.2
VII	1999թ.	100	60.6	14.5	13.9	5.4	1.5	3.7	5.6
	2001թ.	100	48.8	12.8	21.0	11.0	4.3	0.6	6.4
	2002թ.	100	60.5	9.6	6.2	7.9	2.7	2.9	12.7
VIII	1999թ.	100	67.6	9.7	5.5	7.8	2.1	5.7	9.4
	2001թ.	100	67.3	10.7	10.4	9.9	1.9	8.0	6.7
	2002թ.	100	47.4	7.4	20.3	21.1	8.2	12.3	3.8
IX	1999թ.	100	60.5	8.5	6.6	11.8	2.8	7.7	12.6
	2001թ.	100	64.8	7.7	5.4	12.6	3.0	9.5	9.5
	2002թ.	100	65.4	6.5	13.2	11.2	2.0	3.2	3.7
X	1999թ.	100	41.5	4.8	27.7	20.7	6.9	12.7	5.3
	2001թ.	100	46.8	4.5	12.4	23.5	4.4	19.0	12.8
	2002թ.	100	55.5	5.8	6.8	23.6	3.3	20.0	8.3
XI	1999թ.	100	58.2	5.2	9.0	21.4	2.5	18.6	6.2
	2001թ.	100	25.5	2.2	45.7	24.3	5.6	18.6	2.3
	2002թ.	100	25.6	1.9	27.3	28.6	2.6	25.9	16.6
XII	1999թ.	100	42.1	2.3	6.0	36.2	4.7	31.1	13.4
	2001թ.	100	49.4	1.7	12.2	28.3	2.1	26.2	8.4
	2002թ.	100	49.4	1.7	12.2	28.3	2.1	26.2	8.4

Աղյուսակ 2.17

Աղքատության բացարձակ գիծը ՀՀ-ում¹

Աղքատության խմբերը	Տնային տնտեսություններ						Բնակչություն						
	քանակը			% -ով			քանակը			% -ով			
	1999	2001	2002	1999	2001	2002	2003	1999	2001	2002	1999	2001	2002
Ոչ աղքատ	1812	2243	2893	50.3	55.6	56.0	63.7	6940	7594	9066	45.0	49.1	50.3
Աղքատ	1059	1289	1350	30.5	31.9	33.4	30.7	4962	5389	6578	32.1	34.9	36.6
Շատ աղքատ	689	505	491	19.2	12.5	10.6	5.6	3536	2473	2354	22.9	16.0	13.1
Շրջափակ	3600	4037	4634	100	100	100	100	15438	15456	18007	100	100	100

Տվյալները: Աղքատներ մեկ շնչի հաշվով տնային ծախսը (տպատման ազդեցությունը) բարձր է պարենային գինը, բայց ցածր է աղքատության գինը: Շատ աղքատները մեկ շնչի հաշվով ամսական նախա ցածր է պարենային գինը: Աղքատության գիծը 1999թ. - 10784 դրամ, 1999թ. - 11735 դրամ, 2001թ. - 12019 դրամ, 2002թ. - 12261 դրամ *Պարենային գիծը 1996թ. - 6612 դրամ, 1999թ. - 7194 դրամ, 2001թ. - 7368 դրամ, 2002թ. - 7516 դրամ:

Աղյուսակ 2.18

ՀՀ բնակչության եկամուտների և ծախսերի բաշխումն ըստ ղեկավարի խմբերի²

Ղեկավարի (%-ով)	Մեկ շնչի հաշվով ընթացիկ սպառողական ծախսերը				Մեկ շնչի հաշվով ընթացիկ եկամուտները			
	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.
Ամենաաղքատ 10%	3	3.4	3.7	4.4	0.4	1.5	4.4	5.0
20%	4	5.3	4.9	5.6	1.5	3.0	5.5	5.7
30%	5	6.5	5.8	6.5	2.5	3.4	6.5	7.2
40%	6	7.2	6.6	7.3	3.5	3.1	7.5	7.5
50%	7	7.8	7.4	8.0	4.9	5.9	8.1	7.9
60%	8	9.2	8.4	9.1	6.2	6.5	9.0	9.1
70%	10	10.3	9.6	10.2	8.1	9.0	10.9	10.8
80%	12	11	11.3	11.6	10.7	10.6	12.2	11.2
90%	16	13.8	14.2	14.0	16.0	15.6	15.5	14.6
Ամենաաղքատ 10%	29	25.5	28.1	23.3	46.2	39.4	20.4	21.0
Տիեզիկ գործակալը	0.372	0.344	0.325	0.271	0.593	0.535	0.451	0.438

Ինչպես երևում է աղյուսակ 2.18-ից, 2001թ. մեկ շնչի հաշվով բնակչության ամենաաղքատ 10%-ը ստացել է բնակչության եկամուտների 39,4%-ը, որը ամենաաղքատ 10%-ի համանման ցուցանիշ

¹ Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004, ՀՀ ԱԿՄ, Եր., 2005, 93-ի և Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱԿՄ, Եր., 2004, էջ 75-ի տվյալներով: ² Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003, ՀՀ ԱԿՄ, էջ 92-93-ի և Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱԿՄ, Եր., 2004, էջ 146-ի տվյալներով:

ը գերազանցում է 26,3 անգամ, իսկ նրանց մեջտեղում գտնվող 10%-ը եկամուտները չի գերազանցում 5%-ը: Իրավիճակը փոքր-ինչ փոփոխվել է 2002-2003թթ. ընթացքում, սակայն ընդհանուր առմամբ այս պատկերը վկայում է, որ Հայաստանում զրեթե բացակայում է միջին խավը, ինչը կարող է հանգեցնել հասարակության հիասթափությանը, դեգրադացմանը և ունենալ ծանր հետևանքներ:

2.6.2.2. Սննդամթերքի սպառման մակարդակը

Թեև հանրապետությունում սննդամթերքի գծով ներմուծման կախվածության ցուցանիշը գտնվում է անվտանգ վիճակում, բայց անհանգստացնող է բնակչության կարևորագույն սննդամթերքների սպառման շեղումը նրանց սահմանված նորմերից: Աղյուսակ 2.19-ից երևում է, որ սննդամթերքների սահմանված նորմերը գերազանցում են միայն հացամթերքը (մեկ շնչի հաշվով միջին տարեկան ֆիզիոլոգիական հիմնավորված նորմը 128կգ է) և կարտոֆիլը (ֆիզիոլոգիական նորմը՝ 58կգ), ինչը վկայում է բնակչության աղքատության մասին:

Աղյուսակ 2.19

Տնային տնտեսությունների կողմից սննդամթերքի հիմնական տեսակների սպառումը¹ (միջինը մեկ շնչի հաշվով տարեկան, կգ²)

	1996թ.	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.
Տարեկան հաց	174.8	150.2	139.0	134.3	138.0
Նարեկի այլուր	7.3	1.91	2.2	2.6	3.2
Բրինձ	6.3	5.3	4.8	4.8	4.8
Մսակարտեղեն	13.2	10.1	10.1	9.1	9.7
Տալարի միս	6.6	6.2	5.8	6.4	6.8
Օլիվայի միս	0.1	0.2	0.5	0.9	0.6
Թռչնի միս	0.2	0.6	0.8	1.4	2.2
Թռչնի միս	1.5	2.5	3.4	3.6	4.6
Լոլիկեղեն և մսային սպտիկոններ	1.3	1.9	2.2	1.5	2.0
Անասնա կաթ, լ	9.9	7.9	6.8	9.1	9.1
Թրթվածի	0.2	0.4	0.7	0.8	1.1
Մկրուցային կարտո	1.3	1.2	1.4	1.5	1.8
Թխած ձուկ	5.3	4.1	4.5	3.9	5.0
Չու, հատ	55	70	86	93	80

¹ Տուցանիշը հաշվարկվել է հաշվի առնելով հետազոտված ամսվա մեջ տնային տնտեսության անդամների ներկա օրերը: ² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004, ՀՀ ԱԿՄ, Եր., 2004, էջ 91-92:

Տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում, բնակչության կենսամակարդակի որոշակի անկման հետևանքով, բնակչության ստվար զանգվածների համար բավարար չափով մատչելի չեն մի շարք լիարժեք սննդատեսակներ, և փաստացի սնուցման վիճակը չի համապատասխանում հաշվեկշռված սնուցման նորմերին: Այդ են վկայում ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից վերջին տարիներին կատարված տնային տնտեսությունների հետազոտության տվյալները:

Հարկ է նշել, որ քստ ՄԱԿ Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (FAO) տվյալների, 2100 կկալ էներգետիկ արժեք ունեցող զամբյուղները բնորոշ են նվազ զարգացած երկրների համար¹:

Այսպես, սննդային օրաբաժնի էներգետիկ արժեքը դեռևս 1988-1990թթ. կազմել է

- ամբողջ աշխարհում (միջինը)՝ 2700 կկալ,
- զարգացած երկրներում՝ 3400 կկալ,
- զարգացող երկրներում՝ 2470 կկալ,
- նվազ զարգացած երկրներում՝ 2070 կկալ:

Հայաստանի Հանրապետությունը, ԱՊՇ, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի անցումային տնտեսությամբ մի շարք երկրների հետ մեկտեղ, Համաշխարհային բանկի դասակարգմամբ («Մարդկային զարգացման հաշվետվություն», 1993թ.) դասվում է զարգացող երկրների շարքին, որտեղ բնակչության մեկ շնչի հաշվարկով սննդային օրաբաժնի էներգետիկ արժեքը, համաձայն վերը նշված աղբյուրի, կազմում է 2470 կկալ:

Հայաստանում առկա չէ պաշտոնապես հաստատված նվազագույն սպառողական զամբյուղը: Ըստ ՀՀ ԱԿՄ կողմից 1996թ. իրականացված տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքների, սննդամթերքի փաստացի սպառումը կազմում էր օրական 2040 կկալ մեկ շնչի հաշվով: Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (ՊԳԿ) խորհրդով աղքատ երկրների համար

օրական մեկ շնչի հաշվով նվազագույն էներգիան պետք է հասնի 2100 կկալ-ի: Այս նպատակով իրականացվել է հաշվարկ ընտրված սննդամթերքի վերահաշվեկշռման միջոցով և դրա արդյունքում ստացված փաստացի պարենային զամբյուղը (բնեղեն արտահայտությամբ) ընդունվել է որպես նվազագույն պարենային զամբյուղ (*աղյուսակ 2.20*), իսկ դրա արժեքային արտահայտությունը որպես աղքատության պարենային գիծ: Նվազագույն փաստացի սպառողական զամբյուղը հիմնվում է պարենային զամբյուղի վրա, իսկ արդյունաբերական ապրանքների ու ծառայությունների սպառման մակարդակը հետազոտության արդյունքներով մշակվել է՝ որպես զամբյուղի նկատմամբ կառուցվածքային ցուցանիշ (61,3%-ը կազմում է պարենային զամբյուղը, իսկ 38,7%-ը արդյունաբերական ապրանքներն ու ծառայությունները):

Աղյուսակ 2.20

Պարենային և նվազագույն սպառողական զամբյուղների արժեքները²

Պարենային զամբյուղ	1996թ.	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.
Պարենային զամբյուղ	6612	7194	7368	7516	7742
	15.2	13.7	13.3	13.1	13.4
Նվազագույն սպառողական զամբյուղ	10784	11735	12019	12261	12629
	24.8	22.4	21.7	21.4	21.8

վերջին տարիների ընթացքում հանրապետությունում շրջանառության մեջ դրված նվազագույն պարենային զամբյուղների կազմը, կառուցվածքը և էներգետիկ արժեքը չեն բխում բնակչության առողջության պահպանման խնդրի լուծման անհրաժեշտությունից:

Հաշվի առնելով հանրապետությունում առկա խրոնիկ թերսնուցման առկայության հիմնախնդիրը՝ առաջարկվում է առողջապահության նախարարության կողմից հիմնավորված նվազագույն պարենային զամբյուղի հետևյալ կազմը, կառուցվածքը և էներգետիկ արժեքը (*աղյուսակ 2.21*):

¹ Սնուցման հարցերին նվիրված միջազգային կոնֆերանս, Հոմ, 1992թ., «Սնուցում և զարգացում, գլոբալ գնահատում»:

² Պարենային սպառումություն և աղքատություն, 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, վիճակագրական տեղեկագիր, ՀՀ ԱԿՄ, Երևան, 2005, էջ 48:

Աղյուսակ 2.1

Լեզուագրայն պարենային զամբյուղի կազմը և կառուցվածքը¹

N	Պարենամթերքի անվանումը	Չափի միավորը	Օրական սպառումը մեկ շնչի հաշվով	Օրաբաժնի էներգիայի արժեքը (կկալ)
1	Հազարմթերք այդ թվում՝	գ	355	992.2
1.1	հաց	գ	250	622.5
1.2	սպորթ	գ	20	70.6
1.3	մանրադրոնեխն	գ	15	35
1.4	ձամպրոտիկ (բրինձ)	գ	50	175.5
1.5	դուրեխ	գ	20	68.6
2	Մսամթերք (տապակյի միս)	գ	100	203
3	Վարենամթերք այդ թվում՝	գ		339.7
3.1	կարթ	մլ	200	122
3.2	կարեալուտ	գ	10	7.5
3.3	կենցաղական յուղ	գ	20	143.4
3.4	պակիր	գ	25	66.8
4	Մարտեղիկ	գ	250	167.5
5	Բանջարեղեն այդ թվում՝	գ	300	87
5.1	կարամբ	գ	250	75
5.2	գլուխ սոխ	գ	50	12
6	Մրբ (խնձոր)	գ	200	96
7	Շաքար	գ	50	193.5
8	Չու	հատ	0.5	40
9	Բուսական յուղ	լ	20	176.8
10	Մարզաբին	գ	10	72
11	Չուխ	գ	30	44.4
Ընդամենը				2412.1

Թրեսնուցման դրսևորումներից է սննդում յոդի պակասով պայմանավորված առողջական վիճակի խանգարումների և հիվանդությունների (մասնավորապես վահանաձև գեղձի գերաճի խպիպի) առկայությունը: Այս բնագավառի նվաճումներից է ՀՀ կառավարության կողմից 2004թ. փետրվարի 12-ին «ՀՀ բնակչության սննդում յոդի անբավարարության հետևանքների դեմ պայքարի և կանխարգելման ազգային ծրագրի» ընդունումը:

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով դրամական եկամուտները (2002թ. կազմել են 18721 դրամ) բավական ցածր են նվազագույն սպառողական զամբյուղը բավարարելու համար: Ըստ ՄԱԿ Ջարգացման

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության քաղաքականությունը», ընդունվել է ՀՀ կառավարության 2005թ. հունվարի 25-ի նիստում:

ծրագրի և Երևանի պետական համալսարանի ազգագրության ամբիոնի համատեղ ուսումնասիրությունների, հանրապետության բնակչության միայն 13%-ն ունի նվազագույն սպառողական զամբյուղին հավասար կամ բարձր եկամուտներ: Հաշվի առնելով ՀՀ ներկայիս բնատնտեսական, արտադրական և սոցիալական պայմանները և ելնելով սննդամթերքի օացիոնալ սպառման կենսաբանական նորմերից բնակչության մեկ շնչի հաշվով անհրաժեշտ սննդամթերքի օրաբաժնի էներգետիկան ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից հաշվարկվել է 2412 կկալ, մինչդեռ 2000 կկալ-ից բարձր, ըստ վիճակագրական ծառայության ընտրանքային հետազոտությունների սովակների, ապահովում է բնակչության միայն 40%-ը, իսկ նվազագույն պարենային զամբյուղը, 2412 կկալ ապահովելու համար, մեկ շնչի հաշվով ամսական կազմում է մոտ 25000 դրամ:

Այս ամենից հետևում է, որ մեր պետությունը պետք է հետևողական լինի բնակչության պարենային անվտանգության ապահովման գործում: Ըստ «Պարենային անվտանգության մասին» ՀՀ օրենքի՝ կառավարությունը, միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան, երաշխավորում է սնվելու ֆիզիոլոգիական նորմերի մակարդակով քաղաքացիների լիարժեք սնման և սովից զերծ լինելու իրավունքը:

ՀՀ կառավարությունն ապահովում է պետության պարենային անվտանգությունը, այդ թվում՝ երկրում սննդամթերքի արտադրության անհրաժեշտ ծավալը, պետական պարենական պահուստի առկայությունը, վերականգնումը և համալուրը՝ անկախ ներքին և արտաքին անբարենպաստ գործոնների ազդեցությունից, սպառողներին առաքվող սննդամթերքի որակի համապատասխանությունը ստանդարտների պետական համակարգի պահանջներին:

Պարենային անվտանգությունը համարվում է ապահովված, եթե կենսապես կարևոր սննդամթերքների տեղական տարեկան արտադրության ծավալը գերազանցում է սնվելու ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան կազմված նմանատիպ ապրանքների բնակչության տարեկան սպառման 2/3-ը: Պարենային անվտանգության ապահովման պատասխանատվությունը կրում է ՀՀ կառավարությունը:

Պարենային մթերքների արտադրության անհրաժեշտ և փաստացի մակարդակների հաշվեկշիռը կազմվում է յուրաքանչյուր տարի՝ ՀՀ կառավարության կողմից:

Պարենային անվտանգությանն սպառնացող արտաքին վտանգն արտահայտում է արտաքին ուժերի ձգտումը՝ պահպանել ՀՀ կարգավիճակը որպես սննդամթերք ներմուծող երկիր, խոչընդոտել նրա մուտքը համաշխարհային պարենային շուկա և նրա մասնակցությունը միջազգային առևտրային համագործակցությանը, նրա առաջավոր տեխնոլոգիաների կիրառման, օգտագործման արգելակումը:

Պարենային անվտանգությանն սպառնացող ենքրին և արտաքին վտանգի քանակական ու որակական որոշման հիմնական մեթոդիկան փորձագետների գնահատականն է, համաշխարհային փորձի օգտագործումը՝ հաշվի առնելով հանրապետության առանձնահատկությունները:

Կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են ավելի քան 50 տարբեր ինդիկատորներ, որոնք բնութագրում են պարենային անվտանգության վիճակը՝ հաշվի առնելով դրանց կարևորությունը և երկրի առանձնահատկությունը (աղյուսակ 2.22):

Աղյուսակ 2.22

Երկրի պարենային անվտանգության ցուցանիշների (ինդիկատորների) համակարգը՝

Ցուցանիշներ	Շեմային ցուցանիշների անվտանգության (դրսիսիկական) եշա-նակույթուեը՝ հաշվի առած համաշխարհային փորձը	Մասնատանյին (դրսիսիկական) միճակեց դուրս գաուը՝ հեշաքում սոցիալ-քաղաքական և տեսնական հավանական ետեսանքները
1	2	3
Ներմուծող անդամաբերքի, պարենամթերքի քանակը որս սպառման ընդհանուր ծավալում	Ոչ ավելի, քան 30%	Վճարունակ հաշվեկշռի վատարագում պարենամթերքի համաշխարհային գեների բարձրացման ղեշաքում, սեվական վերնուշակող արդյունաբերության զարգալման սեմաերի դաուղաղեղում
Պետական ռեզերվի (սպառման ժամկետի) ծավալը	Ոչ ավելի, քան 1 ամիս	Պարենային հաշվեկշռի խախտում արտակարգ վիճակներում
Ոռոգելի հողաքարծուրթյան	Ոչ ավելի, քան 8%	Ոռոգելի հողերի բիքրուսուրթյան եմա-

՝ Մ. Գեորգյան, Ազրարային քաղաքականությունը անգումային շքքանում և ՀՀ պարենային անվտանգությունը. «Շայաստան. Ֆիխանսներ և էկոնոմիկա», N 6 (41), հունիս 2004, էջ 56-60:

1	2	3
դրսալուծումը		գում, պարենային անվտանգության վտանգ
Պրոդուստեաբության և արդյունաբերության (անուրամթերք արտադրող) կրսիկամս քյան սուտ յոճանը արտադրության ներմուծող գործուեներեց (սեվեթուղա, հոսեր, մերեսաներ, սարքալորումներ, պահեստամաեր)	Ոչ ավելի, քան 40%	Տեխնոլոգիական կրսիկամսության ուեղալում, վճարային հաշվեկշռի ուեղալում
Պարենային սարսեր արտադրող մեքրեսների, սարքալորումների մուշակերի մակարդակը	Անեհաշաուղ 50%	Պարենային սարսերի արտադրության ցածր արդյունալետուրյուն և բարձր ծախսեր, հալրենական արտադրության պարենային սպառների անբրոսակույթյուն
Անասնապաղուրյունը անսանակերով տալսեղուկու, սաղիճանը	Ոչ ավելի, քան 75%	Անասնապաղուսանակի, մերեսալորության և կարենալորության կրճատում, անասնապաղահական արտադրամեքի ծավալների կրճատում
Նվաղ բերքի հողերի քամին ընդհանուր հողա-տարածուրթյան մեք (բաու հողային կարսատրի սուլալները)	Ոչ ավելի, քան 40%	Գյուղատնտեսական օգտագործելի հողաուսարածների բերրուրթյան նվաղում, հողերի մեկուրալմայի համար կատարվող ծախսերի ավելալում
Պարենաուսարածությունների սուլալումը պարենային և կերային վաղալուցեթուրով, ա) հանրային սպարաբ-սանայութեր, բ) օլղալանական սպարաբուսուեթեր	Ոչ ավելի, քան 53% և ոչ պակաս, քան 57%	Վերային մշակալուցեթերի բերքուտուրթյուն նվաղում և անասնապաղուրթյան մերեսալորության սեկում
Պարենամթերքի կորուստները արտադրուրթյուն-սպաղում շքքանի օղակներում	Ոչ ավելի, քան 30%	Սեվալումբերքի ուսարսերի ծավալների անկում
Սեվ մարդու հաշվով օղակային ուեղիուն կարթրա-կանուրթյան մակարդակը	Ոչ պակաս, քան 2409 կկալ	Ռեքուսում, բնակչության շքքանում իկվանուրթյունների աճ
Անասնապաղահական մերթերի օղակային կարթրակա-տուրթյունը մեկ մարդու սեմի ուեղիունում	Ոչ սղակաս, քան 55,1%	Աշխատանքի երկարուեթի քալ աճ, աշխատանքի արտադրուրթյունության անկում

Բնակչության սպառման կաուուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ուեեցող արարենատեսակների մասին տվալները վկայում են, որ սպառման հիմնական արարենների գծով դեուես որոշակի կախվածություն գոյութուն ուեի ներմուծումից (տե ս աղյուսակներ 2.23 և 2.24):

Ապրիլի 2003

Ապրիլի 2004

Բնակչության տպուման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 25 արտադրատեսակների ռեսուրսները 2003թ.¹

Բնակչության տպուման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 25 արտադրատեսակների ռեսուրսները 2004թ.¹

N	Արտադրատեսակի անվանումը	Չափի միավորը	2003թ. հունվար-դեկտեմբեր				
			ներմուծված ²	արտահանված ³	արտադրված	ընդամենը	մանրամասն միջին գինը (դրամ)
1	2	3	4	5	6	7-4-5+6	8
1	Տավարի միս	տոննա	9658.4	593.6	23996.0*	33060.8	1211 (կգ)
2	Խոզի միս	-/-	964.5	-	7042.0*	8036.5	1283 (կգ)
3	Հավի միս	-/-	12479.4	-	4368.0*	16847.7	9033 (կգ)
4	Զեռ	-/-	187.8	9.9	-	177.9	169 (կուս)
5	Վարակ	-/-	3604.6	-	47.7	3652.3	1407 (կգ)
6	Վառված	-/-	253.4	1002.6	5007.0	4257.8	1067 (կգ)
7	Սուրճ	-/-	9976.0	1830.9	-	8145.1	2315 (կգ)
8	Ցորեն	-/-	304036.8	21.0	216697.8	520692.8	147 (կգ)
9	Հար	-/-	-	-	293051.0	293051.0	տես հարցերը արտադրողներին
10	Բրնձ	-/-	15685.7	-	-	15685.7	311 (կգ)
11	Ալյուր	-/-	6096.7	-	131391.0	137487.7	187 (կգ)
12	Չու	մլն հատ	92.2	332.0	502.2	262.4	444 (10 հատ)
13	Չեր	տոննա	18608.8	433.3	2122.1	20297.6	1103 (կուս)
14	Արագածի	-/-	4884.0	-	-	4884.0	786 (կգ)
15	Հաքարավազ	-/-	86963.1	-	-	86963.1	263 (կգ)
16	Մալթոսիներ	-/-	1996.1	1.1	903.1	2898.1	288 (կգ)
17	Գինի	հազ լիտր	21.5	217.3	2042.3	1846.5	965 (0.7 լ)
18	Երիտյան սպիրտ	-/-	159.7	-	1176.6	1336.3	-
19	Կոնյակ	լիտր	1.8*	7301.8*	7093.1	-	3690 (0.5 լ)
20	Օղի	-/-	1198.2	128.4*	11105.3	12175.1	1068 (0.5 լ)
21	Օրխառ (անպարեն) ⁴	հազ տոննա	98643.0	9682.3	161095.0	250055.7	192 (տոննա)
22	Բնիկ	տոննա	192843.9	-	-	192843.9	282 (կուս)
23	Դիդեղանի վառելիք	-/-	111388.0	1.3	-	111388.7	196 (կուս)
24	Էլեկտրական էներգիա	հազ կվժ	276308.6	677800.7	5500583.0	5099993.9	25 (կվժ/ժամ)
25	Պատուման խեր	տոննա	10981.8	210.4	240.3	11011.7	-

N	Արտադրատեսակի անվանումը	Չափի միավորը	2004թ. հունվար-դեկտեմբեր				
			ներմուծված ²	արտահանված ³	արտադրված	ընդամենը	մանրամասն միջին գինը (դրամ)
1	2	3	4	5	6	7-4-5+6	8
1	Տավարի միս	տոննա	10863.2	370.1	25121.0*	35614.1	1380.4 (կգ)
2	Խոզի միս	-/-	2134.9	0.0	8748.0	10882.9	1757.8 (կգ)
3	Հավի միս	-/-	10797.0	25.0	4491.0*	15263.0	939.5 (կգ)
4	Զեռ	-/-	188.6	37.0	988.8	1140.4	208.9 (կուս)
5	Վարակ	-/-	5109.5	0.0	44.3	5153.8	1574.6 (կգ)
6	Վառված	-/-	1005.6	489.3	5160.7	6677.6	1237.4 (կգ)
7	Սուրճ	-/-	11217.2	4935.9	-	6281.3	2256.4 (կգ)
8	Ցորեն	-/-	384597.9	0.0	287840.0	672437.9	190.7 (կգ)
9	Հար	-/-	-	-	293370.0	293370.0	276.9 (կգ)
							տես տեսությունը արտադրողներին
10	Բրնձ	-/-	13437.0	0.0	-	13437.0	325.3 (կգ)
11	Ալյուր	-/-	14103.4	0.0	145844.0	159947.4	208.7 (կգ)
12	Չու	մլն հատ	0.8	48.5	563.0	315.3	511.9 (10 հատ)
13	Չեր	տոննա	11890.1	61.7	385.0	12213.4	1160.3 (կուս)
14	Արագածի	-/-	3407.8	0.0	-	3407.8	780.2 (կգ)
15	Հաքարավազ	-/-	74873.2	0.0	716.0	75859.2	254.4 (կգ)
16	Մալթոսիներ	-/-	2696.9	0.02	2322.5	5019.4	392.5 (կգ)
17	Գինի	հազ լիտր	79.0	226.0	6163.2	6016.2	1182.9 (0.7 լ)
18	Երիտյան սպիրտ	-/-	229.6	29.5	1287.5	1487.6	-
19	Կոնյակ	-/-	3.4*	6478.3	7094.7	619.8	4275.6 (0.5 լ)
20	Օղի	-/-	2249.5*	105.4*	12983.7	15127.8	1235.7 (0.7 լ)
21	Օրխառ (անպարեն) ⁴	հազ տոննա	105933.3	12969.9	136010.0	228973.4	183.2 (տոննա)
22	Բնիկ	տոննա	215574.3	46.1	-	215528.2	311.5 (կուս)
23	Դիդեղանի վառելիք	-/-	106127.7	22.9	-	106104.8	224.3 (կուս)
24	Էլեկտրական էներգիա	հազ կվժ	259532.0	930087.4	6029781.0	5359225.6	24.9 (կվժ/ժամ)
25	Պատուման խեր	տոննա	23107.4	430.5	1485.1	24162.0	-

1 կգ հացի մանրամասն միջին գինը (դրամ)

Հացի տեսակի անվանումը	2003թ. հունվար-դեկտեմբեր
Բարձր տեսակի հաց	249
Արտաբնական տեսակի հաց	215
Լավաշ	326

1 կգ հացի մանրամասն միջին գինը (դրամ)

Հացի տեսակի անվանումը	2004թ. հունվար-դեկտեմբեր
Բարձր տեսակի հաց	302.9
Արտաբնական տեսակի հաց	253.7
Լավաշ	407.5

¹ Արտմուտան և արտահանման ցուցանիշները չեն ներառում բազարացիների կողմից կազմակերպվող առօրյա լուծվածքը

² Կղկղած արտադրատեսակների արտադրության ցուցանիշները բերվում են սպառողների թաղով (ինվանկանում արտադրվել են գյուղացիական և բնակչության օժանդակ տնտեսություններում):

³ Ճուշգրտվող ներառում է նաև համի բաշը:

⁴ Օղև և նուրբի քանակական չափի միավորը (հազ լիտր) հաշվարկված է արտաբնական տեսակի քանակազմում սպառողների դասակարգման 8-րդ ծածկարկին հասանարտասան վիճակում 100% պարունակող (լուծողիչ չափի մոտավորապես - 63% պարունակող) չափի միավորին անցման միջոցով: Հետադար այն պարունակում է որպեսզի մոտավորապես:

⁵ Մեկ տոննի մեջ 20 հատ վերաբերում:

¹ Արտմուտան և արտահանման ցուցանիշները չեն ներառում բազարացիների կողմից կազմակերպվող առօրյա լուծվածքը

² Կղկղած արտադրատեսակների արտադրության ցուցանիշները բերվում են սպառողների թաղով (ինվանկանում արտադրվել են գյուղացիական և բնակչության օժանդակ տնտեսություններում):

³ Ճուշգրտվող ներառում է նաև համի բաշը:

⁴ Օղև և նուրբի քանակական չափի միավորը (հազ լիտր) հաշվարկված է արտաբնական տեսակի քանակազմում սպառողների դասակարգման 8-րդ ծածկարկին հասանարտասան վիճակում 100% պարունակող (լուծողիչ չափի մոտավորապես - 60% պարունակող) չափի միավորին անցման միջոցով: Հետադար այն պարունակում է որպեսզի մոտավորապես:

⁵ Մեկ տոննի մեջ 20 հատ վերաբերում:

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2003 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, 22 ԱԿՕ, Եր., 2004, էջ 71:

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, 22 ԱԿՕ, Եր., 2005, էջ 70:

22-ում արդարության հարցահարման գործում կարևոր նշանակություն ունի այդ ոլորտում ռազմավարական ծրագրի ընդունումը և իրականացումը կառավարության կողմից: Ինչպես նշվում է ԱՀՌԾ-ում, կանխատեսվող ժամանակաշրջանում կկրճատվի նաև անհավասարությունը: Եկամուտների համակենտրոնացման Ջինիի գործակիցը 2005թ. կկազմի 0,491, 2010թ.՝ 0,466 և 2015թ.՝ 0,446 (2001թ.՝ 0,535):¹

Ծրագրում նշվում է նաև, որ անհավասարության կրճատումը հիմնականում պայմանավորված կլինի պետության կողմից իրականացվող եկամտային քաղաքականության արդյունքում աշխատանքային եկամուտների անհավասարության կրճատմամբ, ինչպես նաև կենսաթոշակների առաջանցիկ աճով և պետական նպաստների հասցեակատության աստիճանի էական բարձրացմամբ: Իսկ պետության կողմից իրականացվող եկամտային քաղաքականությունն ասելով ենթադրվում է «նվազագույն աշխատավարձի համապատասխանեցումը արդատության պարենային գծին և սոցիալական ենթակառուցվածքներում ու պետական կառավարման ոլորտում զբաղվածների աշխատանքային եկամուտների առաջանցիկ աճի ապահովումը»:

Բնակչության եկամուտների անհավասարության կրճատմանը վերաբերող հիմնական նպատակային ցուցանիշներն ԱՀՌԾ-ում ներկայացված են հետևյալ կտրվածքով (տե՛ս *աղյուսակ 2.25*):

Աղյուսակ 2.25

ԱՀՌԾ անհավասարության կրճատման հիմնական նպատակային ցուցանիշները²

Ցուցանիշներ	2001թ. 2003թ. 2004թ. 2006թ. 2009թ. 2012թ. 2015թ.							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Եկամուտների կոմակենտրոնացման Ջինիի գործակիցը	0.535	0.510	0.498	0.483	0.469	0.458	0.446	0.446
այդ բոլոր աշխատանքային եկամուտների համար	0.446	0.443	0.441	0.438	0.433	0.428	0.420	0.420
սոցիալական տրանսֆերտների համար	0.161	0.074	0.068	0.076	0.086	0.082	0.082	0.082
20% ամենաաղքատ բնակչության տարեկան եկամուտները, հազար	55.4	85.0	101.4	140.3	192.3	242.7	311.0	

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և արդատությունը, վիճակագրական վերլուծական գեներաց. 22 ԱՎԾ, ըստ 2002թ. տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտության արդյունքների, Եր., 2003, էջ 12:

² Արդատության հարցահարման ռազմավարական ծրագիրը (հաստատված է 22 կառավարության 2003թ. օգոստոսի 8-ի N 994-Ն որոշմամբ), *աղյուսակ 3.2*:

	1	2	3	4	5	6	7	8
20% բնակչության տարեկան եկամուտները, հազար դրամ	120.1	159.4	184.8	239.7	339.2	453.1	603.5	
10% բնակչության տարեկան եկամուտները, հազար դրամ	195.4	242.0	278.5	359.1	510.9	681.1	903.3	
10% բնակչության տարեկան եկամուտները, հազար դրամ	318.3	361.9	408.7	526.2	834.6	1102.2	1443.1	
Ամենաաղքատ 20% բնակչության տարեկան եկամուտները, հազար դրամ	945.5	1235.6	1362.9	1668.7	2207.5	2751.6	3416.9	
Ամենաաղքատ բնակչության եկամուտները, % -ով ամենաաղքատ 10% եկամուտների կեսամասը	5.9	6.9	7.4	8.4	8.7	8.8	9.1	

2.6.2.3. Բնակչության ժողովրդագրական անվտանգության ցուցանիշները

Բավական անհնգստացնող են բնակչության ժողովրդագրական ցուցանիշները և որանց բացասական միտումները: *Աղյուսակ 2.26-ից* երևում է որ տարեցտարի նվազել է բնակչության բնական աճը, 2002թ. այն կազմել է 2,1 (հազար մարդու հաշվով): Գյուղական բնակչության բնական աճը գերազանցում է քաղաքայինը, սակայն չէի հաշվի առնենք, որ արտագաղթի և արտական աշխատանքի մեկնողների թիվն առավելապես մեծ է գյուղական վայրերում և գյուղական բնակչությունը կազմում է ողջ բնակչության 33,4%-ը, ապա կհանգենք գյուղերի՝ «ամայացման» և ձերացման հիմնախնդիրներին (հատկապես սահմանամերձ գյուղերում):

Աղյուսակ 2.26

22 բնակչության բնական շարժի ցուցանիշները¹

(Նվազածներ, մահացածներ և բնակչության բնական աճը)

Տարիները	Շղթայվելը, հազ մարդ			1000 բնակչի հաշվով			
	Մեկաններ	Մահացածներ	Բնական աճը	Մեկաններ	Մահացածներ	Բնական աճը	
	1	2	3	4	5	6	7
Ամբողջ բնակչությունը							
1999թ.	36.5	24.1	12.4	9.6	6.3	3.3	
2000թ.	34.3	24.0	10.3	9.0	6.3	2.7	

¹ Աղյուսակը կազմված է «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003», 22 ԱՎԾ, էջ 31-ի, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2003 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», 22 ԱՎԾ, էջ 158-ի, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», 22 ԱՎԾ, էր., 2005, էջ 156-ի և «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004», 22 ԱՎԾ, էր., 2004, էջ 31-ի տվյալներով:

1	2	3	4	5	6	7
2001թ.	32.1	24.0	8.1	8.4	6.3	2.1
2002թ.	32.2	25.5	6.2	10.1	8.0	2.1
2003թ.	35.8	26.0	9.8	11.2	8.1	3.0
2004թ.	37.5	25.8	11.7	11.7	8.0	3.7
Քաղաքային բնակչությունը						
1999թ.	22.4	15.8	6.6	8.9	6.2	2.7
2000թ.	21.4	15.7	5.7	8.4	6.2	2.2
2001թ.	20.3	15.6	4.7	8.0	6.2	1.8
2002թ.	20.8	16.7	4.1	10.1	8.1	2.0
2003թ.	22.6	16.9	5.7	11.0	8.2	2.8
Գյուղական բնակչությունը						
1999թ.	14.1	8.3	5.8	11.1	6.5	4.6
2000թ.	12.9	8.3	4.6	10.2	6.6	3.6
2001թ.	11.8	8.4	3.4	9.2	6.6	2.6
2002թ.	11.4	8.8	2.6	10.0	7.7	2.7
2003թ.	13.2	9.1	4.1	11.5	8.0	3.5

22 ժողովրդագրական անվտանգության նկատմամբ այսօր հիմնական սպառնալիք է բնակչության արտահոսքը, որն առաջացնում է ոչ միայն քանակական, այլև որակական բնույթի փոփոխություններ (պակասում է բնակչության մեջ տարբեր խավերի հարաբերակցությունը, աշխատող և չաշխատող անձանց, ակտիվ և պասիվ մարդկանց, կառավարման հակվածություն ունեցող և չունեցող անհատների հարաբերակցությունը, և որ չափազանց կարևոր է՝ տղամարդկանց ու կանանց տոկոսային հարաբերակցությունը):

Տվյալ հիմնախնդիրը և աշխարհում գործարձման ուղեկցող համանման երևույթները (որը հատուկ է ոչ միայն մեր երկրին) միաժամանակ պատմամշակութային բնույթ են կրում:

Արտագաղթը՝ որպես ազգային անվտանգության սպառնալիք, Հայաստանի համար առավել հաշվարկելի է դառնում, երբ ուսումնասիրում ենք Հարավային Կովկասի մյուս երկու հանրապետություններից տեղի ունեցած արտագաղթը և Հայաստանում բարիքներ ստեղծող ու պետական օժանդակության կարիք զգացող անձանց հարաբերակցությունը: Արևմտյան և ռուսական մի շարք աղբյուրների տվյալների համաձայն, Ադրբեջանից վերջին տարիներին արտագաղթել են 3-3.5 մլն մարդ, որոնցից միայն 700 հազարն են այլազգի, ուստի կարող ենք համարել, որ հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում Հայաստանից տեղի ունեցած արտագաղթը ներկա պահին լրջագույն քանակական սպառնալիք չի ստեղծում Հայաստանի համար: Սակայն կան երկու այլ հիմնախնդիրներ.

1. Հայաստանում և Ադրբեջանում բնակչության վերարտադրության հարաբերակցությունը (որն ի նպաստ Հայաստանի չէ),
2. ապագա տնտեսական զարգացման հիմնական ուղղությունները (եթե Ադրբեջանը զարգանալու է նավթի և գազի արտահանման ուղղությամբ, ինչը մարդկային խոշոր և բարձր որակավորում ունեցող կադրերի պահանջ չի առաջադրում, ապա Հայաստանի զարգացումը, որը պետք է տեղի ունենա բարձր տեխնոլոգիաների հիման վրա, առաջին հերթին տվյալ պահանջն է առաջադրում: Այլ կերպ ասած՝ եթե Ադրբեջանը զարգանալու է նավթային և գազային ռեսուրսների, ապա Հայաստանը զարգանալու է մարդկային ռեսուրսների հիման վրա):

Ինչպես երևում է *աղյուսակ 2.27-ից*, վերջին տարիներին միգրացիոն աճը բացասական ուղղությամբ անբնդիստ աճել է (պաշտոնական տվյալներով 2002թ. միգրացիոն աճը կազմել է 9200 մարդ, սակայն այս ցուցանիշը անհամեմատ բարձր է, քանի որ մեկնողների և մեկուղների հոսքերը ղովար է վերահսկել): Չի ուսումնասիրվում ժամանակավոր աշխատանքային, պայմանագրային, մշտական բնակչության միգրացիայի կառուցվածքը: SU տեսանկյունից այս հարցն առանցքային է այն պատճառով, որ վերջին տարիներին ձևավորվել են ուղեղների «արտահոսքի» ուղիներ, որի բացասական հետևանքների ազդեցությունն սպազայի վրա չափազանց մեծ կլինի: Բարձրակարգ գիտական կադրերի և գիտնականների արտահոսքը ուղղակի վտանգ է ներկայացնում երկրի մտավոր անվտանգությանը:

Աղյուսակ 2.27

22 բնակչության միգրացիոն աճը²

Տարիներ	1999թ.	2000թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.	2004թ.
1000 բնակչի հաշվով բնակչության միգրացիոն աճը (-+)	-2.6	-2.7	-2.6	-2.7	-7.9	-8.2

¹ Մ.Տահեբյույան, Ազգային անվտանգություն, հասկացություն, էություն, Անավորումը, արտահաներությունները, «Երազմանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003, էջ 49-50:

² Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003, 22 ԱՎՕ, էջ 43-ի և Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, 22 ԱՎՕ, Եր., 2005, էջ 155-ի տվյալներով:

2.6.2.4. Բնակչության դրամական եկամուտների ձևավորումը

Ներկայումս Հայաստանում ՀՆԱ վերաբաշխման գործում ցածր է պետության ունեցած դերը, այսինքն՝ պետական բյուջեի հարկային եկամուտների տեսակարար կշիռը բավական ցածր է ՀՆԱ նկատմամբ. 2003թ. այս ցուցանիշը կազմել է 14,09% (2002թ. 14,63): Հիշեցնենք, որ զարգացած երկրներում այս ցուցանիշը կազմում է 30-35% (որոշ երկրներում՝ Դանիա, Ֆինլանդիա, Շվեդիա, այն գերազանցում է 50%-ը): Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե մեր տնտեսությունը ձգտում է ազատականացված շուկայի մոդելին, որն ուղղված է հարկային բեռի թեթևացման ճանապարհով ձեռնարկատիրական գործունեության խթանմանը: Այս դեպքում պետք է եկաթյակ, որ օտարերկրյա կապիտալը կհոսի Հայաստան, քանի որ այստեղ բարձր է նաև տոկոսադրույքը: Այնուամենայնիվ, այս երևույթը տեղի չի ունենում, քանի որ հարկային բեռի իրական մակարդակը և ռիսկայնությունը բավական բարձր են և, հետևաբար, մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում «սովերային» տնտեսությունը (տարբեր աղբյուրների տվյալներով կազմում է ՀՆԱ 35-60%-ը): Որպես սրա հետևանք պետությունը շարունակական ճեղքվածքի պայմաններում մեծանում են արտաքին աշխարհից երկրի կախվածությունը և տնտեսական ակտիվության զգալունությունը արտասահմանից ստացվող ֆինանսական միջոցների նկատմամբ: Պետական բյուջեի պակասուրդը բացարձակ մեծությամբ վերջին տարիներին մնում է գրեթե անփոփոխ, այսպես՝ 1999թ. 4,1%, 2000թ. 4,9%, 2003թ.՝ 4,3%, իսկ բյուջեի եկամտային մասում անուղղակի հարկերը (առանց այն էլ ուղղակի հարկերի համեմատությամբ մեծ տեսակարար կշիռն) աճի միտում են ցուցաբերում:

Բնակչության դրամական եկամուտների ձևավորման գործում մեծ դեր են խաղում մեր հայրենակիցների կողմից Հայաստան ուղարկվող դրամական միջոցները (մոտավոր տվյալներով \$400-600 մլն): Արտաքին միջոցներից կախվածության հանգամանքը ՏԱ տեսանկյունից վտանգավոր է այնքանով, որ արտասահմանյան երկրների կողմից (հատկապես ԱՄՆ, Ռուսաստանի Դաշնություն) իրիստ միգրացիոն քաղաքականություն վարելու դեպքում այդ միջոցների կրճատումը մեր երկրում կհանգեցնի ճգնաժամային երևույթների: Դրսից ստացվող միջոցներից կախվածությունն ան-

միջապես երևում է արտաքին տնտեսական գործունեության ֆինանսավորման ժամանակ, քանի որ գուտ արտահանումը գերազանցում է խնայողությունները (2002թ. 1,42 անգամ):

Աղյուսակ 2.28-ում արտացոլված են մեկ շնչի հաշվով տևային տնտեսության դրամական և արտոճական եկամուտները և դրանց կառուցվածքը:

Աղյուսակ 2.28

Տնային տնտեսությունների եկամտի աղբյուրներն ըստ բնակավայրի տեսակի (մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական), 2003թ.¹

Եկամտի տեսակները	Բնակավայրի տեսակը			
	քաղաքային բնակավայր		գյուղական բնակավայր	
	դրամ	%	դրամ	%
1. Դրամական եկամուտը	15647	94.0	9960	69.6
այդ թվում՝	7985	48.0	1870	13.1
գործու աշխատանք				
կենդանություն	2439	14.6	1041	7.3
գյուղատնտեսություն և անասնի վաճառք	628	3.8	3232	22.6
սեփականություն (կարճակազմում, տոկոսներ, շահաբաժիններ)	21	0.1	32	0.2
պետական քոչակներ և նպաստներ	1236	7.4	1447	10.1
սրտանվերտներ, դրամալից	2325	14.0	1807	12.6
Հայաստանում ապրող բարեկամները	346	2.1	152	1.1
Հայաստանից դուրս ապրող բարեկամները	1974	11.9	1645	11.5
Այլ եկամուտներ	1013	6.1	531	3.7
2. Ոչ դրամական եկամուտներ	1006	6.0	4353	30.4
այդ թվում՝	755	4.5	4281	29.9
մեղաբեկների սպասում սեփական տնտեսությունը				
(մոխար ոչ արտեռային սպասվելու և նստադրություններ	251	1.5	72	0.5
Արտոճական եկամուտ	16653	100	14313	100

Հայաստանի համար անցանկալի մակարդակում է գտնվում խնայողության նորմը՝ մոտ 14%, որի բարձր և շարունակական աճը միայն կարող է հանգեցնել կապիտալի կուտակման և, հետևաբար, ներդրումների աճին: Վերջին տարիներին վերջնական սպասման ծախսերը մշտապես գերազանցել են ՀՆԱ-ն:

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղբյուրությունը, փճակագրական վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱԿՕ, Եր., 2004, էջ 36:

2.6.2.5. Արտաքին պարտքը և դրա սահմանային մակարդակները

Թեև ՀՀ արտաքին պարտքի բեռը բավականին գերազանցում է սահմանային ցուցանիշը, բայց Հայաստանը չի դասվում ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրների շարքին:

2002թ. ՀՀ արտաքին պետական պարտքը \$1025,2 մլն էր, որը կազմում է ՀՆԱ մտո 43,3%-ը: Արտաքին պարտքի այդ մակարդակը, համաձայն միջազգային չափանիշների, ցածր է «Լրիտիկական սահմանից» (ՀՆԱ 50%): Արտաքին պարտքը 2002թ. կազմել է արտահանման ծավալի 113% (2000թ. 198%), որը համապատասխանում է միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրների ցուցանիշներին:

Պարտքի բեռի գնահատման կարևոր ցուցանիշներից է դրա զուտ ներկա արժեքը: Արտաքին պարտքի զուտ ներկա արժեքը (ՉՆԱ) 2002թ. կազմել է ՀՆԱ 22,8%-ը և արտահանման 99,2%-ը: Նախորդ տարիների համեմատ այս ցուցանիշներն ունեն նվազման միտում:

Արտաքին պարտքի սպասարկումը 2002թ. կազմել է \$68,1մլն, որից 18,5 մլն-ը՝ տոկոսավճար: Պետական պարտքի բեռի գնահատման կարևոր ցուցանիշներից է տարվա ընթացքում պարտքի ընդհանուր սպասարկման հարաբերությունն արտահանման ծավալին, որը ցույց է տալիս երկրի իր արտաքին պարտավորությունների սպասարկելու ունակությունը: 2000թ. և 2002թ. այն համապատասխանաբար կազմել է 14,8 և 13%, որը ցածր է միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրների համապատասխան ցուցանիշներից (23,5%): Ընդ որում, միայն տոկոսավճարը կազմել է արտահանման 3,3%-ը, որը համապատասխանում է պարտքի նվազ բեռ ունեցող երկրների ցուցանիշներին: Արտաքին պարտավորությունների սպասարկելու ունակությունը ցույց տվող մեկ այլ ցուցանիշ է նաև պարտքի սպասարկում/բյուջեի եկամուտներ հարաբերությունը, որը 1999թ. կազմել է 17, 2000թ. 15,8, 2001թ. 15,8, 2002թ. 17,1%, 2003թ. 27,9 (15,4): Այս դեպքում միջին ցուցանիշ է համարվում 22,5%-ը (տե՛ս աղյուսակ 2.29):

ՀՀ արտաքին պարտքը բնութագրող ցուցանիշները և դրանց սահմանային մակարդակները¹

Ցուցանիշներ	Ցուցանիշների սահմանային մակարդակները, %			Ցուցանիշը ՀՀ-ում, %					
	տարածված կետերը/կետերը	միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	1999	2000	2001	2002	2003	2004 ²
Պարտքի սպասարկում/արտահանում	25.9	23.45	7.8	16	11	10	10	15.7 (8.7) ³	13.4 (9.1) ³
Պարտքի տոկոսավճար/արտահանում	11.65	9.85	3.6	5.0	3.0	3.5	2.9	1.3	12.0
Արտաքին պարտք/արտահանում	387.95	209.0	64.0	227.3	192.3	167.2	146.5	122.8	165.4
Պարտքի սպասարկում/բյուջեի եկամուտներ Արտաքին պարտք/ՀՆԱ	միջին ցուցանիշ 22.5			17	15.8	15.8	17.0	27.9 (15.4)	17.2 (11.6)
Չուտ ներկա արժեք/ՀՆԱ	սահմանային մեծություն 50			47	45	42.7	43.3	39.3	33.3
Չուտ ներկա արժեք/ ՀՆԱ ¹	80 և ավելի	48-80	մինչև 48	30	28	28	28.4	26.1	...
Չուտ ներկա արժեք/ Արտահանում	220 և ավելի	132-220	մինչև 132	144	119	108	96	81.5	...

¹ Ըստ ցուցանիշի առանց «գուր պարտքի դիմաց» բառանքի շքանակելիում (Ռուսաստանի Պաշտպանության նախարարության պետական կարգի մարման (2003թ.՝ \$63 մլն, 2004թ.՝ \$31 մլն ավելի):
² ՉՆԱ ցուցանիշի պետական պարտքի պատարկման գծով բոլոր տեսակի վճարումների գերփակ (դեբի կոնտավորված) արժեքն է: ՉՆԱ-ն պայմանականորեն կարելի է ամենակ նաև որպես տվյալ ցուցանիշի Հնարավորված պետական պարտքի ազդեցությունը մասնակցին և պաշտպան կերպով սպասարկելու նպատակով անհեղափոխ գումար:
³ Տվյալները նախնական են:
⁴ Տվյալներ չկան:

Այսպիսով, նշվածից կարելի է դատել, որ 2003թ. արտաքին պարտքը բնութագրող 7 հիմնական ցուցանիշներից 4-ը գտնվում են նվազ պարտքի բեռ ունեցող, իսկ 3-ը՝ միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրների ցուցանիշների սահմաններում:

¹ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պարտքը, տարեկան հաշվառվում 2003, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, եր., 2004, էջ 19-20:
 197

Հարկ է նշել նաև, որ երկրի արտաքին վարկային պարտավորությունների միջին կշռված տոկոսադրույքը չի գերազանցում 2.4%-ը, որը բավական ցածր ցուցանիշ է (կենտրոնական և արևելավրտպական երկրներում այն կազմում է մոտ 10%): Սա պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ կառավարության ստանձնած վարկային պարտավորությունների ավելի քան 78%-ը արտոնյալ պայմաններ ունի:

2.6.2.6. *Ներդրումային պահանջարկը և ներդրումային միջավայրի առողջացումը*

SU ապահովման համար կարևոր է տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովումը, հատկապես ներդրումային պահանջարկի ավելացումը և ներդրումային միջավայրի առողջացումը, տեխնոլոգիական անվտանգության պահպանումը և մտավոր սեփականության պաշտպանությունը, էկոլոգիական անվտանգության օրգանական կապը SU հետ և նրա ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա:

Ներդրումային ծրագրերի մշակման ժամանակ շատ հաճախ հակասության մեջ են մտնում մի կողմից՝ տնտեսական անհատականացման, մյուս կողմից՝ տնտեսակարգի և տնտեսական աճի վրա հիմնված երկու հակադիր մեթոդաբանական մտտեցումներ: Այս հարցում հատկապես սուր հակասություններ են առաջանում զարգացող երկրներում: Տնտեսության չսահմանափակված անհատականությունը վաղ թե ուշ առաջացնում է մակրոհամակարգի ճգնաժամ: Ընդ որում, սովյալ սկզբունքը ներկայիս տնտեսական համակարգին, շուկայական տնտեսությանը համարժեք չէ: Ժամանակակից պայմաններում կայուն և արդյունավետ տնտեսական ռազմավարության խնդիրների մշակման և որոշման ընթացքում շեշտը դրվում է տնտեսական կարգուկանոնի և տնտեսական աճի վրա:

Ներդրումային ծրագրերի մշակման այդ ուղղվածությունն այսօր պետք է հատուկ հաշվի առնվի Հայաստանում նոր տնտեսական համակարգի կառուցման գործընթացում: 1990-ական թթ. սկզբից ՀՆԱ անկումը ՀՀ-ում, ինչպես նաև նմանատիպ իրավիճակում հայտնված մյուս երկրներում վերածել է տնտեսությունը ձևա-

փոխող կարևոր գործոնի: Ցածր համախառն պահանջարկի ազդի և ներդրումների պահանջարկի վրա, ինչն առաջ է բերել ներդրումային ակտիվության, արտադրության անկում, դրա որոշ տեսակների իսպառ վերացում և տնտեսության մեջ մենաշնորհների ուժեղացում: Նախկին խորհրդային Միության հանրապետությունների նկատմամբ տնտեսական կապերի խզումը և հարևան հանրապետության կողմից տնտեսական շրջափակումը ձևավորեցին խեղաթյուրված տնտեսության կառուցվածք: Ներկայումս անգործության է մատնված արդյունաբերական ձեռնարկությունների 50%-ը: Ներդրումների բաժինը հիմնական կապիտալում ՀՆԱ նկատմամբ կազմում է միայն 8.4 %, իսկ բոլոր ներդրումները՝ 14.6 %:

Թեև վերջին տարիներին զգացվում է ներդրումների մակարդակի զգալի աճ, այնուամենայնիվ, ՀՆԱ-ում ներդրումների տեսակարար կշիռը բնութագրող փաստացի ցուցանիշը գտնվում է վտանգավոր մակարդակում: Մասնավոր կապիտալ ներդրումների իրական աճի տեմպը, ըստ ՀՀ ԿԲ գնահատականների, 2002թ. ընթացքում զգալիորեն աճել է՝ կազմելով շուրջ 22%: Այնուամենայնիվ, հիմնական միջոցների բարձր մաշվածությունը և արտադրանքի մրցունակության պահպանումը պահանջում են ներդրումային դաշտի բարելավում: Նշենք, որ վերջին տարիներին ներդրումների մեծ մասն իրականացվում է գերազանցապես արտասահմանյան ներդրողների միջոցների հաշվին:

Հանրապետությունում ներդրումային միջավայրի բարելավման կարևոր ուղղություն պետք է դառնա գիտատար և աշխատատար ոլորտների զարգացումը: Որպես այդպիսին կարող է լինել տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը: Հայկական տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (SS) ոլորտի 1998-2004թթ. միջին տարեկան աճը կազմել է 30%, իսկ արտադրության ծավալն այս ոլորտում 2004թ. հասել է շուրջ \$50 մլն-ի: Հանրապետության SS արդյունաբերության արտադրանքն արտահանվում է ավելի քան 20 երկրներ, այդ թվում՝ առավելագույն մասը՝ 68%-ը, ԱՄՆ և Կանադա, 16%-ը՝ Ռուսաստանի Դաշնություն և ԱՂԷ երկրներ, 10%-ը՝ Եվրոպա: Հատկանշական է, որ SS տեղական շուկաներում մեծ մասամբ գործում են հայկական ընկերությունները, սակայն արտահանումները

հիմնական ծավալը պատկանում է արտասահմանյան ընկերությունների մասնաճյուղերին: ՏՏ ոլորտում 2004թ. զբաղվածների թիվը հասել է մոտ 3400-ի, ինչը 1998թ. համեմատ ավելի է 25%-ով: Հաս որում, աճի տեմպերն ավելի դինամիկ բնույթ կկրեն, եթե գործարար շրջանակները համոզվեն տնտեսության այս ոլորտի իրական շահութաբերության մեջ: ՏՏ զարգացման աջակցող խորհրդի քարտուղարի կանխատեսումով՝ 2010թ. ոլորտի հասույթը կկազմի \$140 մլն սպասվելով շուրջ 14 հազար աշխատատեղ:

Մտավոր սեփականության արտահանման որակյալ կառուցվածքի բարելավման համար պետք է ստեղծել ներդրումային գործընթացի կայունացման հետևյալ մեխանիզմը. արտասահմանյան արտադրանքի նկատմամբ վերանակողություն, ցածրորակ ապրանքների մաքսատուրքի էական ավելացում, հայտնագործությունների տեղեկատվական համակարգի ստեղծում, նորագույն արտասահմանյան և հայրենական հայտնագործություններն արտադրությունում օգտագործելու համար պետական երաշխավորության հաստատում:

Գիտատեխնոլոգիական մշակումների (ԳՏՄ) առևտրայնացումը ԳՏՄ որոնումն է, փորձաքնությունը և ընտրությունը, դրանց հետագա փոխանցումը, կիրառումը և ներդրումը արտադրության մեջ: ՀՀ-ում ԳՏՄ առևտրայնացումը գիտատեխնոլոգիական նորույթների ներդրման ընթացակարգ է:

Նորույթ ԳՏՄ ստեղծող երկրներն աշխատում են դրանք գաղտնի պահել այլ երկրներից այնքան ժամանակ, քանի դեռ սպասվում են զգալի շահույթ: Հաճախ զարգացող և երրորդ երկրներից Բաժին են ընկնում այն տեխնոլոգիաները, որոնք տարիներ շարունակ կիրառել են զարգացած երկրները: Այդ պատճառով էլ զարգացած երկրների ազգային անվտանգության համակարգերը հարստացած են առաջնակարգ ԳՏՄ-ով: Ազգային անվտանգության տնտեսական համակարգի կայացման, ազգային շահերի պահպանման, սպառնալիքների նվազեցման գործում ԳՏՄ ներդրումը ազգային տարածքներում մեծ նշանակություն ունի և կարևոր դեր է կատարում: Ազգային անվտանգության տնտեսական համակարգը և տնտեսության համար առանձնացված որոշ սպառ-

նալիքների տիրույթի փոփոխականությունները կապված է նաև ԳՏՄ-ով հարուստ տնտեսական համակարգի ստեղծման հետ: ԳՏՄ հարուստ արտադրանքների և արտադրությունների զարգացումը կանխում է տնտեսության կառուցվածքային դեֆորմացիայի հետագա խորացումը, ներդրումային ակտիվության ցածր մակարդակի փոխարինում է առավել ակտիվ ներդրումային ակտիվությամբ, դադարեցնում է գիտատեխնիկական և նորարարական ներուժի քայքայումը, գիտատեխնիկական և նորարարական ներուժի զարգացմանը հաղորդում է նոր թափ, նվազեցնում է արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ ներմուծման չափազանց մեծ ծավալները և ավելացնում է արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ արտահանման ծավալները, կանխում է արտաթմութային ռեսուրսների արտահոսքը երկրից և ստեղծում արտաթմութային ներհոսքին օժանդակող պայմաններ և այլն:

Ազգային տնտեսության և անվտանգության չափանիշների գնահատականի մեջ ներառվում են գիտատեխնոլոգիական ներուժի և նրա զարգացման հնարավորությունները, գիտատեխնիկական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը, գիտատեխնիկական մշակումների մշակումների զարգացման, կիրառման, ներդրման միջոցով տնտեսության մրցունակության ձևավորումը, բարձր տեխնոլոգիակիր հայրենական արտադրանքներով և արտադրություններով հարուստ լինելը, որի առկայության դեպքում երկիրն արտաքին սպառնալիքներից հակազդելու ավելի մեծ կարողություն է ունենում, ինքնիշխանությունը և անկախությունը պահելու ավելի մեծ ներուժ:

Այս է պատճառներից մեկը, որ յուրաքանչյուր երկիր փորձում է առաջնակարգ ԳՏՄ-ն պահել ազգային սահմաններում՝ արգելելով կամ սահմանափակելով նորագույն ԳՏՄ արտահոսքը, իսկ դրանց արդյունքում ստեղծված արտադրանքով սպասվվում են երկրի մրցակցային առավելությունները համաշխարհային շուկայում: Սա է նաև պատճառը, որ ԳՏՄ միջազգային առևտրայնացման հիմնահարցերի ուսումնասիրությունն այսօր առավել, քան երբևէ դարձել է օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, անհրաժեշտ է ու արդիական Հասարակ տնտեսության հետագա զարգացման համար:

Բնօգտագործման տնտեսական ասպեկտների հետազոտության մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում էքստենսիվների (արտաքին տնտեսական էֆեկտներ) հարցը: Մոցիալական և արտադրական ծախսերի միջև տարբերությունները ձևավորում են էքստենսիվորը, որոնք խաթարում են հասարակության, տնտեսության և բնության հավասարակշռվածությունը: Գործարարության զարգացմանը հետևում է բացասական էֆեկտների ազդեցության մեծացումը հասարակական զարգացման վրա:

Շուկայական մեխանիզմն անգոր է բնապահպանական (էկոլոգիական) խնդիրների լուծման ժամանակ: Այդ դիլեմայի լուծման երկու ճանապարհ կա. կամ պետությունը պետք է ամբողջությամբ ստանձնի այդ «բեռը», կամ արտադրիչն բացասական ազդակները ներառի արտադրական ծախսերի մեջ, այսինքն՝ դրանք դարձնի արտադրողի անտոլոգիկ ծախսերի մաս: Վերջին տարբերակը տնտեսագիտական տեսության մեջ հայտնի է «ինտենսիվացում» անվամբ:

Շրջակա միջավայրի պահպանման արդյունավետ տնտեսական մեխանիզմ ստեղծելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի էքստենսիվներն արտահայտվեն արտադրական ծախսերում՝ հիմք ունենալով օրենսդրական դաշտը: Ընդ որում, շեշտը պետք է դրվի այն սկզբունքի վրա, ըստ որի «պետք է վճարի նա, ով աղտոտում է շրջակա միջավայրը»: Այդպիսի մեխանիզմի ներդրումը շրջակա միջավայրի պաշտպանության հիմնախնդիրը կդարձնի ձեռնարկության ներքին հարցը, ինչն արտադրողին կստիպի փնտրել արդյունավետ, տնտեսապես շահավետ մեթոդներ արտաքին տնտեսական ծախսերը կրճատելու համար:

Անհրաժեշտ է, որպեսզի պետությունն օրենսդրորեն սահմանի տնտեսական զարգացման էկոլոգիական սահմանները: Այն հանգամանքը, որ այսօր էքստենսիվները չեն ընդգրկվում արտադրական ծախսերի մեջ, ցույց է տալիս այնպիսի կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշների անկատարությունը, ինչպիսին են ՀՆԱ-ն, ՀԱԱ-ն (համախառն ազգային արդյունքը): Այդ ցուցանիշներում նախատեսված չեն «վենսարանական կապիտալի» կորուստները: Իսկ էկոլոգիական աղտոտումները և էկոլոգիական ճգնաժամերը վերացնելու համար նախատեսված ծախսերը չեն

հաշվարկում այդ մակրոտնտեսական ցուցանիշներում, որոնք համարվում են հասարակության բարեկեցության համընդհանուր չափորոշիչներ և, ընդհակառակը, արտահայտվում են նրանցում որպես տնտեսական աճի բաղադրիչներ:

2.6.2.7. Դրամական զանգվածի աճը

Ներկայումս շրջանառության մեջ գտնվող դրամի զանգվածը գների կայունացման հիմնական գործոնն է: Հայաստանում գներն աճում են ավելի արագ, քան դրամական զանգվածը: Արտադրության փոքր ծավալի պայմաններում դրամական միջոցներն արագորեն շրջանառվում են, ինչը գների աճի արդյունք է:

Հայաստանում խախտվում է մոնետարիզմի հիմնական սկզբունքը՝ շրջանառության մեջ գտնվող դրամական զանգվածի աճը 4-5%-ով տնտեսության կայուն զարգացման համար: Պաշտոնական մոնետարացման դրամաշրջանառության մակարդակը 6-7%-ի սահմաններում է, այն ժամանակ, երբ պետք է լինել 30%: Զարգացած երկրներում այդ ցուցանիշը հասնում է 70-80%-ի, ճապոնիայում՝ 91.9-112.7% է, ԱՄՆ-ում ավելի քան 100%, զարգացող երկրներում՝ 40%, Չինաստանում՝ 47.9-96.1%-ի սահմաններում, Ռուսաստանում՝ 12-15%: Զարգացած երկրներում բնակչության յուրաքանչյուր շնչի հաշվով միջինը շրջանառության մեջ գտնվում է \$8000-10000 դրամական զանգված, իսկ Հայաստանում այդ ցուցանիշը չի գերազանցում 50-ը:

ՀՀԱ նկատմամբ դրամական զանգվածի ցածր տեսակարար կշիռ ունենալը պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Նախ մեր երկիրն ընտրել է կայուն զարգացման ուղի՝ ի դեմս կոշտ դրամավարկային քաղաքականության, նպատակ ունենալով ամրապնդել բնակչության վստահությունն ազգային արժույթի նկատմամբ: Բացի այդ, Հայաստանում զարգացած չեն կամ դեռևս վերջնականորեն ձևավորված չեն ֆինանսական համակարգի տարբեր ինստիտուտները, ինչպիսիք են վարկային և ոչ բանկային հաստատությունները, դեպոզիտների ապահովագրման և վերապահովագրման կազմակերպությունները:

Այս ամենից բացի, ազգային արժույթի շրջանառության և հատկապես կուլտական միջոցի գործառնությունների իրականացման գործում մեծ դեր է խաղում ԱՄՆ դուրսը: Արտարժույթային դեպոզիտների նկատմամբ բնակչության և կազմակերպությունների բարձր հակվածությունը հանգեցնում է դուրսայնացման բարձր մակարդակին և դրա հետագա խորացմանը: Դուրսայնացման երևույթը բնորոշ է անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների, այդ թվում՝ ՀՀ համար: Այս ճանապարհով են անցել Իսրայելը և Արգենտինան 1980-ական թթ., Լեհաստանը և Հարավսլավիան՝ 1990-ականներին և այլն: Երկուսն էլ երկրներում դուրսայնացման առաջացումը պայմանավորված էր նաև նրանով, որ այդ երկրի քաղաքացիների զգալի մասն աշխատում էր արտասահմանում և փողը հայրենիք էր ուղարկում արտարժույթով: Երկեր, որ այս երևույթը հատկանշական է նաև Հայաստանի համար:

ՀՀ-ում դուրսայնացման արմատավորումը սկսվեց դեռևս 1993թ., երբ ներդրվեց ազգային արժույթը: Սկզբնական շրջանում ինֆլյացիայի բարձր մակարդակը, դրամի փոխարժեքի արագ անկումը, պետությունից խոշոր դեֆիցիտը առաջ բերեցին դրամի նկատմամբ անվստահություն, և, որպես հետևանք, հաստատվեց դեպոզիտների և վարկերի դուրսայնացման բարձր մակարդակ: Նույն ձևով 1998թ. Ռուսաստանում ևս ֆինանսական ճգնաժամը հանգեցրեց դրամի նկատմամբ անվստահության խորացմանը և, որպես արդյունք, դուրսայնացման բարձրացմանը:

Պետք է նշել, որ վերջին տարիներին բանկային համակարգի նկատմամբ վստահության մեծացումը ևս նպաստեց դուրսայնացման խորացմանը, քանի որ բնակչության կանխիկ արտարժույթային միջոցների մի մասը հոսեց բանկային համակարգ: Երկեր, որ ՀՀ-ում դուրսայնացման մակարդակը գնահատելիս կանխիկ արտարժույթը հաշվի չի առնվում, քանի որ դրա մեծության ճշգրիտ գնահատումը մեր երկրում գործնականորեն անհնար է: ՀՀ-ում դուրսայնացման մակարդակը գնահատելու համար օգտվում են ընդհանուր դեպոզիտների մեջ արտարժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշռի ցուցանիշից և արտարժույթային դեպոզիտների ու դրամական գանգվածի հարաբերության ցուցանիշից: 1999թ. դուրսայնացման

կրճատման նպատակով որոշ քայլեր ձեռնարկվեցին: Մասնավորապես, խստացվեց արտարժույթի տեօրինման նորմատիվը, և պարտադիր պահուստավորումը սկսեց իրականացվել միայն հայկական դրամով: Ենթադրվում էր, որ այս միջոցառումները կհանգեցնեն երկրում արտարժույթային միջոցների առաջարկի աճին և դրամային միջոցների առաջարկի նվազմանը՝ հանգեցնելով առաջինների տոկոսադրույթների նվազմանը և վերջինների տոկոսադրույթների ավելացմանը, ինչն էլ, ի վերջո, առաջ կբերեր դրամային դեպոզիտների ավելացում և, միաժամանակ, դուրսային դեպոզիտների կրճատում: Այս քայլերը կարող էին միայն կարճաժամկետ ազդեցություն ունենալ: Դուրսայնացման խորացումը շարունակվում է՝ մնալով դրամավարկային քաղաքականության հետ կապված հիմնական խնդիրը (մասնավորապես, 2002թ. դուրսայնացման (արժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշիռը փողի գանգվածում) մակարդակը կազմել է 41%, 2003թ.՝ 43%, իսկ 2004թ.՝ 49%):

Դուրսայնացման մակարդակի իջեցման գլխավոր ճանապարհին այդ երևույթը ձեռք պատճառների վերացումն է, որն իր հիմքում ունի ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ և քաղաքական ուղղվածություն:

Տնտեսության դուրսայնացման բարձր մակարդակը կարող է ունենալ հետևյալ բացատրական հետևանքները՝ ա) փոխադարձ պարտքային ճգնաժամի ձևավորումը, բ) միջազգային արտարժույթի կամ վճարամիջոցի փոխարժեքի տատանումները, ինչը ղոճվաքացնում է ինֆլյացիոն, ինչպես նաև արտահանման և ներմուծման գործառնությունների կարգավորումը, գ) խոչընդոտում է ինքնուրույն մտնտար քաղաքականության իրականացմանը, դ) նպաստում է կցորդային տնտեսական համակարգի ձևավորմանը, ե) կախվածությունը միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից ավելի գործնական բնույթ է ստանում, զ) թուլացնում է բանկային համակարգի գործունեությունը, է) փոքրացնում է պետության մասներու հնարավորությունները:

՝ ՀՀ Կենտրոնական բանկի տարեկան հաշվետվություն, Եր., 2002, էջ 35:

Ղոլարայնացման հաղթահարման միջոցառումները կարող են արդյունավետ լինել միայն իրականացվող տնտեսական քաղաքականության նկատմամբ ունեցած բարձր վստահության պայմաններում: Այս առումով պետք է կարևորել գների կայունության ապահովումը և դրամի նկատմամբ վստահության ամրապնդումը: Վերջին հաշվով, սա կհանգեցնի դրամի և ղոլարի փոխարժեքների երկկողմանի տատանումների, որի պայմաններում ներդրողների համար ռիսկային կլինի ղեպագիտներում ներդրումները հիմնականում արտարժույթով կատարելը: Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ-ում ղոլարայնացման կրճատմանն ուղղված բարոյահոգեբանական ազդեցությունն ավելի արդյունավետ կարող է լինել, քան վարչական միջոցառումները: ՀՀ-ում ղոլարայնացման մակարդակի փոփոխությունները վերջին տարիներին ցույց են տրված աղյուսակ 2.30-ում: Պետք է նշել, որ ղոլարայնացման անվտանգության շենային մակարդակը 25% է¹:

(Աղյուսակ 2.30)

ՀՀ ղոլարայնացման մակարդակը տոկոսներով²

Ցուցանիշը	1999թ.	2000թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.	2004թ.
Արտարժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշիռը դրամական գանձանքում	49	50	47	41	43	49
Արտարժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշիռը ընդհանուր դեպոզիտներում	80	82	81	75	71	75

Ինչպես նշվեց, ղոլարայնացման մակարդակը Հայաստանում հաշվարկվում է երկու ցուցանիշով: Առաջինը արտարժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշիռն է դրամական գանձվածում (ցույց է տրված առաջին տողում), իսկ արտարժույթային դեպոզիտների տեսակարար կշիռը ընդհանուր դեպոզիտներում երկրորդն է:

Վերջին տարիներին բանկային համակարգը զարգացում ապրեց: Բանկային համակարգի կարգավորման ԿԲ վարչական մեթոդներն աստիճանաբար փոխարինվեցին տնտեսական մեթոդներ-

րով, և այժմ ունենք բավական լիբերալ բանկային օրենսդրական դաշտ: Ցանկացած երկրում դրամավարկային և, մասնավորապես, բանկային համակարգի արդյունավետությունը գնահատելու համար օգտագործում են դրամական գանձվածի մեջ կանխիկ դրամի տեսակարար կշիռը բնութագրող ցուցանիշը: Այդ ցուցանիշը հնարավորություն է տալիս որոշել, թե արդյոք տվյալ երկրում կա վստահություն բանկային համակարգի նկատմամբ և ինչպիսին է բանկային համակարգի արդյունավետության աստիճանը:

2.6.2.8. Ապրանքաշրջանառության կառուցվածքը

2003թ. ՀՀ արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալը կազմել է \$1947,5 մլն, այդ թվում՝ ապրանքների արտահանումը կազմել է \$678,1 մլն, իսկ ներմուծումը՝ \$1269,4 մլն: Առևտրային հաշվեկշիռը բացասական է \$591,4 մլն-ով (իսկ առանց մարդասիրական օգնության ստացված բեռների՝ \$544,2 մլն-ով): Աղյուսակ 2.31-ի տվյալներով 2003թ. ՀՀ-ում նվազել են հիմնականում լայն սպասման ապրանքների արտահանման ծավալները, ինչը հայրենական արտադրողների մրցունակության անկման մասին է վկայում:

(Աղյուսակ 2.31)

2003 և 2004թթ. հունվար-դեկտեմբերի արտահանման և ներմուծման ծավալների համեմատական աղյուսակ ըստ ապրանքախմբերի¹

ԻՆՏԵՆՍԻՎԻՏԵՆ	ԱՐՏԱՆԱՌՈՒՄ			ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ		
	2003թ. հունվար-դեկտեմբեր	2004թ. հունվար-դեկտեմբեր	անի տեմպը, %	2003թ. հունվար-դեկտեմբեր	2004թ. հունվար-դեկտեմբեր	անի տեմպը, %
	1	2	3	4	5	6
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	685599.2	715033.1	104.3	1279485.7	1350976.9	105.6
այդ թվում						
կենդանիներ և կենդանական ծագման արտադրանք	5698.9	6177.4	108.4	32821.8	39676.7	120.9
բուսական ծագման արտադրանք	3116.0	7504.2	240.8	75001.8	106893.8	142.5
կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր	176.6	91.4	51.7	22673.3	19280.1	85.0

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԿ, Եր., 2005, էջ 149:

¹ Տե՛ս «Вопросы экономики», N 10, 1998, էջ 35:

² ՀՀ ԿԲ տարեկան հաշվետվություն 2003, էջ 45-ի և ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալներով:

1	2	3	4	5	6	7
պատրաստի սննդի պարտքայանք	72195.7	69443.3	96.2	93306.0	112322.9	130.4
հանքանյութային պարտքայանք	50307.8	82844.3	164.7	179483.8	213288.6	118.6
բնվայելի և դրա հետ կապված արդյունաբերության ճյուղերի պարտքայանք	2985.8	2031.4	68.0	78381.9	84423.8	107.7
պարտուճառա և դրանից իրեր, կառուցվ և քանակներ իրեր	4807.0	10149.1	211.1	28705.6	34944.2	121.7
կաշվե հուսք, կաշե, սուրճի և դրանից պարտատված իրեր	804.0	1224.0	152.2	1810.4	2105.3	116.3
վառելի և փայտյա իրեր	1746.1	1838.8	105.3	8701.4	9145.1	105.1
թուղթ և թղթից իրեր	1022.9	1497.4	146.4	20441.7	24266.6	118.7
մանածամբարանային իրեր	31242.4	43499.7	139.2	39753.2	47100.6	118.5
կոշիկեղեն, գլխարկներ, հավանոցներ	188.9	157.6	83.4	4405.0	5186.2	117.7
իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից	1619.6	2935.7	181.3	22123.3	22038.2	99.6
քանկարձեղ և կնարանկարձեղ քարեր, քանկարձեղ մետաղներ և դրանցից իրեր	350707.7	299798.0	85.5	333080.1	296783.1	89.1
ոչ քանկարձեղ մետաղներ և դրանցից պարտատված իրեր	90401.5	137711.4	152.3	76722.7	59707.6	77.8
միջուկներ, սարքավորումներ և մեխանիզմներ	20123.8	21803.3	108.3	133754.6	13152.5	99.5
վերագետնա, օդային և ցրային սպասարարի միջոցներ	14523.8	8897.7	61.3	78475.5	93270.2	118.9
սարքեր և սպարտուներ	31466.0	15987.7	50.8	34201.8	30458.7	89.1
տարրերի արդյունաբերական սարքավորումներ	0.0	74.5		0.0	356.4	
արվեստի տեղեկագրություններ	1826.6	1234.2	67.6	15395.2	16553.2	107.5

2.6.2.9. Ապարքների հիմնախնդիրը

Հանրապետության ՏԱ-ն առնչվում է այնպիսի կարևոր հիմնախնդրի, ինչպիսին պարտքների աճն է: Բավական է նշել, որ միայն 2003թ. ընթացքում 1 մլն դրամից ավելի պայտք ունեցող հարկ վճարողների թիվը կազմել է 414, իսկ պայտքի զուամարը շուրջ 30 մլրդ դրամ¹: Ըստ որում, այդ ցանկի մեջ են մտնում երկրի «ողնաշարային» այնպիսի ձեռնարկություններ, ինչպիսիք են Հրազդանի ՋԷԿ-ը (8,5 մլրդ դրամ), ՀԱԷԿ-ը (6,2 մլրդ դրամ), «Հայ-

կեներգ»-ն (մոտ 3,0 մլրդ դրամ), Սևան-Հրազդանյան ՀԷԿ-երի համակարգը (մոտ 3,0 մլրդ դրամ), «Հայգազարդ»-ը (ավելի քան 1 մլրդ դրամ), «Ոսկի»-ն (ավելի քան 1 մլրդ դրամ), «Հայջրմուղկոյուղի»-ն (մոտ 97 մլն դրամ) և այլն:

Պատկերն ավելի անմխիթար է, երբ ուսումնասիրում ենք 2003թ. մեկ մլն և ավելի հարկային վնաս հայտարարագրած հարկ վճարողների ցանկը¹: Նշված ցանկում ընդգրկված 597 տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից 2003թ. հարկային վնաս հայտարարագրած հարկատուների վնասի չափը ՀՀ-ի համար կազմել է աստղաբաշխական մեծություն... 174.4 մլրդ դրամ: Ըստ որում, այդ ցանկում են մեզ հայտնի գրեթե բոլոր աշխատող ձեռնարկությունները, այդ պատճառով էլ դրանց թվարկումը պարզապես խնատ չունի: Այն տպավորություն է ստեղծվում, որ հանրապետության տարածքում տնտեսական գործունեության հիմնական նպատակը ոչ թե շահույթի (ինչպես դա ընդունված է ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհում), այլ վնասի ստացումն է, ինչն ընդհանրապես անհամատեղելի է շուկայական տնտեսության հետ: Այս փաստը լուրջ մտորումների տեղիք է տալիս այն առումով, թե ինչպիսի տնտեսություն ենք կառուցում մենք:

2.7. Եզրահանգումներ և սպազա անելիքներ

ՏԱ պահովումը երկրի անկախության, ինքնիշխանության կարևոր երաշխիքներից է, հասարակության և անձի կայուն և արդյունավետ կենսագործունեության պայմանը: Այդ պատճառով էլ ՏԱ պահովումն ազգային տնտեսության զարգացման հիմնական գերակայություններից է:

Պետության ՏԱ-ն բարդ և բազմագործուն հասկացություն է: Լինելով ազգային անվտանգության համակարգի բաղադրիչ մաս այն միաժամանակ հիմք է հանդիսանում ազգային անվտանգության կառուցվածքի մեջ մտնող տարրերի՝ ռազմական, տեղեկատվական, սոցիալ-քաղաքական, պարենային, բնապահպանական

¹ Տե՛ս 2003թ. ընթացքում մեկ մլն դրամից ավելի պայտք ունեցող հարկ վճարողների ցանկը, «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 2 հուլիսի 2004, էջ 5-6:

¹ 2003թ. մեկ մլն դրամ և ավելի հարկային վնաս հայտարարագրած հարկ վճարողների ցանկը, «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 2 հուլիսի 2004, էջ 5:

անվտանգության և այլն ձևավորման համար: Այս բոլոր բաղադրիչները փոխկապված են և լրացնում են մեկը մյուսին: Չի կարելի երկարատև ժամանակահատվածում գերակայություն տալ դրանցից մեկին՝ անտեսելով մյուսները: Նշված բոլոր բաղադրիչների հիմքում ընկած են հիմնականում տնտեսական գործոնները, որոնք պայմանավորում են այս կամ այն բաղադրիչի անվտանգությունը:

SU հասկացությունն Արևմուտքի զարգացած երկրներում դիտարկվում է որպես համաշխարհային շուկայում ազգային տնտեսության և դրա ճյուղերի մրցունակություն, որը համաշխարհային տնտեսության բազմաբնույթ միտումներում և զարգացումներում ապահովում է երկրի ազատ շուկայական տնտեսության կենսունակությունը: Աշխատանքի միջազգային բաժանման մասնակից և շուկայական մրցակից տնտեսությունների համար SU-ն փաստացի հանգում է այդ մրցակցության ընթացիկ ռիսկերին և վտանգներին համապատասխանաբար արձագանքելուն:

ՀՀ-ում SU-ն, որպես հետազոտությունների առարկա, դեռ գտնվում է կայացման փուլում: Հայաստանի պարագայում SU-ն դիտարկվում է որպես անցումային շրջանի քաղաքականությունը բնութագրող առանձնահատկություններից ածանցյալ հասկացություն: Հանրապետությունում SU հիմնախնդրի նկատմամբ չի ցուցաբերվում համակարգված մոտեցում, և բացակայում է դրա որպես միասնական համակարգի պատկերացումը: ՀՀ-ում մշակված չեն SU ամբողջական հայեցակարգը, SU ապահովման իրավական դաշտը և որպես դրա հետևանք՝ պետական ռազմավարությունը:

SU ռազմավարությունը պետք է համապատասխանի ազգային շահերին և դառնա քաղաքական ու տնտեսական կարևորագույն որոշումների ընդունման հիմնական կողմնորոշիչը: Այն պետք է պարունակի ցուցանիշներ (ինդիկատորներ), որոնք կարձանագրեն ներքին և արտաքին սպառնալիքների հայտնվելու փաստը և այդ սպառնալիքների չեզոքացման ուղղված միջոցառումները:

ՀՀ-ն դեռևս գտնվում է անցումային վերափոխումների փուլում (հյրեն հատուկ դրսևորումներով), և նրա վրա ազդող ներքին ու արտաքին գործոնները դժվարացնում են SU ապահովումը: Նման

պայմաններում առավել սրվում և կարևորվում է SU ապահովման համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

SU ապահովման համար պետության գերակայող ուղղություններից են արտադրության ծավալների աճի խթանումը, տնտեսության կառուցվածքային վերափոխությունները, ազգաբնակչության հիմնական մասի կենսամակարդակի բավարար մակարդակի ապահովումը և կյանքի որակի բարձրացումը, հասարակության միջին խավի ձևավորման ուղղված միջոցառումները:

Արբատությունը, որպես սոցիալ-տնտեսական երևույթ, հետևանք է հասարակության ներսում նյութական հարստության բնական ռեսուրսների և աշխատանքի արդյունքների անհավասարաչափ բաշխման և վերաբաշխման: Եկամուտների բաշխումը հասարակության անդամների միջև, որն իրականացվում է՝ էլեկտրոն արտադրության միջոցների (արտադրության գործոնների) նկատմամբ սեփականության իրավունքից, կարող է խորացնել կամ մեղմանք աղբյուր է: Եվ որպեսզի սոցիալական անհավասարությունը գտնվի «բնական» սահմաններում (եբբ գոն են վերևները և չեն դժգոհում ներքևները), անհրաժեշտ է ինչպես սեփականության, այնպես էլ հասարակությունում ստեղծված կյուբական և հոգևոր արդյունքների արդարացի բաշխում: Սա է պետության սոցիալական բաղաբավանության իմաստը և դրա իրականացման բարդությունը, և այս առումով եկամուտների արդարացի բաշխումը ներդաշնակ զարգացող և կայուն հասարակության գրավականն ու երաշխիքն է: Պետք է նաև նկատել, որ շուկայական ինքնակարգավորման ուժերն ի վիճակի չեն հասարակության ներսում արդարացի բաշխել ռեսուրսները և ստեղծված արդյունքները, ուստի և այս ոլորտում անհրաժեշտ է պետության կարգավորիչ գործառնությունը:

Ինչպես հարստության, այնպես էլ եկամուտների արդարացի բաշխման սկզբունքի պահպանումը կարևոր է նաև պետությունների փոխհարաբերություններում, քանի որ շատ հարուստ և շատ աղքատ երկրների համատեղ գոյակցությունը միշտ էլ պարունակում է զարգացման համար առկա վտանգ: Ուստի և պատասխական չէ, որ վերջին տարիներին աղքատության դեմ պայքարը դարձել է

պետությունների միջև երկխոսության հիմնական թեման և տարբեր ծրագրերի իրականացման առաջնահերթ սապարիզը:

Հայաստանի Հանրապետության նախագահի տնտեսական հարցերով գլխավոր խորհրդական Վահրամ Ներսիսյանցը, պատասխանելով ո՞րն է Հայաստանի ներկա տնտեսական իրավիճակի ամենաուրբ խնդիրը հարցին, նշել է. «Իմ կարծիքով դա եկամտային աղքատության բարձր մակարդակն է տնտեսության անցումային շրջանում: Աղքատությունը Հայաստանում գնահատվում է մոտ 30%, և, իհարկե, դա բացառապես անընդունելի է Հենտևաբար, նախագահի որդեգրած ռազմավարությունն արդարությամբ պայմանավորված տնտեսական աճի միջոցով աղքատության նվազեցումն է: Այն պահանջում է ներդրումներ մարդկային և հիմնական կառուցվածքային միջոցներում և բաց մրցակցային գործարար մթնոլորտի ապահովում, որը կիրախտսի մասնավոր ներդրումները, կատեղծի նոր աշխատատեղեր և կնպաստի կենսամակարդակի բարձրացմանը»:

Որոշակի և նպատակաուղղված սոցիալական քաղաքականություն իրականացման համար հրատապ է բնակչության աղքատության ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանության մշակումը զարգացող և զարգացած երկրների համար: Այդ մեթոդաբանությամբ հաշվարկված մարդկային ներուժի զարգացման ցուցիչով Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է միջին մակարդակ ունեցող երկրների շարքում և 0,754 միավորով զբաղեցնում է 82-րդ հորիզոնականը՝ առաջ անցնելով Ադրբեջանից (91-րդ տեղ) և Վրաստանից (97-րդ տեղ):

Համայնավարական հասարակարգից անցումը շուկայական հարաբերությունների զգալիորեն վատացրեց հետհամայնավարական պետություններում ապրող բնակչության կենսամակարդակը, որն այն սոցիալական գին էր, որը վճարեցին այդ պետությունները: Նման վիճակի հիմնական պատճառն արտադրության աննախադեպ անկումն էր, ինչը բնորոշ է միայն խոր ճգնաժամերին: Բավական է նշել, որ Նորբերդային Միության հանրապետություններից 1990-2002թթ. ժամանակահատվածում միայն Ուզբեկստանն է գերազան-

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթիվը, 16.03.2005, էջ 1:

ցի 1989թ. ՀԱԱ մակարդակը և ապահովել է 106,8% (Հայաստանը՝ 77,8%, Ադրբեջանը՝ 63,2, Վրաստանը՝ 37,9): Վրաստանի ցուցանիշը 15 հանրապետություններից ամենացածրն է: Նշված բոլոր հանրապետություններում աղքատության հարթահարման հիմնական ուղին տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովումն է:

Ջարգացման և պատմական մի շարք առանձնահատկությունների պատճառով բնակչության աղքատությունը և անհավասարությունն ունեցան յուրահատուկ դրսևորումներ, ինչն էլ արդիական դարձրեց աղքատության հարթահարման ռազմավարական ծրագրի մշակումը և ընդունումը ՀՀ կառավարության կողմից: Համաձայն այդ ծրագրի, ակնկալվում է, որ 2015թ. բնակչության թվի նկատմամբ աղքատների թիվը 2004թ. 43,7%-ի փոխարեն կկազմի 19,7%, շատ աղքատներինը, համապատասխանաբար՝ 14,7 և 4,1%: Անհավասարության կրճատման հիմնական նպատակային ցուցանիշի համաձայն, ամենաաղքատ բնակչության եկամուտները ամենահարուստների նկատմամբ 2004թ. 7,4%-ի փոխարեն 2015թ. կկազմեն 9,1%:

Աղքատության հաղթահարման և անհավասարության կրճատման գլխավոր ուղին կայուն և բարձր տեմպերով տնտեսական աճի ապահովումն է, ինչը բնորոշ է վերջին տարիներին (2003թ. տնտեսական աճը կազմեց 13,9%, իսկ 2004թ.՝ 10,1%): Թեև տնտեսական աճը պայմանավորել է աղքատ բնակչության եկամուտների աճի շուրջ 60%-ը, սակայն մյուս կողմից այդ աճի արդյունքում եակնորեն կրճատվել է վարձու աշխատողների թիվը, ինչը փոխատուցվել է ինքնագաղվածության զգալի աճով, ինչպես նաև վարձու աշխատողների և ինքնագաղվածների եկամուտների առաջանցիկ աճով: Տնտեսական աճի խթանման քաղաքականությունը, ինքնագաղվածության, փոքր և միջին ընկերների աջակցումը և գործարար միջավայրի բարելավումը, սոցիալական արդյունավետ քաղաքականության իրականացումը խթանողի կատեղծին աղքատ բնակչության աշխատանքային եկամուտների առաջանցիկ աճի ապահովման գործում:

ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների հիման վրա հաշվարկված ցուցանիշները վկայում են, որ հանրապետության ՏԱ մակարդակը բավարար անվտանգ վիճակում է, որի հավաստիությունը կախված է վիճակագրական տվյալների ճշտու-

թյունից: Մինևույն ժամանակ, Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երեք երկրների շարքում Հայաստանի ցուցանիշը զիջում է հարևան Ադրբեջանին:

SU համակարգի ձևավորման հիմնախնդիրներից է SU ցուցանիշների հաշվարկման համար անհրաժեշտ տվյալների վիճակագրության վարումը և մոնիթորինգը: SU շատ ցուցանիշներ հնարավոր չէ հաշվարկել դրանց վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների բացակայության և շատ դեպքերում դրանց ոչ հավաստի լինելու պատճառով:

ՀՀ SU ցուցանիշների մեջ առանցքային տեղ է զբաղեցնում ՀՆԱ մեծությունը: Ըստ հաշվարկների, հանրապետությունում ՀՆԱ շեմային մեծությունը պետք է կազմի 3617648,4 մլն դրամ, որի հաշվարկման հիմքում ընկած են ներկայիս գործող օրենսդրությամբ սահմանված հարկային, ամորտիզացիոն և ազգային հաշիվներում արտացոլվող բոլոր պարտադիր ծախսերի դրույքաչափերը: Հանրապետության SU գերակայող հիմնախնդիրներն են եկամուտների տարբերակվածությունը 10% ամենահարուստ և 10% ամենաաղքատ ընտանիքների միջև, արքատության մակարդակը, եկամուտների կենտրոնացման մակարդակը: SU-ին սպառնացող գործընթացների մեջ ՀՀ-ի համար առանձնահատուկ կարևորվում է երկրի ազգային հարստության բաղկացուցիչ մասի մտավոր կապիտալի շարունակական արտահոսքը երկրից, որն իր նշանակությամբ մեծ մտահոգություն է առաջացնում և կարիք ունի անհետաձգելի միջոցառումների ու քայլերի: Մեկ այլ սպառնալիք է ստվերային տնտեսության և կոռուպցիայի առկայությունը, ինչը լուրջ խոչընդոտ է Հայաստանի տնտեսական շահերի իրականացման և, հետևաբար, SU ապահովման համար:

Մեր հակապետությունում SU-ն ինքնուրույն ապահովելը շատ բարդ և դժվարությամբ իրականացվող գործընթաց է: Դրա համար ամենարդյունավետ եղանակը SU ապահովման կոնկրետ վճիռ է, միջազգային կոլեկտիվ անվտանգության համակարգերի շրջանակներում գործելը, որոնցում առաջատար երկրների շահերը բարենպաստ են մեր երկրի SU ապահովման համար:

Ելնելով կատարված աշխատանքի արդյունքում ստացված հիմնական եզրակացություններից՝ նպատակահարմար է կատարել հետևյալ առաջարկությունները.

1. Հայաստանում՝ անհրաժեշտ է ստեղծել SU համակարգ, որի հիմքում պետք է դրվի մոնիթորինգի, վերլուծությունների, կանխատեսումների և այլ միջոցառումների մշակումը:
2. SU ապահովման համակարգի ղեկավարումը հիմնականում պետք է բաղկացած լինի երկու մակարդակներից: Կառավարման առաջին մակարդակում պետք է մշակվի SU ապահովման ռազմավարությունը և ղեկն Անվտանգության խորհրդի, իսկ երկրորդում՝ այդ ռազմավարության իրականացման մարտավարությունն ու բուն ռազմավարության իրականացումը՝ ի ղեկն կառավարության:
3. Անհրաժեշտ է ստեղծել SU ապահովմանն ուղղված միջոցառումների ընտրության մեխանիզմ, որը հնարավորություն կտա իրականացնել նշված միջոցառումների նախնական ընտրությունը տնտեսական անվտանգության բարդ համակարգում:
4. SU ապահովման գործում մեծ դեր ունեն պետական պաշարները, որոնք հիմնականում պետք է իրականացնեն տնտեսական համակարգի կայունացուցիչ դեր: Պաշարները պետք է հաշվարկվեն բոլոր հնարավոր սպառնալիքների հիմնակայելու համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածի համար, ընդ որում, նպատակահարմար է հաշվարկել կատարելիս բացահայտել այն սպառնալիքները, որոնց չեզոքացման համար անհրաժեշտ պաշարները որոշ մասով չեզոքացնում են նաև մեկ այլ սպառնալիք: Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա խուսափել պահուստների մեծության կրկնակի հաշվարկից:
5. Անհրաժեշտ է մշակել Հայաստանի SU հայեցակարգը, որը հստակ կսահմանի յուրաքանչյուր տարվա համար անվտանգության ապահովմանն ուղղությունները, միջոցները և միջոցառումները:
6. Բոլոր վերը նշված դրույթներն իրագործելու համար պետք է ապահովել նաև SU իրավական հիմքը: Այդ նպատակով SU հայեցակարգը մշակելուց հետո անհրաժեշտ է ընդունել «Տնտեսական անվտանգության մասին» օրենք և դրանից բխող իրավական այլ փաստաթղթեր, ինչպես նաև մշակել ու Ազգային ժողովում օրենքների տեսքով հաստատել ամենաառաջին տնտեսական անվտանգության ծրագրեր՝ հանրապետության ազգային անվտանգությունը բարձրացնելու համար:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. Ա.Աղայան, «Ազգային զարգացման ռազմավարության գաղափարախոսությունը», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
2. Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիրը (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2003թ. օգոստոսի 8-ի N 994-Ն որոշմամբ):
3. Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամակցության սպեցիալությունը Հայաստանի արտաքին առևտրատնտեսական համակարգի վրա (ուսումնագիտական ձեռնարկ), Եր., ԱՌՏ, 2004:
4. Ի.Բաղդոյան, «Ազգային զարգացման ռազմավարության գաղափարախոսությունը», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
5. Մ.Գաբրիելյան, Ա.Դաբաղյան, Ա.Թաղևոսյան, Ն.Մարգարյան, «Հոգևոր անվտանգության պահպանման և բարոյական արժեքների պահպանման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
6. Գ.Գազյան, «Տնտեսական զարգացման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
7. Մ.Գևորգյան, «Ազրաբային քաղաքականությունը անցումային շրջանում և ՀՀ պարենային անվտանգությունը», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N 6 (41), հունիս 2004, էջ 56-60:
8. Յու.Գրիգորյան, «Ժողովրդագրական վիճակը Հայաստանում», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», թիվ 2, 2001, էջ 62-65:
9. Մ.Դավոթյան, Ա.Մարկոսյան, Հ.Մարգարյան, «Կերպիտիստները անցումային երկրների տնտեսություններում», Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2003:
10. Ա.Թաղևոսյան, «Մշակութային ինքնության պահպանման և վերարտադրության հիմնահարցը ազգային անվտանգության տեսանկյունից», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
11. Ա.Թաղևոսյան, «Աղքատության հիմնային դրույթները պետականության զարգացման և ամրապնդման դիտանկյունից», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
12. Գ.Խաչիկյան, Թ.Մանասերյան, «Հանրապետության տնտեսական անվտանգության ապահովման տեսագործնական մոտեցումներ», «Рынок капитала в Армении», N 7, 8 (65-66), 2001, Եր., էջ 21-26:
13. Գ.Խաչիկյան, «Հայաստանի տնտեսական անվտանգությունը տնտեսությունների և արտահանող հատվածների փոփոխաբերությունների համակարգում», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N3, 2001, Եր., էջ 58-61:

14. Գ.Խաչիկյան, «ՀՀ արտաքին պետական պարտքը որպես տնտեսական անվտանգության գործոն», «Рынок капитала в Армении», N17, 18 (75, 76), 2001, Եր., էջ 34-37:
15. Գ.Խաչիկյան, «Տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում», տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական ստիժանի հայցման ատեսախոսության սեղմագիր, Եր., 2001:
16. Վ.Խոջաբեկյան, «Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին, ՀՀ ԳԱԱ Տնտեսագիտության ինստ., Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2001:
17. Գ.Հարությունյան, «ՀՀ տեղեկատվական համակարգի զարգացման հիմնային դրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
18. Է.Հարությունյան, «Քաղաքական համակարգի զարգացման հիմնային դրույթները անցումային հասարակությունում», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
19. Ա.Հովհաննիսյան, «Տնտեսական անվտանգության գաղափարի առաջացումը և զարգացումը», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N2-3 (9-10), 2002, էջ 122-125:
20. Ա.Հովհաննիսյան, «Տնտեսական անվտանգության հիմնական տարրերը և հասկացությունները», «Рынок капитала в Армении», N9, 10 (91, 92), 2002, էջ 13-16:
21. Ա.Հովհաննիսյան, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության ապահովման ռազմավարական ուղղվածությունը», «Рынок капитала в Армении», N11-12 (93-94), 2002, էջ 28-30:
22. Ա.Հովհաննիսյան, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգը և ապահովման ուղիները», տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական ստիժանի հայցման ատեսախոսության սեղմագիր, Եր., 2002:
23. Հ.Բ.Ղուլայան, «ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը», Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2000, N 3:
24. Ա.Մարգարյան, «Երկրի մրցակցային ռազմավարությունը տնտեսական անվտանգության համատեքստում», «21-րդ դար», 2003, թիվ 1, էջ 115-140:
25. Ա.Մարկոսյան, «Պետությունը և շուկան», գիրք առաջին, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2000:
26. Ա.Մարկոսյան, «Տնտեսագիտությունը բոլորի համար», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2001:

27. Ա.Մարկոսյան, Դ.Հախվերդյան, Գ.Լազարյան, «Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում», Եր., «ԱՌՏ», 2002:
28. Ա.Մարկոսյան, Ռ.Մաֆարյան, «Շուկայական տնտեսության հիմունքները», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2002:
29. Ա.Մարկոսյան, Դ.Հախվերդյան, «Իրականի և անիրականի միջև տնտեսագիտական-քաղաքագիտական ուսումնասիրություն», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2004:
30. Ա.Մարկոսյան, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները», «21-րդ դար», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հանդես, N 3 (5), 2004:
31. Ա.Մարկոսյան, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության բարելավման ուղիները», «21-րդ դար», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հանդես, N 4 (6), 2004:
32. Մ.Շահգեղյան, «Ազգային անվտանգության հասկացությունը, եությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
33. Մ.Մաֆարյան, «Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, եությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
34. Հ.Քոչարյան, «Տեղեկատվական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
35. Հ.Քոչարյան, «Տեղեկատվական անվտանգությունը արդի պայմաններում», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N 6, 2004, էջ 22-28:
36. «Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության քաղաքականությունը», ընդունվել է ՀՀ կառավարության 2005թ. հունվարի 25-ի նիստում:
37. «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը. վիճակագրական վերլուծական զեկույց», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2004:
38. «Հայաստանի սոցիալական միտումները. մարդկային աղքատությունը ՀՀ մարզերում», Տեղեկատվական-վերլուծական պարբերական, հունիս 2004, UNDP:
39. «Հայաստանի սոցիալական միտումները. գյուղական աղքատությունը ՀՀ մարզերում», Տեղեկատվական-վերլուծական պարբերական, նոյեմբեր 2004, UNDP:
40. «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները)», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2003:
41. «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (ք.Երևանի ցուցանիշները)», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2003:
42. «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2004:
43. «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2005:
44. ՀՀ Մանկանադրություն, Եր., «Նաիրի», 1995:
45. ՀՀ օրենքի նախագիծ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնադրույթների մասին» (առաջին ընթերցում):
46. ՀՀ օրենքը «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին», ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 6 (181), 5 փետրվար 2002:
47. ՀՀ օրենքը «Պարենային անվտանգության մասին», ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 19 (194), 19 հունիս 2002:
48. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2003 թվականի հունվար-դեկտեմբերին» տեղեկատվական-վերլուծական ամսական զեկույց:
49. ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք 2002, 2003:
50. Հայաստանը թվերով 2003, ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2003:
51. Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը, տարեկան հաշվետվություն 2002, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, Եր., 2003:
52. Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը, տարեկան հաշվետվություն 2003, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, Եր., 2004:
53. Հայաստանի Հանրապետության 2004 թվականի պետական բյուջեն, համառոտ ուղեցույց, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, Եր., 2004:
54. ՀՀ ԿԲ վիճակագրական տարեգիրք 2002, 2003:
55. ՀՀ ԿԲ տարեկան հաշվետվություն 2002:
56. «Պարենային ապահովություն և աղքատություն. 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր», ՀՀ ԱՎՄ, Եր., 2005:
57. Մևուցման հարցերին նվիրված միջազգային կոնֆերանս, Հոմ, 1992, ԱՄՆուցում և զարգացում. գլոբալ գնահատում:
58. Абалкин Л., «Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение», «Вопросы экономики», N2, 1994, с. 3-7.

59. Абалкин Л., «Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение», «Вопросы экономики», N12, 1994, с. 4-13.
60. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б., «Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения», «Вопросы экономики», N12, 1994., с. 36-44.
61. Богданов И.Я., «Экономическая безопасности: сущность и структура», Москва, 2000.
62. Вухвальд Е., Головацкая Н., Лазуренко С., «Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели», «Вопросы экономики», N12, 1994.
63. Бушков А.Ф., «Теневая экономика и экономическая безопасность», Москва, 1998.
64. Ващенко Н.П., Дэлиев М.Т., Урсул А.Д., «Экономическая безопасность: институциональный подход», Москва, 2000.
65. Ващенко Н.П., Дэлиев М.Т., Урсул А.Д., «Экономическая и социальная безопасность в России», Москва, 1999.
66. Ведута Н.И., Пладинский А.А., «Проблемы управления экономикой», Минск, «Право и экономика», 1998.
67. Ведута Н.И., «Государственная экономическая стратегия», Минск, 2001.
68. Видянин В.И., Дуженков И.И. и др., «Основы экономической безопасности», Москва, 1997.
69. Глазьев С.Ю., «Основа обеспечения экономической безопасности России - альтернативный реформационный курс», «Российский экономический журнал», N1, N2, 1997.
70. Дворяков В.А., «Экономическая безопасность: теория и реальность угроз», Москва, 2000.
71. Жуков А.В., «Концепция национальной безопасности», Москва, НИИПБ, 1994.
72. Зубик В.Б., Зубик Д.В., Судегов Р.С., Абдула А., «Экономическая безопасность», Минск, 1998.
73. Иванченко В., «Общность критериев экономической и государственной безопасности», «Экономист», N5, 1996.
74. Илларионов А., «Критерии экономической безопасности», «Вопросы экономики», N10, 1998, с. 12-17.
75. Кларк Дж.Б., «Распределение богатства», М.Л., 1934.
76. Колосов А.В., «Экономическая безопасность», Москва, 1999.
77. Лукашин В.Т., «Экономическая безопасность», Москва, 2000.

78. Магдалелидзе Т.Г., «Стратегия экономической безопасности», диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, Ер., 2004.
79. Минасян С., «Милитаризация Южного Кавказа и развитие вооруженных сил государств региона», «21 век», Норованк, N 4, 2004, с. 27-62.
80. Новиков В.П., «Национальная экономическая безопасность», Москва, 1998.
81. «Основы экономической безопасности», под ред. Е.А.Олейникова, Москва, 1997.
82. Сенчагов В., «О сущности и основах стратегии экономической безопасности в России», «Вопросы экономики», N1, 1995, с. 17-20.
83. Сенчагов В., «Экономическая безопасность, состояние фондового рынка и банковской системы», «Вопросы экономики», N 6, 1996.
84. Статистический ежегодник Южно-Кавказских стран: Армения, Азербайджан, Грузия: 2000, Taxis, 2000.
85. Статистический ежегодник Южно-Кавказских стран: Армения, Азербайджан, Грузия: 2002, Изд.-во «САДА», 2002.
86. Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate, WB, Washington, D. C. 2000.
87. Demografic outline Southern Caucasus. 1958-1999, National statistical service of the Republic of Armenia, «Sida», Yerevan, 2002.
88. Enhancing Global Economic Security Address by Alassane D. Quattara, Monaco, 1998.
89. International Politics on the World Stage J. T. Rourke W. DC. 2001.
90. Lost potential in the South Caucasus: Aspects of interstate trade. Yerevan-Baku-Tbilisi, 2003.
91. Marketing Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia. World Bank. Washington, D.C. 2000.
92. Poverty and food security (According to the Results of January – December, 2001). Statistical Bulletin, National Statistical Service of the RoA.
93. [http://: www.armstat.am](http://www.armstat.am)
94. <http://: www.cba.am>
95. <http://: www.gov.am>

Հավելված 1

Մենըմամբների վրա կատարված ծախսերը տեղային տնտեսության մեկ անդամի հաշվով, ըստ մարզերի, քվեարկության խմբերի, բնակավայրի տեսակի և խոցելի խմբերի (միջին ամսական)՝

	դրամ				
	1996թ.՝	1999թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.
Միջինը հանրապետությունում	7670	7545	7822	8082	9791
Մարզեր					
ք. երևան	7975	---	8144	8966	11531
Արագածոտն	9703	---	6300 ¹	5369 ²	8452
Արարատ	7935	---	7699	7998	9376
Արմավիր	10215	---	6618	6753	8217
Գեղարքունիք	8519	---	6795 ³	9246 ³	8616
Լոռի	7253	---	7299	8053	11127
Պոտանք	7197	---	8203	7031	8145
Շիրակ	5913	---	7686	7427	8921
Սյունիք	5834	---	---	---	7557
Վաղոշ ձոր	8804	---	7487 ³	5502 ³	7630
Տավուշ	5245	---	7010	8833	10508
Քվեարկության խմբեր՝					
Քվեանոտի 1	2755	2737	3173	3281	4829
Քվեանոտի 2	4816	4593	5302	5595	7292
Քվեանոտի 3	6746	6093	7144	7457	9378
Քվեանոտի 4	8521	8267	9805	10055	12102
Քվեանոտի 5	15513	15318	17448	17375	18433
Բնակավայրի տեսակը					
քաղաք	---	7321	7705	7992	10174
գյուղ	---	7844	8062	8213	9235
խոցելի խմբեր					
գործազուրկի գլխավորությամբ տեղային տնտեսություններ	---	6928	6215	7344	8677
բազմանոտ (6 և ավելի) տեղային տնտեսություններ	---	6721	6419	6547	7949
կենսաբազմաբնույթի տեղային տնտեսություններ	---	7727	7301	7690	9167
միայնակ կենսաբազմաբնույթի խոցելի և ավելի երեխաներ (0-14 տարեկան) ունեցող տեղային տնտեսություններ	---	10774	10606	10820	14296
կլոր գլխավորությամբ տեղային տնտեսություններ	---	7459	6270	7312	7764
հինգ տարեկան և ցածր երեխաներ ունեցող տեղային տնտեսություններ	---	8053	7540	7918	9887
---	---	7148	6928	6935	8847

¹ Տվյալները ցածր ներկայացուցված են:

² Աճապատես անդամը չու ներկայացուցվածություն չի ապահովվել:

³ Քվեարկության բաշխումը կատարվել է ըստ մեկ շախի հաշվով սեռերի և վրա կատարված ծախսերի:

⁴ «Պարենային ապահովություն և աղքատություն. 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր», ՀՀ ԱՎԾ, 2005, էջ 46-47:

Հավելված 2

Շրջակայի ծախսերի մեջ սենյանների (առանց ակնոցային խոցելիների)

Հանրապետություն միջինը	I եռամսյակ			II եռամսյակ			III եռամսյակ			IV եռամսյակ			2002	2003	2004
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004			
	67.5	70.1	70.1	69.5	68.1	64.9	68.1	66.5	64.4	68.1	68.5	65.7	68.1	68.3	---

Հավելված 3

Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության միջինը 2010 և 2015թթ.²

Պարենային ապահովման ցուցանիշ	Սահմանափակումը	Սահմանափակումը		Արտադրություն	Սպառումը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	Սպառման ցուցանիշը	
		2010թ.	2015թ.																
Շաբաթ	2010թ.	105.0	307.5	318.5	751.0	465.7	94.8	12.5	35.5	2.5	120.0	131.0	49.3	154.3	422.9	1033.3			
	2015թ.	105.0	322.0	310.0	757.0	464.3	115.6	15.0	34.1	3.0	105.0	737.0	51.2	153.4	420.3	1345.2			
Հանրապետության միջինը	2010թ.	1.2	7.1	3.6	11.9	8.1	---	0.6	0.6	1.0	1.6	11.9	73.2	2.7	7.4	12.9			
	2015թ.	2.0	4.0	3.5	13.5	8.8	---	0.5	0.8	1.4	2.0	10.5	79.2	2.9	8.0	14.0			
Կարմիր	2010թ.	155.0	380.0	358	740.8	462.3	120.5	47.4	132.4	125.3	155.0	740.8	126.0	51	145.5	409.0			
	2015թ.	160.0	402.5	400	746.5	464.0	135.5	46.0	133.0	124.0	160.0	746.5	143.8	54.2	148.5	415.0			
Բանջարեղեն	2010թ.	54.0	107.0	11.0	472.0	60.0	26.5	34.5	1.8	75.1	40.5	472.0	108.6	376.9	429.9	1137			
	2015թ.	60.0	107.0	11.5	998.3	79.5	34.0	35.0	2.0	123.0	60.0	998.3	113.7	421.0	487.7	264.9			
Խաչապուրի	2010թ.	6.3	16.4	9.7	179.4	128.4	---	13.0	---	31.0	7.0	179.4	115.0	45.8	156.6	156.9			
	2015թ.	7.0	237.0	9.5	253.3	178.5	---	14.5	---	33.0	7.5	253.5	122.5	39.0	160.0	284.7			
Խաչապուրի	2010թ.	6.0	194.0	5.0	205.0	126.5	---	6.0	---	66.5	6.0	205.0	144.1	1.4	0.5	43.4			

¹ Պարենային ապահովություն և աղքատություն. 2004 թվականի հունվար-դեկտեմբեր, ՀՀ ԱՎԾ, 2005, էջ 47:
² Ապրիլը «Հայաստանի Հանրապետության պարենային ապահովության միջինը»-ի ընդհանուր միջինը:

7. Կրթության 5 տարեկանին քաղ. և բնական հարաբերակցությունը սպորտային ակտիվությանը կամ մեկ ամսում անցանքը		Համալսարանի նպատակ	
1. Այլու հետ խոսելու	12%	1. Այլու հետ խոսելու	22.8%
2. Ամբաստանի կողմնակից լինելու	6%	2. Ամբաստանի կողմնակից լինելու	10.5%
3. Մարտնչական լինելու	0%	3. Մարտնչական լինելու	8.5%
4. Ապաստանի	30%	4. Ապաստանի	2%
5. Անակտիվ լինելու	6%	5. Անակտիվ լինելու	13.6%
6. Անբավարար լինելու	54%	6. Անբավարար լինելու	2.8%
7. Համակցված լինելու	12%	7. Համակցված լինելու	2.8%
8. Գերազանց լինելու	7%	8. Գերազանց լինելու	1.4%
9. Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	6%	9. Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	1.2%
10. Այլ գրառումներ	66%	10. Այլ գրառումներ ✓ Պեկորատիվ կազմակերպչական գրառումներ ✓ Անգործական բնույթի գրառումներ, սակարկություններ ✓ Կրթության հարցերի վերաբերյալ ✓ Բարեգիտություն	
11. Գրառումներ և պատասխաններ		11. Գրառումներ և պատասխաններ	
		0.2%	

8. Պատմ. և կր. քաղ. ակտիվությունը սպորտային ակտիվությանը կամ մեկ ամսում անցանքը		Համալսարանի նպատակ	
1. Այլու հետ խոսելու	12%	1. Այլու հետ խոսելու	22.8%
2. Ամբաստանի կողմնակից լինելու	6%	2. Ամբաստանի կողմնակից լինելու	10.5%
3. Մարտնչական լինելու	0%	3. Մարտնչական լինելու	8.5%
4. Ապաստանի	30%	4. Ապաստանի	2%
5. Անակտիվ լինելու	6%	5. Անակտիվ լինելու	13.6%
6. Անբավարար լինելու	54%	6. Անբավարար լինելու	2.8%
7. Համակցված լինելու	12%	7. Համակցված լինելու	2.8%
8. Գերազանց լինելու	7%	8. Գերազանց լինելու	1.4%
9. Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	6%	9. Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	1.2%
10. Այլ գրառումներ	66%	10. Այլ գրառումներ ✓ Պեկորատիվ կազմակերպչական գրառումներ ✓ Անգործական բնույթի գրառումներ, սակարկություններ ✓ Կրթության հարցերի վերաբերյալ ✓ Բարեգիտություն	
11. Գրառումներ և պատասխաններ		11. Գրառումներ և պատասխաններ	
		0.2%	

9. Ի՞նչ է կրթությունը, արտադրությունը, գրառումները, կրթական միջոցների կիրառումը, արտադրությանը, կառուցվածքի և արտադրությանը նպաստող գործոնները		Համալսարանի նպատակ	
1. Գրառումներ	16%	1. Գրառումներ	26.4%
2. Տեսողական	4.2%	2. Տեսողական	16.4%
3. Դասերի	2%	3. Դասերի	12.2%
4. Մտայնացման	8%	4. Մտայնացման	6%
5. Գիտության	4%	5. Գիտության	1.9%
6. Բնական գիտությունների	17%	6. Բնական գիտությունների	2.8%
7. Մտայնության ակտիվացման	14%	7. Մտայնության ակտիվացման	3.0%
8. Այլ գրառումներ	6%	8. Այլ գրառումներ ✓ Գրառումներ և պատասխաններ ✓ Արտադրության ընդհանուր նկարագրի մասին ✓ Կրթության մասին, բնակչության մասին, կրթության կարևորության մասին ✓ Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	1.7%
9. ԸՄՄ արժեքներ	0%	9. ԸՄՄ արժեքներ	0.8%
10. Զարգացման և պատասխաններ		10. Զարգացման և պատասխաններ	0.9%

10. Հայ - քաղաքական հարաբերակցությունը սպորտային ակտիվությանը կամ մեկ ամսում անցանքը		Համալսարանի նպատակ	
1. Առանց դժվար լինելու	18%	1. Առանց դժվար լինելու	7%
2. Զարգացման	28%	2. Զարգացման ✓ Միջազգային կոնգրեսների և կոնֆերանսների մասնակցությունը ✓ Հայաստանի քաղաքականությանը և հարաբերակցությունը ✓ Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	18.9%
3. Միայն Միջազգային կոնգրեսների և կոնֆերանսների մասնակցությունը	30%	3. Միայն Միջազգային կոնգրեսների և կոնֆերանսների մասնակցությունը	43.7%
4. Գրառումներ կամ մեկ ամսում անցանքը	6%	4. Գրառումներ կամ մեկ ամսում անցանքը ✓ Հայաստանի քաղաքականությանը և հարաբերակցությունը ✓ Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	6.3%
5. Գրառումներ կամ մեկ ամսում անցանքը	6%	5. Գրառումներ կամ մեկ ամսում անցանքը ✓ Հայաստանի քաղաքականությանը և հարաբերակցությունը ✓ Կրթությանը մեծ նշանակություն տալու	13.3%
6. ԸՄՄ արժեքներ	2%	6. ԸՄՄ արժեքներ	8.2%
7. Այլ գրառումներ	8%	7. Այլ գրառումներ ✓ Պեկորատիվ կազմակերպչական գրառումներ ✓ Անգործական բնույթի գրառումներ, սակարկություններ ✓ Կրթության հարցերի վերաբերյալ ✓ Բարեգիտություն	6.8%
8. Զարգացման և պատասխաններ		8. Զարգացման և պատասխաններ	1.1%

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արցախ (2)	84.8	92.7	98.9	4.6	5.1	5.2			
Վերականգնված Արցախը	36.7	36.0	36.0	5.8	6.5	7.5	17	20	5
Մեծամոր (2)	5.1	5.7	4.0	0.2	0.2	0.2	7	6	6
Էլ Աուկերցան (2)	9.0	10.5	6.5	0.6	0.8	0.8	12	14	4
Չիլաբուհյան (4)	5.0	5.8	11.4	1.4	2.2	2.9	16	21	25
Հարապետ (4)	3.9	4.6	5.4	1.2	1.2	1.3	23	20	20
Արաբկունյաց (4)	2.4	2.7	2.9	0.2	0.5	0.5	30	25	29
Պատմուն (4)	28.5	30.3	31.6	7.8	9.8	9.8	20	22	26
Պարսի (3)	10.7	11.0	11.2	0.9	2.7	1.8	28	37	25
Մարտիկյան Հանրապետություն (4)	7.2	7.8	8.4	1.9	2.1	2.1	24	26	11
Հանրապետություն	2.0	2.5	2.6	0.5	0.3	0.2	14	11	9
Ջրվանդան Արաբկուն (3)	1.2	1.3	1.3	0.2	0.2	0.2	13	14	12
Մարտիկյան Արցախ (3)	300.1	325.5	365.6	41.5	34.0	32.9	14	10	10
Մարտիկյան Արցախ (1)	33.0	35.2	37.0	0.7	0.4	0.4	-	-	-
Մարտիկյան (2)	6.7	7.6	8.3	1.8	1.9	1.8	26	25	22
Չիլի (2)	130.3	181.7	170.4	18.6	16.7	13.6	12	10	9
Մարտիկյան (2)	14.4	14.4	15.2	1.1	0.7	0.6	8	5	4
Կարապետ (2)	152.2	199.3	421.1	6.1	5.0	5.7	17	13	13
Կարապետ (3)	10.7	11.7	12.6	0.9	0.6	0.6	8	5	4
Պարսկաբլու (2)	4.3	5.0	5.5	0.2	0.1	0.1	21	12	14
Պարս. (3)	22.0	23.9	25.7	0.8	0.7	0.7	18	13	13
Արաբկուն (2)	0.4	0.4	0.4	0.7	0.2	0.2	49	40	18
Վանաձոր (2)	3.1	3.7	3.5	0.2	0.1	0.1	23	11	11
Վանաձոր (3)	20.0	22.3	24.2	2.3	3.5	4.1	11	16	38
Մարտիկյան Արցախի ԲԱ ՀԱՐԱԿԱՆՈՒՄ	501.3	561.3	592.4	29.3	35.2	40.9	8	19	10
Մարտիկյան Արցախ	206.6	228.3	240.6	19.6	20.4	24.8	10	13	14
Արաբկունյան (3)*	14.6	19.7	21.8	8.4	12.7	15.5	58	65	30
Գրանի Բարձր Հանրապետություն (3)	59.9	65.8	70.3	2.8	3.0	3.8	3	5	5
Բաղա (3)*	20.6	20.6	21.0	1.2	1.1	0.2	7	25	27
Հարապետ (3)	3.4	4.4	4.9	0.2	0.1	0.3	4	7	6
Մարտիկյան (3)	2.1	1.7	1.9	0.5	0.1	0.1	22	4	4
Մարտիկյան (3)	2.8	3.2	3.5	0.1	0.1	0.1	3	3	3
Մարտիկյան (3)	15.8	17.6	20.3	0.6	0.6	0.6	4	3	3
Մարտիկյան (3)	12.2	14.6	16.2	0.6	0.6	0.6	4	3	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Քրոնիկա (2)	97.2	62.6	46.7	1.0	1.5	1.8	-	-	-
Արաբկունյան Արցախ Հանրապետություն (1)	2.1	2.4	2.6	0.1	0.0	0.0	4	-	-
Կարն (4)	18.4	4.2	5.4	1.6	1.4	1.4	35	35	33
Հոսանքային Արցախ	130.7	133.0	142.8	3.7	3.6	3.4	5	6	4
Ամրոն (3)	57.4	28.2	29.3	1.7	2.5	2.5	5	6	6
Կոլարյան (2)	4.4	6.2	6.5	0.6	0.0	0.0	-	-	-
Արցախ Արցախյան Ջրանախիվներ (1)	4.4	4.7	5.0	1.5	1.9	2.1	6	7	7
Մարտիկյան (3)	2.1	2.1	2.1	0.1	0.1	0.1	-	-	-
Քրոնիկ (3)	49.3	47.7	49.5	0.1	0.1	0.1	-	-	-
Բարձր (3)	64.3	54.1	60.0	16.5	19.7	19.4	35	35	33
Բարձր (3) ԿԱՐԱԿԱՆՈՒՄ ԱՐԿԱՆՈՒՄ	62.8	74.8	81.7	22.0	39.5	47.6	35	53	38
Արցախյան Արցախ	11.9	13.6	14.9	3.9	4.5	4.6	33	33	27
Վանաձորյան Արցախ Հանրապետություն (5)	3.0	3.4	3.7	1.5	1.7	1.6	50	51	44
Չիլի (4)	7.0	7.9	7.9	3.5	3.4	2.7	38	49	34
Մարտիկյան Արցախ Հանրապետություն (3)	2.5	2.7	3.0	0.9	1.1	0.9	37	42	30
Մարտիկյան (3)	38.5	46.1	51.0	12.1	28.7	38.3	31	45	25
Գրանի (3)	1.0	1.1	1.2	0.1	0.1	0.1	11	9	7
Արցախ (3)	166.1	188.2	209.3	79.2	84.0	84.2	46	45	39
Բարձր (3)	5.7	6.1	6.4	2.8	2.0	2.2	40	63	61
Կարապետ (3)	40	3.2	3.7	0.8	0.8	0.8	22	22	22
Արցախ (3)	40	36.0	30.9	10.8	11.1	11.3	44	40	47
Կարապետ (3)	24.3	28.0	27.5	2.8	2.8	2.6	44	40	40
Քրոնիկ (5)	1.1	1.2	1.2	0.1	0.1	0.1	63	63	61
Մարտիկյան (3)	35.2	38.4	48.4	7.9	5.5	6.2	68	73	75
Մարտիկ (3)	28.5	28.6	31.1	7.9	6.3	7.7	31	22	21
Մարտիկ (4)	17.6	20.7	23.3	4.1	5.1	4.5	23	25	19
Մարտիկ (3)	27.0	31.8	35.1	9.5	15.7	15.2	35	49	43
Մարտիկյան Արցախ Հանրապետություն (5)	71.0	81.0	89.2	34.2	37.1	36.8	48	46	41
Արցախ (3)	1.3	1.5	1.5	0.2	0.5	0.4	18	22	24
Արցախ (3)	1.7	1.9	2.0	0.5	0.5	0.5	27	26	25
Մարտիկյան (3)	9.6	10.2	11.2	4.7	4.6	5.7	33	40	35
Մարտիկ (4)	1.1	1.1	1.2	0.1	0.1	0.1	49	28	23
Արաբկունյան (3)	14.1	16.8	18.3	9.7	10.3	9.7	68	5	7
Արաբկուն (3)	1.4	1.6	1.8	0.3	0.2	0.1	30	28	28
Արաբկուն (3)	0.8	0.9	1.0	0.1	0.1	0.1	10	10	12

Տեսակետ Գ:	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		
	Ցուցանիշ Գ:	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000
Ստորագրված	8.3	9.5	10.4	3.7	4.4	5.2	4.4	3.7	4.4	5.2	4.4	3.7	4.4	5.2	4.4	3.7	4.4	5.2	4.4	3.7	4.4
Ստորագրված	10.3	11.7	12.6	4.5	5.1	6.9	4.3	4.5	5.1	6.9	4.3	4.5	5.1	6.9	4.3	4.5	5.1	6.9	4.3	4.5	5.1
Ստորագրված	174.7	200.1	222.6	36.2	31.3	32.7	21	36.2	31.3	32.7	21	36.2	31.3	32.7	21	36.2	31.3	32.7	21	36.2	31.3
Ստորագրված	4.8	3.6	4.3	1.0	1.0	1.0	20	1.0	1.0	1.0	20	1.0	1.0	1.0	20	1.0	1.0	1.0	20	1.0	1.0
Ստորագրված	11.5	10.5	11.5	2.0	1.9	1.9	3.2	1.9	1.9	3.2	1.9	1.9	3.2	1.9	3.2	1.9	1.9	3.2	1.9	3.2	1.9
Ստորագրված	1.0	1.7	1.0	2.4	2.4	2.4	18	2.4	2.4	18	2.4	2.4	18	2.4	18	2.4	2.4	18	2.4	18	2.4
Ստորագրված	1.3	1.3	1.3	0.2	0.2	0.2	4	0.2	0.2	4	0.2	0.2	4	0.2	4	0.2	0.2	4	0.2	4	0.2
Ստորագրված	15.6	17.7	18.2	8.3	8.3	8.3	2.9	8.3	8.3	2.9	8.3	8.3	2.9	8.3	8.3	2.9	8.3	8.3	2.9	8.3	8.3
Ստորագրված	2.1	2.2	2.1	0.2	0.2	0.2	2.4	0.2	0.2	2.4	0.2	0.2	2.4	0.2	2.4	0.2	0.2	2.4	0.2	2.4	0.2
Ստորագրված	2.1	16.2	11.4	2.2	2.2	2.2	2.9	2.2	2.2	2.9	2.2	2.2	2.9	2.2	2.2	2.9	2.2	2.2	2.9	2.2	2.2
Ստորագրված	2.0	2.3	2.7	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
Ստորագրված	8.0	9.4	10.8	8.3	4.0	3.7	11.4	8.3	4.0	3.7	11.4	8.3	4.0	3.7	11.4	8.3	4.0	3.7	11.4	8.3	4.0
Ստորագրված	88.5	102.1	113.9	11.2	7.8	9.1	13.4	11.2	7.8	9.1	13.4	11.2	7.8	9.1	13.4	11.2	7.8	9.1	13.4	11.2	7.8
Ստորագրված	7.5	8.5	8.4	1.7	2.1	2.3	2.3	1.7	2.1	2.3	2.3	1.7	2.1	2.3	2.3	1.7	2.1	2.3	2.3	1.7	2.1
Ստորագրված	4.1	4.1	4.4	1.9	1.7	2.2	4.6	1.9	1.7	2.2	4.6	1.9	1.7	2.2	4.6	1.9	1.7	2.2	4.6	1.9	1.7
Ստորագրված	3.5	4.0	4.5	1.2	1.0	1.1	3.5	1.2	1.0	1.1	3.5	1.2	1.0	1.1	3.5	1.2	1.0	1.1	3.5	1.2	1.0

Աղյուսակ 1.1

Քիմիական գերակառնությունը գազազարդ և սեղանային տնտեսությանը կրթիկերում

ԱՆՈՒՄԱՆԻՐ, ՆԱՏՈՒՄՈՒՅԱԿԸ ԵՎՄԱՆԸ	Քիմիական գերակառնությունը		Քիմիական ներարկված		Քիմիական ներարկվածների	
	1	2	3	4	5	6
Տարածաշրջաններ/աշխարհային (ընդհանուր կառուցվածք)	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1997-2001	1997-2001	1999-2001
ԱՌՃՈՒՄԱՆԻՐ, ՆԱՏՈՒՄՈՒՅԱԿԸ ԵՎՄԱՆԸ	414.1	411.8	25.2	33.6	6	7
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	284.4	283.4	20.6	28.8	7	10
Նորվեգիա (Ն)	3.7	3.8	2.0	1.9	55	51
Արևելյան (Վ)	7.6	8.0	2.8	1.7	37	21
Փոլանդ (Վ)	10.3	10.2	0.1	0.3	-	3
Տալանդ (Վ)	5.3	2.4	1.4	1.4	45	26
Սլովակիա (Վ)	18.7	16.2	0.2	3.3	-	22
Սլովենիա (Վ)	4.5	4.7	1.3	1.0	0.4	3
Մալդովա (Վ)	4.3	4.3	0.2	0.3	15.3	5

Տեսակետ Գ:	1		2		3		4		5		6		7	
	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000	1993-1995	1996-2000
Ստորագրված	148.4	145.5	6.1	4.1	6.2	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Ստորագրված	5.7	6.1	1.2	0.5	1.2	71	71	71	71	71	71	71	71	71
Ստորագրված	4.1	4.7	1.2	0.5	1.2	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Ստորագրված	51.7	49.6	1.9	2.0	2.0	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Ստորագրված	22.3	21.5	0.8	0.4	0.3	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Ստորագրված	7.8	7.8	0.2	0.1	0.1	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Ստորագրված	1.5	1.4	0.1	0.2	0.2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Ստորագրված	4.9	3.4	0.1	0.2	0.2	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Ստորագրված	3.7	3.7	0.2	0.0	0.0	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Ստորագրված	121.0	121.0	4.1	4.5	4.5	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Ստորագրված	3.3	3.1	0.2	0.1	0.1	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Ստորագրված	3.6	4.0	0.5	0.3	0.3	16	16	16	16	16	16	16	16	16
Ստորագրված	8.5	8.6	0.7	1.3	1.3	8	8	8	8	8	8	8	8	8
Ստորագրված	4.6	4.7	0.8	0.5	0.5	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Ստորագրված	10.3	10.3	0.2	0.2	0.2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ստորագրված	10.2	10.0	0.1	0.0	0.0	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Ստորագրված	2.0	2.0	0.3	0.2	0.2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ստորագրված	22.8	22.8	0.4	0.4	0.4	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Ստորագրված	10.3	10.6	0.3	0.2	0.2	8	8	8	8	8	8	8	8	8
Ստորագրված	5.3	5.4	0.2	0.1	0.1	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Ստորագրված	2.0	2.0	0.1	0.0	0.0	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Աղյուսակ

Երկրների անվտանգության համակարգում կրթիկերը
 գերակառնությունը գազազարդ և սեղանային տնտեսությանը կրթիկերում
 Քիմիական գերակառնությունը գազազարդ և սեղանային տնտեսությանը կրթիկերում
 (1) 2.5-5% ընդհանուր քիմիական ներարկվածների ընդհանուր քիմիական ներարկվածների
 (2) 2.5-4% ընդհանուր քիմիական ներարկվածների ընդհանուր քիմիական ներարկվածների
 (3) 5-15% ընդհանուր քիմիական ներարկվածների ընդհանուր քիմիական ներարկվածների
 (4) 20-24% ընդհանուր քիմիական ներարկվածների ընդհանուր քիմիական ներարկվածների
 (5) 25% ընդհանուր քիմիական ներարկվածների ընդհանուր քիմիական ներարկվածների
 Աղյուսակը չի ընդգրկում այն երկրները, որոնք հազար լավարտ ավազանի
 համարում են կրթիկերը:

• Աղյուսակը ընդհանուր քիմիական ներարկվածների համակարգում կրթիկերում
 1999-2001 թթ. ընդհանուր քիմիական ներարկվածների համակարգում կրթիկերում
 կրթիկերների համարում է կառուցված, կիրառվող օգտակարները ևև SCOT 2002-ում
 կրթիկերների 1998-2000թթ. նախագրվածը
 ** ընդհանուր քիմիական ներարկվածների տնտեսությանը կրթիկերում 2.5%-ից ցածր
 *0.0-ը պարզ կամ ցրված (տո)

Աղյուսակներ

Շարժված քիմիական ներարկվածներ
 Քիմիական գերակառնությունը գազազարդ և սեղանային տնտեսությանը կրթիկերում
 Քիմիական գերակառնությունը գազազարդ և սեղանային տնտեսությանը կրթիկերում

1	2	3	4	5	6	7	8
Արշուն	2600	46	45	40	39	7	8
Արշուն	2653	56	55	50	49	39	42
Բարձրագույն և Բարձրագույն	2710	62	60	55	54	32	35
Վերջին և Վերջին	2330	59	58	53	52	20	24
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ ԿՐԻՄԻԱԿԱՆ ԼՈՒՐԻՆԵՐ							
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ	2970	40	39	35	34	22	4
Արշունի Կրիմիական	2930	39	38	34	33	49	41
Վերջին և Վերջին	2749	48	47	43	42	11	6
Արշունի	3000	50	49	45	44	32	35
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ ԿՐԻՄԻԱԿԱՆ ԼՈՒՐԻՆԵՐ							
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ	2680	27	27	23	22	44	24
Արշունի Կրիմիական	2620	25	24	20	19	10	11
Վերջին և Վերջին	2508	21	20	17	16	34	36
Արշունի	2540	24	23	19	18	11	11
Վերջին և Վերջին	2620	31	30	26	25	21	24
Արշունի Կրիմիական	2720	34	33	29	28	25	29
Վերջին և Վերջին	2680	44	43	39	38	32	40
Արշունի	2700	43	42	38	37	19	21
Վերջին և Վերջին	2770	54	53	49	48	15	15
Արշունի	2970	54	53	49	48	26	27
Վերջին և Վերջին	2970	52	51	47	46	31	31
Արշունի	2970	55	54	50	49	19	20
Վերջին և Վերջին	2970	56	55	51	50	10	10
Արշունի	2970	56	55	51	50	124	124
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ ԿՐԻՄԻԱԿԱՆ ԼՈՒՐԻՆԵՐ							
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ	2730	48	47	43	42	23	23
Արշունի Կրիմիական	2630	45	44	40	39	18	18
Վերջին և Վերջին	2620	65	64	60	59	102	102
Արշունի	2620	63	62	58	57	16	16
Վերջին և Վերջին	2800	32	31	27	26	43	43
Արշունի	2750	40	39	35	34	11	11
Վերջին և Վերջին	2660	62	61	57	56	41	41
Արշունի Կրիմիական	2680	46	45	41	40	26	26
Վերջին և Վերջին	2720	68	67	63	62	3	3
Արշունի	2740	65	64	60	59	9	9
Վերջին և Վերջին	2740	37	36	32	31	4	4
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ ԿՐԻՄԻԱԿԱՆ ԼՈՒՐԻՆԵՐ							
ԱՄԵՐԱՆՈՒՄ	2180	13	13	10	9	72	72
Արշունի Կրիմիական	2180	13	12	9	8	55	55
Վերջին և Վերջին							

1	2	3	4	5	6	7	8
Արշուն	2180	13	12	9	8	52	52
Արշուն	2180	13	12	9	8	28	28
Վերջին և Վերջին							

1	2	3	4	5	6	7	8
Արշուն	2000	39	38	35	34	50	50
Արշուն	2080	22	21	17	16	100	100
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2180	45	44	40	39	94	94
Արշուն	2130	44	43	40	39	38	32
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2130	44	43	40	39	19	29
Արշուն	2180	49	48	45	44	77	77
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2050	32	31	27	26	46	46
Արշուն	2050	32	31	27	26	107	107
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2270	32	31	27	26	110	113
Արշուն	2240	42	41	37	36	155	153
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2190	32	31	27	26	108	114
Արշուն	2210	48	47	43	42	126	127
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2180	46	45	41	40	169	168
Արշուն	2170	19	18	14	13	28	28
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2070	29	28	24	23	231	233
Արշուն	2130	38	37	33	32	265	265
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2280	39	38	34	33	138	138
Արշուն	2280	46	45	41	40	107	107
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2310	23	22	18	17	141	141
Արշուն	2380	32	31	27	26	96	96
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2360	50	49	45	44	20	20
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	2270	39	38	34	33	68	68
Արշուն	2270	39	38	34	33	19	19
Վերջին և Վերջին							
Արշուն	1970	21	20	16	15	138	138
Արշուն	1970	21	20	16	15	45	45
Վերջին և Վերջին							

1	2	3	4	5	6	7	8
Մեծագույնը	2079	57	37	38	76	13	8
ԱՄՆ, ԱՄԷ, ԱՄԵՐԻԿԱ ԵՎ ՎԵՆԵՐՈՒՆԴ	2068	66	46	45	123	17	13
Մեծագույնը	1631	27	19	19	357	49	13
ԲԱՅՐԱՍՏԱՆ, ԱՄՐԻԿԱ	1806	32	45	45	200	31	4
Բարբաձի	1610	43	31	31	150	45	5
Վերականգնված կտրված	1960	45	39	39	181	23	6
Հանրային կտրված	1570	24	16	16	205	34	0
Վերականգնված	1620	24	16	16	111	44	4
Ընդամենը	1910	19	14	14	172	47	8
Քաղաք	2040	45	46	46	52	72	5
Վերականգնված	2070	37	37	37	122	27	3
Հանրային կտրված	1990	25	25	25	127	26	16
Վերականգնված	2000	49	49	49	160	30	18
Միջուկային	1930	36	36	36	316	22	8
Միջուկային	1970	29	29	29	225	36	3
Միջուկային	1900	28	28	28	34	165	1
Միջուկային	2100	23	23	23	202	24	26
Միջուկային	1720	42	42	42	123	13	23
Հարադարձ		46	46	46	35	3	97
Տարիներ		33	33	33	116	30	36

Կտրված

այս ակտիվի վրա

20-րդ դարի վերջերս

* Տեղի վրա կարգավորվել է 1995 թ. ընկած ժամանակահատվածի կտրված

** Արդյունք է Գնահատվել է թվականների 1995-2001 թթ. միջին արժեքները

*** 1999-2001 թթ. միջին արժեքները

**** 1999-2001 թթ. միջին արժեքները

Սահմանումներ

Օդաչու արտադրանքները ստանդարտի ակտիվի հիման վրա հաշվարկված արտադրանքի (DES) ընդհանուր արժեքը, որը ներառում է արտադրանքի արժեքը, որը ներառում է արտադրանքի հաշվարկված արժեքը և առևտրային ծախսերը:

Արտադրանքային արժեքը վերաբերում է արտադրանքի արժեքի, որը ներառում է արտադրանքի արժեքը, որը ներառում է արտադրանքի արժեքը և առևտրային ծախսերը:

Կտրվածներ

Արտադրանք

Միջին արժեքները, որոնք հաշվարկվել են ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Միջին արժեքները, որոնք հաշվարկվել են ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Միջին արժեքները, որոնք հաշվարկվել են ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Միջին արժեքները, որոնք հաշվարկվել են ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Արտադրանքային արժեքը հաշվարկվել է ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Արտադրանքային արժեքը հաշվարկվել է ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Արտադրանքային արժեքը հաշվարկվել է ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Արտադրանքային արժեքը հաշվարկվել է ըստ աշխարհի տարածքային միավորների և ըստ աշխարհի տարածքային միավորների:

Օգտագործվող հիմնական հասկացությունները

Անուղղակի հարկերն այն հարկերն են, որոնց դրույքաչափի մեծությունը կախված չէ իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց տնտեսական գործունեության արդյունքներից: Անուղղակի հարկերի օրինակներն են՝ հողի հարկը, գույքահարկը, անցիզային հարկը, ավելացված արժեքի հարկը:

Հարկ՝ պետական և հասարակական կարիքների բավարարման նպատակով համապարտադիր և անհատույց վճար, որը գանձվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից, հիմնարկներից, տեղական ինքնակառավարման մարմիններից հարկային օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, չափերով և սահմանված ժամկետներում:

Հարկային բեռ՝ վճարվող հարկի այն գումարը, որը կաշկանդում է գործարարությանը և չի նպաստում ձեռնարկատիրության զարգացմանը՝ ձեռնարկատերերի շահագրգռվածության նվազման պատճառով:

Ուղղակի հարկ՝ այն հարկատեսակներն են, որոնց մեծությունն ուղղակիորեն կախված է իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց գործունեության արդյունքներից: Ուղղակի հարկերի օրինակներն են՝ շահույթահարկը, եկամտահարկը:

Առևտրային հաշվեկշիռը արտահանման և ներմուծման ծավալների տարբերությունն է:

Արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալը (արտաքին առևտրի շրջանառությունը) արտահանման և ներմուծման ծավալների հանրագումարն է:

Արտահանում՝ ապրանքների արտահանումն այլ երկրներ՝ ազատ շրջանառության կամ ակտիվ վերամշակման հիմար: **Արտահանման ծավալում** ընդգրկված են ինչպես հայրենական արտադրության, այնպես էլ վերաարտահանված արտասահմանյան արտադրության ապրանքները: Արտահանված ապրանքների արժեքները հաշվարկված են ՖՕԲ գնով՝ ապրանքի արժեքը մինչև ՀՀ սահման:

Ջուտ արտահանման դեֆիցիտը՝ որոշակի ժամանակահատվածում ներմուծման ծավալների գերազանցման մեծությունն է եույն ժամանակահատվածի արտահանման ծավալների նկատմամբ:

Ներմուծում՝ ապրանքների ներմուծումն է այլ երկրներից՝ հանրապետության ներսում ազատ շրջանառության, ակտիվ վերամշակման կամ մաքսային հսկողության ներքո վերամշակման համար: Ներմուծման ծավալում ընդգրկված են արտասահմանյան ապրանքները, որոնք ներմուծվել են հանրապետություն սպառման և վերաարտահանման համար: Ներմուծված ապրանքների արժեքները հաշվարկված են ՄԻՖ գնով՝ ապրանքի արժեքը մինչև ՀՀ սահման, ներառյալ ապահովագրության և տրանսպորտային փոխադրության ծախսերը:

ՄԻՖ՝ արտաքին առևտրի ժամանակ առուվաճառքի պայմանագրի ձև, որը կապված է ծովային ճանապարհով ապրանքի փոխադրման հետ: ՄԻՖ պայմանագրի կիրառման ժամանակ ապրանքի գինը ներառում է դրա ինքնարժեքը, ապահովագրության և փոխադրության ծախսերը՝ առաքման նավահանգստից մինչև ստացման նավահանգիստ:

ՖՕԲ՝ արտաքին առևտրի ժամանակ առուվաճառքի պայմանագրի ձև, որը կապված է ջրային ճանապարհով ապրանքի փոխադրման հետ: ՖՕԲ պայմանագրի պայմաններով առուվաճառքը նախատեսում է, որ վաճառողը պարտավոր է ոչ միայն ապրանքը հասցնել մինչև նավահանգիստ, այլ նաև բեռնել այն նավի վրա: Նավի վարձակալության և նավի վրա ապրանքը տեղադրելու ծախսերը կատարում է գեորդը: Ապրանքի կորստի կամ փչացման ռիսկը կրում է վաճառողը՝ մինչև առաքման նավահանգստում ապրանքի բեռումը նավի վրա, իսկ այդ պահից հետո՝ գեորդը:

Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը՝ ամբողջովին և ըստ առանձին ճյուղերի, որոշվում է արժեքային արտահայտությամբ՝ որպես իրավաբանական անձանց և դրանց առանձնացված ստորաբաժանումների թողարկած արտադրանքի և կատարված արդյունաբերական բնույթի աշխատանքների և ծառայությունների ծավալների հանրագումար:

Արտաքին պետական պարտքը ներառում է օտարերկրյա պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ՀՀ կառավարությանը և ՀՀ Կենտրոնական բանկին տրամադրված վարկերը, ինչպես նաև

վարկեր, որոնք տրամադրված են ՀՀ կառավարության և ՀՀ Կենտրոնական բանկի երաշխիքներով:

Համախառն պարտքին պարտքը ժամանակաշրջանի ցանկացած պահին փաստացի ընթացիկ և ոչնչով չչայանաավորված պարտավորությունների չվճարված գումարն է, որը պահանջում է հիմնական պարտքի և (կամ) տոկոսների վճարումներ հետագայում ժամանակի որևէ պահին և ներկայացնում է ռեզիդենտների պարտավորությունները ոչ ռեզիդենտների նկատմամբ:

Արտաքին պարտքը, որպես կանոն, առաջանում է պայմանագրային հարաբերությունների հիման վրա, բայց նաև մեկ կառուցվածքային միավորը (դերիտորը) պարտավորություններ է ստանձնում մեկ այլ կառուցվածքային միավորի (կրեդիտորի) հանդեպ վերադարձնել հիմնական գումարը տոկոսներով կամ առանց տոկոսների, կամ էլ վճարել տոկոսները առանց վերադարձնելու հիմնական գումարը:

Ներքին պետական պարտքը *պետության պարտքն է իր երկրի բնակչությանը:*

Բնակչության բնական շարժը ծնվածների և մահացածների համակցության ընդհանրացված անվանումն է, այսինքն՝ բնական ճանապարհով բնակչության թվաքանակի փոփոխումը: Բնակչության բնական շարժին վերագրվում են նաև ամուսնություններն ու ամուսնալուծությունները, որոնք բնակչության թվաքանակի ցուցանիշի վրա ազդեցություն չունեն, սակայն հաշվարկվում են նույն եղանակով:

Բնական աճի գործակիցը ծնելիության և մահացության գործակիցների տարբերությունն է:

Մշտական բնակչությունը մշտապես ապրող բնակչությունն է, ներառյալ ժամանակավոր (մինչև 1 տարի ժամկետով) բացակայողները:

Մանկամահացության գործակիցը՝ որոշակի ժամանակահատվածում մինչև մեկ տարեկան հասակում մահացածների թվաքանակի հարաբերությունն է նույն ժամանակահատվածում կենդանի ծնվածների թվաքանակին:

Բնակչության դրամական եկամուտները ներառում են վարձու աշխատողների աշխատավարձը, ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտները, կենսաթոշակները, նպաստները, կրթաթոշակները և այլ սոցիալական տրանսֆերտները, արտարժույթի վաճառքից եկամուտները, սեփականությունից եկամուտները՝ ներդրումների, արժեթղթերի, շահաբաժինների տոկոսների տեսքով և այլ եկամուտներ:

Բնակչության դրամական ծախսերը ներառում են ապրանքների գնման և ծառայությունների վճարման ծախսերը, պարտադիր վճարումները և կամավոր մուծումները (հարկեր և գանձումներ, ապահովագրական վճարներ, հասարակական կազմակերպություններին կատարված մուծումներ, ապառիկ գնված ապրանքների դիմաց վճարված տոկոսներ և այլն), ինչպես նաև խնայողությունների հավելվածը (նվազումը) արժեթղթերում և ավանդներում, տարադրամի գնումը և այլ ծախսերը:

Իրական աշխատավարձը բնութագրում է դիտարկվող ժամանակահատվածում ապրանքների և ծառայությունների այն ծավալը, որը հնարավոր է ձեռք բերել աշխատավարձով էլեկտրոնային ժամանակաշրջանի գներից, և հաշվարկվում է տվյալ ժամանակաշրջանի անվանական աշխատավարձի հարաբերությամբ նույն ժամանակաշրջանի սպառողական գների ինդեքսին:

Միջին ամսական անվանական աշխատավարձը հաշվարկվում է որպես աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված այլ վճարումների (ներառյալ պարգևավճարները և փոխհատուցումները) ընդհանուր գումարի (ինչպես դրամական, այնպես էլ բնեղեն տեսքով) հարաբերություն աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակին:

Նվազագույն աշխատավարձ՝ *ապրելու նվազագույն մակարդակի ապահովման համար անհրաժեշտ սպառողական բարիքների և ծառայությունների զինը:*

Գործազրկության մակարդակը հաշվարկվում է որպես գործազուրկների թվաքանակի հարաբերություն տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվաքանակի նկատմամբ:

Թարքված գործազուրկներ (թարքված զբաղվածներ)՝ գործատուի հետ բանավոր համաձայնությամբ (ստանց պայմանագրի, հրամանի կամ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով այլ փաստաթղթային ձևակերպման) աշխատող վարձու աշխատողները և այն գործատուներն ու ինքնազբաղվածները, ովքեր իրականացնում են չգրանցված տնտեսական գործունեություն:

Պաշտոնապես գրանցված գործազուրկներ համարվում են հանրապետության տարածքում մշտապես բնակվող 16 և բարձր տարիքի աշխատունակ այն քաղաքացիները, ովքեր դիտարկվող ժամանակաշրջանում չեն ունեցել աշխատանք կամ եկամտաբեր զբաղմունք, աշխատանք են փնտրել «ՀՀ զբաղվածության ծառայություն» գործակալության տարածքային կենտրոնների օգնությամբ, պատրաստ են եղել անցնել աշխատանքի՝ օրենսդրությամբ սահմանված ժամանակաշրջանում կամ անմիջապես:

Տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվաքանակը՝ զբաղված և պաշտոնապես գրանցված գործազուրկ բնակչության թվաքանակների հանրագումարն է:

Բնֆյազցիա՝ փողի գնողունակության նվազում, որը կարող է տեղի ունենալ. 1) ապրանքների և ծառայությունների գների աճի պատճառով կամ 2) փողի քանակության ավելացման հետևանքով:

Բնֆյազցիայի մակարդակը (%)՝ փողի քանակի հավելածի հարաբերությունն է ապրանքների քանակի հավելածին:

Համախառն ներքին արդյունք (ՀՆԱ)՝ երկրում՝ տնտեսության բոլոր ճյուղերում արտադրված արտադրանքի և ծառայությունների արժեքը նախատեսված վերջնական սպառման, կուտակման և զուտ արտահանման համար:

ՀՆԱ-ն հաշվարկվում է երեք եղանակներով՝ արտադրական, եկամտունների և նվաճումների օգտագործման (ծախսային):

Արտադրական եղանակով ՀՆԱ-ն ստացվում է որպես ապրանքների և ծառայությունների ողջ թողարկման և միջանկյալ սպառման տարբե-

րություն կամ որպես տնտեսության ճյուղերում ստեղծված ավելացված արժեքի հանրագումար:

Եկամտունների օգտագործման եղանակով հաշվարկված ՀՆԱ-ն ապրանքների և ծառայությունների վերջնական սպառման ծախսերի, համախառն կուտակման և զուտ արտահանման հանրագումարն է:

Հուս եկամտունների աղբյուրների ՀՆԱ նվազումն արտացոլում է անմիջապես արտադրական գործընթացին մասնակցող միավորների, ինչպես նաև պետական հիմնարկների և տնային տնտեսությունների սպասարկող ոչ առևտրային կազմակերպությունների ստացած սկզբնական եկամտունները:

ՀՆԱ-ն շուկայական գներով՝ տնտեսության ճյուղերում ստեղծված ավելացված արժեքի (ՀՆԱ հիմնական գներով) և ապրանքների (արտադրանքի) ու ծառայությունների արտադրության և ներմուծման զուտ (հասած սուբսիդիաները) հարկերի գումարն է:

ՀՆԱ մեկ շնչի հաշվով՝ ՀՆԱ տարեկան մեծության հարաբերություն է բնակչության թվին:

Միջազգային կորպորացիա՝ խոշոր ընկերության կազմակերպական ձև է, որն ուղղակի ներդրումներ է կատարում աշխարհի տարբեր երկրներում: Առանձնացվում են միջազգային կորպորացիաների երկու ձև՝

1. *Բազմազգային կորպորացիա (ԲՄԿ)*՝ գլխամասային ընկերությունը պատկանում է երկու և ավելի երկրների, իսկ ուղղակի ներդրումներն իրականացվում են ամբողջ աշխարհի մասշտաբով:

2. *Վերազգային կորպորացիա (ՎՄԿ)*՝ գլխամասային ընկերությունը պատկանում է մի պետությանը, իսկ ուղղակի ներդրումներն իրականացվում են աշխարհի բազմաթիվ երկրներում:

Ներդրում (օտարերկրյա)՝ գույքի ցանկացած տեսակ (այդ թվում՝ ֆինանսական միջոցներ և մտավոր արժեքներ) ոչ նյութական ակտիվներ, որն օտարերկրյա ներդրողի կողմից անմիջականորեն ներդրվում է ՀՀ տարածքում իրականացվող ձեռնարկատիրական կամ այլ գործունեության ոլորտում՝ շահույթի (եկամտի) ստացման կամ այլ օգուտակարար ոլորտների հասնելու նպատակով:

Պետական բյուջեն պետությանը ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ձևավորման և ծախսման որոշակի ժամանակահատվածի (մեկ օրացուցային տարվա) ֆինանսական ծրագիրն է:

Պետական բյուջեի պակասորդը (դեֆիցիտը) ծախսերի գերազանցման մեծությունն է եկամուտների նկատմամբ: **Բյուջեի հավելուրդը** եկամուտների գերազանցման մեծությունն է ծախսերի նկատմամբ:

Ջինիի գործակիցը ցույց է տալիս, թե որքան անհավասարաչափ են բաշխված եկամուտները բնակչության առանձին խմբերի միջև և որը թույլ է տալիս դատել տվյալ երկրում տնտեսական անհավասարության մակարդակի մասին: Հեղ որում, որքան գործակիցը մոտ է 1-ի, այնքան բարձր է հասարակության բեռնաջվածության աստիճանը:

Նեցիլային խմբեր ըստ բնակչության եկամուտների մակարդակի տոկոսային հավասարաչափ բաշխված 10 խմբեր, որոնց համար հաշվարկվում է Ջինիի գործակիցը:

Փողի բազան ներառում է ՀՀ ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամը, ՀՀ ԿԲ-ում առևտրային բանկերի պարտադիր պահուստները և ՀՀ ԿԲ-ում ոչ բանկային կազմակերպությունների ավանդները (բազաությամբ կառավարության ավանդների): Փողի բազան հավասար է եան ՀՀ ԿԲ գուտ արտաքին և գուտ ներքին ակտիվների հանրագումարին:

Փողի զանգվածը (դրամական զանգվածը) ներառում է շրջանառությունում կանխիկ դրամը և ռեզիդենտ տնտեսության (բնակչության, ձեռարկությունների և հասարակական կազմակերպությունների) դրամով և արտաքսծույթով բոլոր ավանդները բանկային համակարգում:

ԲՈՎԱՆՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
ԳՆՈՒՅ Լ ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀՈՒՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՆԵՐԸ	11
1.1. Անվտանգության հավաքույթույնը, որս սահմանումները, օրյկյտներն ու սուրյկյտները, նպատակներն ու գործառույթները	11
1.2. Տնտեսական անվտանգությունը ազգային անվտանգության համակարգում	36
1.3. Տնտեսական անվտանգության հայեցակարգային հիմնադրույթները, բնորոշումը և կառուցվածքը	68
ԳՆՈՒՅ ԻԻ ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	93
2.1. ՏԱ ցուցանիշների շեմային մեծությունները	93
2.2. ՏԱ մակարդակի գնահատումը	108
2.3. ՏԱ արտաքին և ներքին սպասարկվելը	129
2.4. Եկամուտների ձևավորումը և օտարգործումը Հարավկովկասյան հանրապետություններում	139
2.5. Լվիզագույն աշխատավարձի և կենսապահովման նվազագույն բյուջեի մի շարք ձիմնավեցիլներ	150
2.6.22 ՏԱ բարեկաման ուղիները	165
2.7. Եզրանանցումներ և ապագա անկիլներ	209
ԱՂԹՅՈՒՐՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	216
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	222
ՕԳԱԳՐԳՐՎՈՂ ՀԻՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	242

Աշոտ Մարկոսյան

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ,

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Տեխնիկական խմբագիր՝ Խ.Քարատուղլանյան
Շարվաճքի պատասխանատու՝ Լ.Բաղրամյան

«Նորավանք» զիտակրթական հիմնադրամ
ՀՀ, 375106 Երևան, Գարեգին Լժոյեկի 23
Կայք՝ www.noravank.am
Էլ-փոստ՝ office@noravank.am
Հեռախոս/ֆաքս՝ + (374 10) 44 04 73

Թուղթը՝ օֆսեր, ֆորմատը՝ 60X84 1/16:
Տպարանակը՝ 400: Տառատեսակը՝ Sylfaen:
Տպագրվել է «Գասպրիկո» ԱԳԸ տպարանում: